

Micsoda értelemben vagy?

(Egyházi beszéd.)

Akarjuk pedig érteni tőled: micsoda értelemben vagy; mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak. Csel. 28: 22.

A szent leczkénkben foglalt kérdést, k. ai. a Rómában tartozkodó zsidók intézték volt Pál apostolhoz. A pogányok e nagy térítője sokat szenvedett volt az evangelium hirdetésében tanusított hitbuzgalmáért saját honfitársaitól is Palestinában. Több ízben bánalmakkal illették, bebörtönözték, helytartók elé idézték, s ő, hogy magát tisztazza és ártatlanságát bébizonyítsa, atyjáról nyert római polgári jogával kívánván élni, a császárhoz fellebbezte ügyét, s hajóra szállva, sokszerü viszontagságok után a pogányság főszékhelyére, az akkori világ első városába, Rómába, érkezett. Az egyházi hagyományok szerint két évet töltött itt magas hivatásának élve, míg a kegyetlen Nero az ottani keresztények egy általános üldözése alkalmával kivégeztette. Pál három nappal megérkezése után magához gyűjtötte az ott tartozkodó Izraeliták főbjeit, s eléadva jövetelének okát, az általa hirdetett új tannak alapelveit is felfejtélőttök; kijelenté, hogy közöttök is folytatni szándékozik térítési működését s a kezein és lábain csüngő nehéz bilincsekre utalva, így szóllott: Ennekokáért hivattalak azért titeket, hogy titeket lássalak és veletek szólnék, mert az Izraelnek reménységeért vétettem körül e vaslánczczal, azaz: hogy még fogságomban is terjeszthessem az Izrael fiai között a Jézus üdvezítő tanát. Erre a keresztény vallást csak hiréből ismerő római zsidók e kérdést tették hozzá: akarjuk pedig érteni tőled: micsoda értelemben vagy; mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak.

Hogy micsoda értelemben volt Pál a keresztény hit felől, azt látjuk leveleiből, önfeláldozó munkásságából — egész életéből szint-

úgy mint halálából. Azon ellenmondás felől is kielégítő tudomásunk van, a melylyel az akkori római világ a Jézus tanait fogadta. Mindennemű ujitásnak számos ellenségekkel kell szembeszállni, legyen bár a legjobb, a legüdvösebb; nem könnyű feladat az embereket megszokott eszmekörükből, a meggyőződés erejére emelkedett nézeteikből kiragadni; a régihez mindig ösztönszerűleg ragaszkodunk, míg az újat kezdetben rendesen bizalmatlan gyanuval szoktuk szemlélni. S ha valahol, úgy bizonynyal a vallás terén áll ez! A vallás intézményei a megszokás erejénél fogva, időfolytán anynyira öszszénőnek a társadalommal, valamely ország alkotmányával és közintézményeivel, a neveléssel s a magán élettel és világnézettel, hogy a ki az egyháznak időtől szentesített, tisztelettel környezett épületén valamit változtatni akar p. o. egyes elavult cziczomáktól és ékességektől megakarja a jobb izlés kedvéért tisztítani; ablakain akar változtatni valamit, hogy több világosságot bocsássonak be, szűk ajtóit ki akarja tágítani, hogy a kívülállók könnyebben bejuthassanak, vagy éppen egészen le akarja rontani a régi épületet s merőben új alapokra helyezni: azt ábrándozónak, szentségtörőnek, felforgatónak nevezik, kétségbe vonják elméjének épségét, vagy céljainak tisztaságát, s ha valósággal nem is, de legalább erkölcsileg töviskoszorura és keresztfára kárhoztatják, miként Jézusnak, az apostoloknak s az első keresztényeknek példája világosan mutatja. A világ akkori ura — a nyers katonai szellemű, gyakorlati gondolkozású Róma, — melynek legfőbb gondolatja az állam fentartása és terjedése, egyedüli erénye a harci bátorság s bizonyos csüggedést nem ismerő szívós kitartás volt, a titkon mindinkább terjedő kereszténységben egy az állam fennálló rendjével ellenkező veszélyes ujitást látott, s mint ilyent üldözte, minden módon kiirtani próbálta. A Rómaiak szemében a pogány vallás törvényszentesítette állami intézmény volt, s mint ilyen, jogosult és tiszteletre méltó. Általában nem vádolhatjuk ugyan őket vallási türelmetlenséggel, ha elgondoljuk, mily elnézők voltak az általuk meghódított népek vallása és szertartásai iránt. Palestina meghódítása után — például — a zsidók vallásán és egyházi szerkezetén semmit sem változtattak; sőt kezdetben megtették azt is, hogy a meghódított országok főbb istenségeit eszélyességből Rómában is honosították s szobraiknak helyet adtak a Pantheonban. Azonban a kereszténységgel nem lehetett ilyenformán egyezkedni: ennek fellépésére a római államvallás üres külsőséggé, az emberi lélek és szív köve-

telményeit egyáltalában ki nem elégitő formasággá süljedett volt. A felvilágosultabbak nem láttak benne egyebet egy a nép kedvéért s állami czéllokból eltürendő intézménynél, s azt szájukkal vallották is, habár szívök mitsem érzett iránta. Az egyház nálok teljesen özsze lévén olvadva az állammal, az egyházi hivatalokat jövedelmes államhivatalok gyanánt tekintették, s viselték azokat nem a hivatalért, hanem az avval járó tisztességért és haszonért. A híres bölcsész és államférfiu, Cicero, mint augur, a madarak repüléséből jóslatokat mondott a népek, habár bizalmas körben bevallá, hogy szörnyen csodálkozik azon, miképpen képes egy augur nevetését elfojtani, mikor egy másik augurral találkozik az utcán. Maga a míveletlen nép pedig zavarodottan tekintett végig a hazai s a külföldről bevándorlott Istenek hoszszu során, s nem tudta, hogy a sok közül melyiket imádja, melyiknek segedelmét kérje, nehogy az egyiket vagy másikat mellőzés által megsértse. Oltáraitra vagy semmi felírást sem tett, vagy ezt írá azokra: az özszes Isteneknek, de legkivált annak, a ki hatalmasabb a többinél. Az államvallás ezen mély süljedettségében a borongó láthatáron mindent megvilágító s áldást hintő napként tünt fel a romlott római világ felett a keresztény vallás. Egy új, tiszta, az emberi lélek és sziv követelményeinek megfelelő hit, az egy Istent imádó ős héber vallásnak egy életerős sarjadéka, mely hivatva volt a gondviseléstől arra, hogy kicsiny magból óriási fává nőjje ki magát, s hogy meszsze kinyujtva ágait keletre és nyugatra, beárnyékozza s harmatával megenyhintse a lelkileg éhező és szomjazó emberiséget. A kereszténység már első fellépése alkalmával a legélesebb ellentétbe helyezé magát a pogánysággal, a római birodalom — illetőleg a világ — államvallásával; nem arról volt szó, hogy egy új istenséget avassanak fel a Pantheonba, hogy a názárethi próféta nevére egy új imaházat nyissanak Rómában, mely a törvények védelme alatt békességben álljon a Neptun vagy Herkules temploma mellett. Midőn az új hit követői, prófétái eget-földetrázó hangon ezt hirdették: tudjuk, hogy a bálvány semmi s nincsen több Isten csak egy! nem lehetett egyezkedésről szó: az új szülött vallásnak első életnyilatkozata engesztelhetetlen hadizenet volt a bálványimádás, valamint minden csalárdság, szemfényvesztés, minden balhit ellen s szószerint beteljesedett a mesternek ama prófétai szava: nem jöttem, hogy békességet hozzak, hanem háboruságot. A setétségben járó nép egyszerre nagy

világosságot látott s valamint a villámlás, a mely kijő keleten s letűnik nyugaton: aként származott ki Galileának megvetett városaiból az igaz tudomány, mely porba dönté a pogány vallásnak minden fényét és minden dicsőséget, márvány templomait s hamis prófétáit. Az okos rómaiak eleinte számba sem látszottak venni az új tüneményt. A fegyverek által meghódított tartományokban, mint azelőtt ugy most is építették a hidakat, vízvezetésekét és utakat, szabályozták a folyókat, bányázták a hegyeket, ékesítették a városokat, terjesztették a római nyelvet, műveltséget és romlotttságot, s nem gyanították, hogy az általok megvetett szellemi mozgalom erőben és hatalomban tulszárnyalandja egykor a római légiók sassait, kicsavarja a kardot az erős harcosok markából, megtör minden zsarnokságot, minden áltekinélyt, minden igazságtalan elnyomást — közelebb hozza egymáshoz a nemzeteket s szabaddá teendi a világot. Később, mikor látták, hogy egy régi törvény és időszentesítette intézmény — a pogány vallás forog koczkán, erősen és rendszeresen szembeszállottak az új tanokkal, s minden módot és eszközt felhasználtak azoknak elnyomására és kiirtására. A pallos, a máglya, a kereszt ezereknént ragadta el az áldozatokat az új tan követői közül. Ámde az erőszak gyöngé fegyver a szellem erejével, az emberek keblét hevítő igazságérzettel szemben. A kereszténység fényes és teljes diadalt nyert a pogányság felett.

E hosszszas s talán figyelmeteket már is fárasztó fejtegetést szükségesnek tartottam k. ai. szent leczkénk akkori értelmének megmutatására. Azóta csaknem két évezred telt el k. ai. hogy a római Izraeliták e kérdést intézték Pál apostolhoz: akarjuk pedig érteni tőled, micso'da értelemben vagy, mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak. Azóta az üldözött kereszténység megerősödött, a nemzetek közéletével özszeolvadott intézménnyé vált; az emberek századokon keresztül e vallást legfőbb érdekek gyanánt tekintették; megszokták minden szentet, nagyot és jót avval kapcsolatba hozni, s a mi nek egykor mindenütt ellene mondtak volt, az az egész mivelte világ közmegegyezésének tárgyává, az emberek legféltettebb kincsévé vált. S mégis a földi dolgok sajátságos változandóságánál fogva éppen napjainkban a keresztény egyház intézménye sok helyütt, sok oldalról meg van támadva, s nem egy helyen hirdetik, hogy ideje volna már a régi, elavult épületet lerontani s alkatré-

szuiból új templomot építeni a jelenkor igazságai számára. Valójában, k. ai. az orthodox keresztény egyháznak ellenséges állása az emberiség jelenlegi műveltségével és előhaladottságával szemben, a papságnak szűkkeblü féltékenysége, setétkedő kásztzselleme, a régiebb visszaélések leleplezése és elgondolása, az értelmetlenekké vált confessiók, az üres czeremoniák s lelketlen formaságok mindenütt a társadalomban a műveltebb osztályoknál vallásos közönyösséget, az egyháztól való elfordulást eredményeztek: úgy hogy ha ma valaki vallásos buzgóságtól indítatva apostoli útra kelne mint egykor Pál, s rendre járná a Krisztus nevéreől nevezett egyházakat, a miveltebb közvélemény ha nem is a régi' előítéletek pókhálójától itt ott még sűrűn bélepett egyházi szószékről, hanem legalább a sajtó s a miveltebb emberek magántársalgása útján ezer nyelvvel kiáltaná feléje e kérdést; akarjuk pedig érteni, hogy micsoda értelemben vagy, mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak.

Csak egy pár századdal is ezelőtt az emberek képesek voltak fegyvert ragadni hitökért, életöket adni vallásos meggyőződésökért. A hazafiság, állami érdek, nemzeti nagyság, egyéni jóllét és boldogság, csaknem minden érdek és törekvés meghajlott a legmagasabbnak látszó érdek, a vallási és az egyházi érdek előtt. Eleven erő volt akkor a vallás, mely áthatotta az egész társadalmat, legmagasabb csucsaitól egészen le a legalsóbb rétegekig, s a közélet minden intézményei, az özszes államszerkezet az egyháznak szolgáltak; a társaság minden osztályai, uralkodók, tudósok, harcosok, művészek s az egész nép a kérdések kérdésének, létezésök céljának, emberi fáradozásaik legmértöbb tárgyának tekintették azt, hogy az általok igaznak ismert vallásban megmaradjanak, hogy annak elveit tisztázzák, fennállását biztosítsák és körét terjeszszék. S ime! mekkorát változott a világ egy pár század alatt k. ai! Az, a mi egykor mindenekben minden volt, a hit ügye ma már nem a legfőbb érdek. Ma már a vallás ügyeért senki sem huzkardot, vagy ha teszi is csak önző számításból, rosszul palástolt mellékcziélekből teszi. Ma már nem a vallás körül forognak a társadalmat mozgató főbb eszmék. S vajjon kárhoztathatjuk-e az emberiséget azért, mert fejlődésében oly irányt vett, mely a lefolyt idők vallásos jellemétől elüt? Hogy az uralkodók nem töltik idejüket célhoz nem vezető vallási vitákban, mint Heraklius császár, ki a felett tőprenkedett vajjon a fiu egyidejü-e az atyával — vagy

pedig emettől vette származását s így későbbi, — míg egyfelől a Persák, másfelől az Arabok pusztiták birodalmát; hogy az állam főbb tisztviselői ma már nem papok; hogy az állam birtokait és jövedelmeit ma már nem arra fordítják, hogy a papság számára óriási alapítványokat tegyenek, s hogy a templomokat aranybányákkal felérő kincsekkel és drágaságokkal ékesítsék; hogy nemzet nem küzd nemzettel csupán csak azért, mert az egyik ezt hiszi, a másik amazt; hogy a tudomány ma már nem csupán theologiai tárgyú óriási foliantokra szoritkozik — hogy a művészek oltárképeken, madonnákon és bibliai történeteken kívül egyebet is festenek — mindezt józanon senki sem fájlalhatja vagy kárhoztathatja. Minden kornak meg vannak a maga vezéreszméi, jellemző törekvései, s hogy korunk vezéreszméi s jellemző törekvései nem csupán a vallásosság körében mozognak, ez azon fejlődési iránynál fogva, melyet az emberiség az újabb időkben vett, csaknem elkerülhetetlen szükségesség. Régebben a végtelennel, a természetfeletttel küzdött az emberi szellem s annak titkaiba kívánt behatolni; napjainkban a végesre, a természetszerűre, a jelenre vetette magát, s azt iparkodik kiaknászni. S az eredményeket tekintve bizonynyal nincs miért szégyelje magát a multtól a jelenkor, mert a gyakorlatira irányzott törekvéseivel olyan eredményeket vivott ki, a melyek mellett a hajdankor száraz okoskodásai s meddő elmélkedései és tudománya meszsze elmaradnak s csaknem értékteleneknek tűnnek fel.

Abból azonban, hogy korunk nem olyan értelemben vallásos, mint a milyen a középkor volt, még korántsem következtethetjük, hogy egyáltalában fogékonytalan az emberi léleknek és szívnak ama magasztos fölemelkedései, érzelmei, ohajtásai és reményei iránt, melyek az ember valódi vallásosságát képezik. Ha megkérdezzük Európa szerte a miveltebbeket, hogy miért fordulnak el egyházaiktól, meglátjuk, hogy nem azért, mintha az eredeti, tiszta, minden emberi toldománytól elkülönített keresztény vallásban valami kivetni valót találnának, hanem azért, mert egyházaik fennálló intézményeit és tanításait nem tartják megegyeztethetőknek egy miveltebb lélek követeléseiivel; azért, mert rég tülemlkedtek a felekezetestesség, a másokat kizáró elszigeteltség szűk korlátain; azért, mert igazságérzetök megbotránkozik az értetlen dogmákban s szabadságérzetök nem türetheti az egyházi gyámkodást. Hol van tehát a hiba? korunk miveltebbségében-e vagy az egyházban? Az emberek vannak-e megromolva,

Istentől elfordulva, vagy pedig az egyház van elmaradva a meszsze előrehaladott kor mellett? Tekintsünk elfogulatlan szemekkel szét az egyházi téren k. ai. s látni fogjuk, hogy az egyház maga az oka, ha mindenek ellene mondanak. Volt idő, midőn a keresztény egyház egy jelentésű volt a miveltséggel; midőn a tudomány, lelki képzettség és felvilágosodás zászlója a kereszthez volt kapcsolva; midőn a barbár állapotban levő nemzetek a Jézus szelid igája alá hajtva fejöket, egyszersmind finomabb erkölcsöket, szelidebb életelveket, nemesebb foglalkozásokat tettek magokévé. De ma már más forrásokból is fakad a miveltség — az egyház ma már nem kizárólagos nevelőintézete a nemzeteknek. Ott áll körülveve egy gazdag, sokoldalú, önálló irányu, saját magából és saját erejétől fejlődő kulturától, melynek nincs többé szüksége az egyház védelmére és vezetésére — a mely szabaddá tette magát minden gyámkodó felsőbbbségtől. S vajjon szabad-e ezt csekélybe vennünk k. ai.? Vajjon mellőzhetjük-e azt lenézéssel, mint hiu, elmulandó földi hiábanvalóságot? Ha ezt tennők, vétkeznénk az Isten vezérlő gondviselése ellen, mely az emberiséget mind előbbre és előbbre vezet s annak sorsát igazgatja; vétkeznénk a keresztény vallás lényege ellen, mely a lélek szabad kifejlődését, a miveltség, fejlettség, felvilágosodottság terjedését nemcsak hogy nem gátolhatja, de elősegíti.

A vallásnak s az ezt hordozó intézménynek, az egyháznak, nemcsak hogy ellentétbe nem szabad magát helyezni a közmiveltséggel, a jobbknak jobb meggyőződésével, hanem javítás, czélszerű ujtás, előhaladás által lépést kell tartania a korrall és kívánalmaival. Igaz, hogy a mai keresztény egyháznak nagyobb része ezt mind e mai napig sem teszi; nyakosan ragaszkodik mindenhez, a mi régi, s nevetséges és boszantó tüntetések által próbálja a kifelé törekvő lelkeket korlátain belül tartani. De pusztá tagadással ma már a kérdés meg nem oldható, s nem sokra megyünk, ha a hit dolgaiban a haladó világgal szembe csalhatatlanoknak nyilváníjuk magunkat. Sajnálni és szánni lehet azokat, k. ai., kik szűkkeblű osztályérből, az egyházat ma is abban a formában kívánnák megtartani, a melyet az a kereszténység első századaiban vagy a középkor folytán öltött; kik uralkodni kívánnának világi hatalommal és fényvel mint akkor; kik bilincsekben szeretnék tartani a szellemet s korunknak szabadon szárnyaló tudományosságát és felvilágosodottságát az egyház szűk mértéke szerint akarnák megnyirbálni. Ezek a keresztény vallás fejlődési képességét sem akarják elismerni; nem tud-

ják vagy nem akarják átlátni, hogy a valódi keresztényi szellem soha ellentmondásba nem jöhet avval, a mit egy felvilágosodott kor lelki képzettsége és műveltsége igazságképpen állit meg. A kereszténységet úgy tekintik, mint egy meghatározott czikkelyre felosztott törvénykönyvet, melyet a gondviselés beledobott a történelem folyamába, avval a szigoru meghagyással, hogy e törvénykönyvnek soha egyetlen betűjétől sem szabad eltávoznunk mind az idők végeig. Pedig a kereszténység nem betű, a mely elmaradhat a kortól s megöl, hanem elevenítő lélek, mely mindig a korral együtt szárnyal s annak előhaladásával maga is halad. Korunk képmutatói reszketnek a tudománynak minderr új szelére s fennhangon hirdetik, hogy a század istententelen- szelleme alapjaiban megtámadta az igaz vallást, s hogy ennek megdőlésétől lehet félni. Pedig a kor szelleme, a mi nem egyéb mint az általános és összes kulturai állapotoknak kifolyása, egészbe véve soha sem lehet istentelen; hiszen maga az isteni gondviselés lehelli azt az emberiségre. Nem is az igaz vallás van megtámadva k. ai., mert ezt nem oly könnyű kitépni az emberi szívből; hanem meg vannak támadva azok az önkényes formák, a melyekbe egy rég lefolyt kor saját felfogása szerint a vallást öntötte; meg vannak támadva azok a korlátok, a melyek eddig válaszfalat képeztek az egyes keresztény felekezetek között; meg vannak támadva a czeremoniák s üres külsőségek — szóval, meg van támadva minden, mi a Jézus egyszerű tanától elüt, s a mi a józan értelemmel s a kebel belső és valódi vallási érzületével ellenkezik. Az idők jelei e tekintetben félreismerhetlenek k. ai.! A művelt keresztények, tartozzanak névleg bárminő egyházhoz, lélekben mindnyájan egyek. Az észak-amerikai egyesült államoknak nagy vértanúja s egykori elnöke, Lincoln, igen szépen kifejezte a mai felvilágosult közvéleményt a vallás tárgyában, midőn ezt mondá: „teljességgel nem szívelhetem ama hosszadalmas és szövevényes hittételeket és formákat, melyek az egyes keresztény felekezeteket napjainkban elkülönzik. De teljes lélekkel csatlakozom ahoz az egyházhoz, legyen az bármelyik, mely e mondatot írja ki oltáraitra s jelszó gyanánt semmi egyebet sem követel tagjaitól: „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és egész elmédből és szeressed felebarátodat mint tenmagadat“. Ez a Jézus szavai szerint a törvénynek

s a prófétáknak, sőt magának a keresztény vallásnak is lényege k. ai.! Ez az, a mit minden mivelte keresztény elfogad!

Láthatjuk k. ai., hogy ugyanazok, a kik a kereszténység elavult formáinak ellenemondanak; másfelől egy akaratban és egy értelemben vannak a kereszténység benső lényegének közös megtartásában. A mi kicsiny seregünk, mely soha sem tartozott a séttkedők táborához, lelki örömmel üdvözli a maga Sionjáról a bilincseiből kibontakozó emberi léleknek reménységteljes küzdelmeit. Tartsuk távol magunkat azoktól k. ai., kik nem tudnak, vagy jobban mondva, nem akarnak oda fölemelkedni, a hová az igazságnak lelke napjainkban elvezette az értelmeseket; azoktól, a kik aggodalommal őrzik a világ haladása által rég túlszárnyalt rendszeröket s háromszoros jajt kiáltanak valahányszor az isteni gondviselés a szellemi fejlettségnek, az emberi erőnek egy-egy magasabb fokára lépteti nemünket; kik vakmerő kézzel nyulnak belé a világtörténelem rohanó kerekébe s szeretnék azt visszaforgatni legalább egy évezreddel. Azt a bünt követik ök el, a melyről Jézus azt mondta volt, hogy soha sem bocsáttatik meg az embereknek: a szentlélek ellen való bünt, a jobb meggyöződés ellen való bünt, az emberiséget előre vezető gondviselés ellen való bünt.

Azonban éppen anynyira kell ovakodnunk a farizeusok kovászától is: a teljes hitelenség apostolaitól, a semmi szentet, semmi nagyot el nem ismerő csufolódóktól, kik az emberek vetésében nem akarják felismerni az istenség áldott kezét. Az emberi elme szereti a végletekben mozogni s így e másik szélsőségnek is sok előharczosa van napjainkban, habár a józanul gondolkozó mivelteknek nagy többsége méltó kicsinyléssel fordul is el káros nézeteiktől. Gondoljuk meg, k. ai., hogy a valódi keresztényi szabadság, az előítélet nélkül való józan haladás nem egyjelentésü az elvtelenséggel, a vallástalansággal. Az igazi szabadság mindig saját magának szab korlátokat. Ne hallgassunk azokra a hamis prófétákra, kik a hitnek, bizodalomnak és reménységnek gyökereit is végképpen ki akarják tépni az emberek kebléből, s azt mondják, hogy ezt a haladás nevében teszik. Gyümölcseikről fogjátok meg ismerni öket — mondja megváltónk. Őrizze meg az isteni gondviselés nemünket azoknak gyümölcsetől, kiknek célja a társadalmi kötelékek szétszaggatása a vér, rendtelenség és pusztulás rémuralmának behozása. Botránkozások mindig voltak és lesznek. Korunk valódi szelleme, az igazi felvilágosodottság, nem hir-

telen ellobbanó, a dolgokat hamis színben feltüntető káros káprázati fény, hanem olyan, mint az áldott nap, mely lassan, biztosan és méltóságosan emelkedik feljebb és feljebb az ég azur boltozatán, szétszórva a setétség fellegeit, éltetve, alkotva, s mindenkinek, a kinek csak szemei vannak a látásra, megadva a szükséges világságot. Ez nem emészti meg a gyommal együtt az emberiségnek gonddal ápolt vetését, hanem lassan érleli a fejlődésképes magot gyönyörű virággá s ezt ismét gyümölcsesé; lassan szárasztja ki hevével a társadalom életgyökerein élő gyomokat. A valódi felvilágosodottság nem lehet ellensége a józan, tiszta és észszerű vallásnak k. ai., mert tudja, hogy az magában az emberi természet alapaiban gyökerezik; tudja, hogy a vallás reménysége, támasza és vigasza az ember millióinak az élet rögs, fárasztó és viszontagságos útján; nem lehet ellensége, mert a valódi felvilágosodottság minden emberi dolgot megbecsül a maga helye és értéke szerint, s tisztelben tart mindent, a mi az egyének boldogságához tartozik.

Most pedig bevégzem k. ai. már is igen hosszúra nyult beszédemet. Igyekeztem előttem felfejteni, milyen állást kell elfoglalnia a jelenkor keresztény egyházának, milyen értelemben kell beszélnünk és gondolkoznunk, hogy elhallgattassuk az itt is, amott is felmerülő ellentmondásokat. Adja a teremtő, hogy szülessék újra a Jézus általános anyaszentegyháza az emberek miveltebbjeinek lelkében; hogy legyen a kereszténység ismét eleven erő, az egyénekben mint tiszta és istenfelő élet, a nemzetek között mint békeség s egységes közreműködés minden valódiilag nagyra és jóra; hogy ne legyenek többé hasonlások az egyesek és nemzetek között, hanem hogy legyünk mindnyájan egybekötöttetek egy akarat és egy értelem által. Amen.

Uzoni Gábor. *)

---

*) Korán elhunyt ifju barátunknak papi pályája alig terjedt egy évre, s ez idő alatt mintegy 25 eredeti beszédet dolgozott. Hogy minő szellem lelkesítette s adott irányt munkásságának: szolgáljon biznyságul az itt közlött beszéd, melyet 1870-ben, aug. 28-án, főtanácsi gyűlés alkalmával mondott el kolozsvári templomunkban. Szerk.

Az antiókiai hitvalló.

Olvasmány az áriánizmus történetéből.

Meglehet, hogy e folyóirat olvasói között többen lesznek, a kik részint abból az okból, mert az áriánizmussal ellenkező nézetben vannak; részint pedig azért, mert az áriánus név idők folytán mintegy gúnynévvé vált a történeti eseményekkel ismeretlenek előtt, — mondom — meglehet, hogy e két okból némelyek némi megütközéssel fognak e sorok olvasásához.

E megütközés nem is lesz minden alap nélküli. Mert egyfelől tény az, hogy a mai unitarizmus sok tekintetben eltér az áriánizmustól. A kettőnek fejlődése is fordított viszonyban áll. Mig az áriánizmus a 4-ik százon innen, különösen keleten, mind jobban közeledik a kor zavarodó eszméihez s ez által előidézi hanyatlását; addig az unitarizmus mentől tovább haladunk az időben, s mentől jobban megközelíti a kor nézeteit, annál nagyobb előnyt nyer, s annál nagyobb terjedést veszen. Másfelől azért sincs minden alap nélkül az olvasó megütközése; mert az áriánizmus története eddig elé csupa ellenséges indulatu okmányok alapján lőn ismertetve, s még melléje a reformatio és az azt követő időszakok is gúnynévül használták az áriánus nevet ama nézetek vallóinak elnevezésére, a kiknek törekvése eleitől fogva a Jézus egyszerű valóságának visszaállítására volt.

Az egyház-történelmi iratok, Eusebius és Philostorgius kivételével mind erős árián-ellenes szerzők munkái. Oly szerzőké, a kiknél az „eretnek“ és „istentelen“ kifejezések a legszelebbek voltak az áriánusok s más velök ellenkező nézetben levők irányában. Ha valamely áriánus, mint p. o. Kappadociai György, szigoruan viseli magát az ellennézetűek iránt: nincs oly kemény szó, a mit ellene ne szórjanak. De ha katolikus ¹⁾ üldözi az ellen-

¹⁾ Katolikus név alatt nem kell a mai római egyházat és annak híveit érteni. Az eredeti katholicismus nagyon különbözött a maitól. Katolikus névvel néha az áriánusok, néha az áthanasiánusok nevezték a magok nézeteit, ellentétben az eretnekekkel. A Katholika ekklezsia (ἐκκλησία

pártot; ha bármit követ is el egy Athanasius, azt szépíteni és eltakarni igyekeznek. Ariusnak és hiveinek könyveit és iratait elpusztították. Anynyi azonban még is megmaradt, hogy ennek s az újabb történeti nyomozások, ¹⁾ utazások és a vallások összehasonlító története alapján részreghajlatlan ítéletet mondhatunk régi hitelveik felől; azokat a szálakat is megtalálhatjuk, a melyek az ellenpárt túlkapásai, hatalma és a mind inkább sötétülő kor nézeteinek nyomása miatt egészen a reformatióig el voltak szakadva. Ha a bírálát által ily úton megállapított történeti tényekre támaszkodva, előítélet nélkül, helyes reflexioval visszatekintünk az első keresztény száz esztendőök vallásos mozgalmaira és nézeteire, úgy találjuk, hogy az emberi gondolkozás természete szerint az áriánizmus nem csak jogosult hitnézet, ²⁾ hanem épen az eredeti tiszta keresztény érzelem volt, a keresztény vallást fenyegető plátói nézetek ellenében. Különösen eredetének a volt a célja, hogy megakadályozza a pogány és bölcseleti elemeknek a tiszta jézusi eszmék közé elegyedését. S miként az emberi gondolkozás története szerint minden eszmének bizonyos átalakuláson kell átmenni, úgy az áriánizmus is átment a fejlődés és alakulás bizonyos pházisain. De bárha az ellene támadt harcok miatt, s a napi kérdéssé vált neoplatonikus eszmék hatása alatt tévútra ment is, a mint a semiáriánizmus esete mutatja, — mégis e tévút és ennek hibái se tudták magát az eszmét végkép megsemmisíteni; nem tudták ezek és a későbbi sötét idők anynyira szétvagdálni ez eszmék szálait, hogy a későbbi kor azokat a történelmi bírálattal össze ne köthesse, s ez által az eredeti keresztény eszméket, mintegy halottaiból újra fel ne támaszthassa.

καθολική) kifejezés legelőbb a smyrnabeliekhez küldött levélben fordul elé Eusebius Egyháztörténetében (4, 15). Lásd e tekintetben Bingham, Orig. Eccl. I, 1 sect. 7. — Hagenbach, Dogmengeschichte.

¹⁾ Lásd idevonatkozólag Dr. Priestley, Báró Bunsen, Alvan Lamson, Reville, Lange, Fock, Zerrenner, Baur, Hagenbach, Hase, Strauss és más egyházi történetírók és dogmatikusok munkáit.

²⁾ Az ariánizmus jogosultsága mellett bizonyít az is, hogy N. Konstantin arián módon keresztelkedett meg. Konstantius alatt az ariánizmus udvari theologiává lesz; magának külön liturgiát alkot. 355-től kezdve nyugoton is anynyira elhatalmasodik, hogy a római püspöki széken is árián püspök, Felix, ül. 355-ben Keleten egy-egy ideig túlsúlyra vergődnek az Athanasius nézetei. 364-ben Valens alatt újra az ariánizmus emelkedik trónra. Az 5-dik századtól kezdve hanyatlík keleten az ariánizmus. Ellenben nyugoton a 7-ik százíg megmarad a longobárdok s más népeknél; a 10-ik százíg a magyaroknál.

Azt hiszem, hogy részint az áriánizmus eszméinek jogosultsága; részint pedig, mert csak más név alatt, ez képviselte az eredeti keresztény vallást a kor téves nézeti ellenében, ez okok feledtetni fogják az olvasóval az áriánizmushoz kötött előítéleteket.

Az árián eszméknek e jogosultsága, — a melynek következtében azok a reformatio korszakában egy Servet, Socin, Dávid bírálaival felelevenedve, általuk az őskereszténység unitárizmusa újra feltámadott, s azóta folytonos növekedésben van, — birt rá engemet arra, hogy különösen a kevésbé avatottak számára egy könnyű olvasmányt állítsak össze az áriánizmus történetéből. Vajha e téren követőkre találék! Vajha mások is felvennék a történelmi bírálat fonalát! Így legalább sikerülne a különben csak kevesek által, a nagy többség által épen homályosan, sőt egyoldalul ismert őskeresztény száz évek történetének, hitnézeteinek kellő megismerése és részrehajlatlan megítélése. Ekkor egyszersmind sikerülne némely ellenzetben levőknek amaz állításával szemben: „a ti vallástok csak a reformatio kinövése,” nemcsak a bibliából, hanem történelmileg is kimutatnunk, hogy a mai unitárizmus valósággal nem egyéb, mint az őskeresztények vallása, a mely unitárius szellemben, monarchia, áriánizmus stb. név alatt küzdött folytonosan a keresztény vallásba betolakodó pogány nézetek ellen.

Az alább következő olvasmányban nézeteimet Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, Philostorgius, Evagrius történetirataira, továbbá Neander, Gieseler, Gibbon, Bunsen és más újabbkori íróknál levő okmányokra, különösen pedig H. A. B-nek „A sketch of the early Arians“ czimű munkájára alapítottam. A ki e tárgyban többet akar tudni, útasítom a fennebb elészámlált írók műveinek behatóbb tanulmányozására. Ha az olvasó az antiókiai egyházat közelebbről akarja ismerni, olvassa el a Malalas munkáit. Az őskeresztény liturgiáira nézve tanulmányozza Bunsen „Hippolytus und seine Zeit“ czimű munkáját. Az antiókiai egyháznak történetünk idejében levő mozzanataira nézve pedig Conybear „Szent Pálját“ és az angol püspöki egyház egyik kitünő jeles theologusának, a sz. Pál temploma esperesének „Martyr of Antioch“ czimű művét ajánlom figyelmébe.

I.

Azt mondja egyik koszorus költőnk, Tompa, gyönyörű költeményében :

Mert a boldogságra kevés csak a jelen,
A multon épül az, s az emlékezeten :
Örömeinkre szint s derűt titkon az ád,
Mint a gyök adja a virág színét, szagát.

Feledjük el tehát pillanatra mi is a jelent, szálljunk vissza gondolatainkkal a régi multba, s merengjünk annak eseményein. Tárjuk fel a mult idők fátyolát és vessünk egy visszapillantást a pogányok és keresztények küzdelmeire; a katolikusok és ariánusok harcaira. Én e küzdelmet a katolikusok és ariánusok harczának neveztem. Az alexandriabeliek nem így neveznék. Ők ezt a homousiánok és homoiusiánok ¹⁾ harczának mondanák. S méltán is. Mert e küzdelem egyfelől valósággal e nevek alatt és miatt folyt, annyira, hogy még az utczagyermek is azt kérdezték egymástól Alexandriában és Konstantinápolyban : homousianus vagy e, vagy homoiusiánus ? Másfelől hibeiben is el tudnák be-

¹⁾ A keresztényeknél már a 2-ik száz esztendőben kérdésbe jött, hogy „Ki volt Krisztus?“ Némelyek, mint az ebioniták és az ázsiai űs ker. egyházak embernek tartották; mások, a kik az ő csodaszerű születését elfogadták, isten fiának, égi embernek; mások pedig, kik a philói és platonikus eszmék befolyása alatt állva, az ő eleve létezését elismerték, valamely fensőbb lénynek, isten kiömlésének tartották. E különbség vitát szült. A vita átment a 3-ik és 4-ik százba is. Ekkor már némelyek oda fejtették nézeteiket a neoplatonismus hatása következtében, hogy azt állították, miszerint Jézus egylényegű (homousios) az atyával, az az isten. E pártnak Sándor és Athanasius voltak védői. E nézettel szemben Arius, alexandriai presbyter, azt tanította, hogy Jézus — habár eleve létezett is — kisebb az atyánál, de hozza hasonló lényegű (homoiusios). Arius attól tartott, hogy ha az egylényegűség tana lábra kap és a ker. vallással összeelegyedik, az által veszélyeztetve lesz a Jézus által tanított egyisteniség eszméje. Azonban daczára a nagy többség unitárius érzelmeinek és nézeteinek, a pogány vallásról áttért tudósok által, 325-től kezdve mégis az egylényegűség tana kezd érvényre emelkedni a császári udvarnál, s a „homousia“ lesz az igazhitűség jelszava. Az ariánizmus közbe-közbe még visszanyeri hatalmát, mig végre az 5-ik százban keleten végkép elfojtja az ellenpárt.

Az ariánizmus az űs ker. egyház unitarizmusa, csak más név alatt és némi módosítással. Az athanasianizmus pedig az a vallás, a mely a plátói bölcselétből és pogány vallásból átvett nézetek miatt mind inkább eltért az űs ker. egyház nézeteitől, s minthogy az így átvett idegen elemek a napi kérdés tárgyát képezték, mind inkább követelte magának az egyetemességet (katicizmust), a miért ezentúl néha katolikusnak is fogom nevezni.

szélni, hogy napjaikban miként folyt le a heves unitárius hitvita, két hasonló jelentvényü, majdnem hasonló hangzásu, de mégis anynyira különböző szó miatt.

Krisztus születése után 361-ben két ifju beszélgetett Alexandria egyik terraceán. Figyeljünk rájuk és hallgassuk ki őket.

Theodor, mondá Filep, te igen nagy súlyt fektetsz e kis betűre, e kis jotára, ¹⁾ a mi titeket az Athanasius pártjától elválaszt. És e buzgóságodat anynyira viszed, hogy ha nem találsz püspöknek oly embert, a ki homousiánus helyett homoiusiánus legyen, akkor itt hagysz minket, s elmész, Isten tudja, hova.

Filep, felelt Theodor, te éppen oly jól tudod, mint én, hogy ez az egyetlen egy betű teszi az egész különbséget az egy isten imádói, s az atya és fia imádói közt; s ha a kappadóciai György püspöki székét Athanasius, vagy valamelyik hive foglalná el, kész volnék itt hagyni Alexandriát, s visszamenni Antiókiába.

És itt hagynád Eudoxiát?

Oh nem, ő velem jön. A jövő héten megesküszük és akkor . . .

És akkor? . . . hiszed-e, hogy Eudoxia itt tudja hagyni hazáját, s elmegy veled a ti árián Antiókiátokba? Mit mondana Kleon? Ő Athanasiusnak buzgó hive, a ki éppen úgy elhagyja az „i“ betűt, mint bárki más.

Theodor felpillantott és sebesen járt a terraceon alá s fel, a honnan gyönyörű kilátás volt az alexandriai ²⁾ öbölre. Az áldozó nap megaranyozta a roppant kiterjedésű kikötő gabona-szállító hajóit; pirosra festette a fehér vitorlákat, a főegyház kupoláját és Theodor halovány arcát. Végre megállt és így szólott: Filep, miért akarsz engem elrémíteni? Eudoxia a leggyöngédebb gyermek a világon; ő azt fogja hinni, a mit én; és Kleon barátom, kit a legszorosabb kötelékek csatolnak hozzám; hiszem, hogy nem tagadja meg tőlem nővérét. Aztán elvégre is nem kell a véletlent számba vennünk mindaddig, míg az új püspök kinevezve nincs.

¹⁾ A vita tárgyát képező homousia és homoiusia görög szavak közt külsőleg csak egy „i“ betű a különbség. E különbség idézett elé oly sok üldözést gyűlöletet és vérengzést a keresztények közt ad majorem Dei gloriam.

²⁾ Alexandria történetünk idejében egyike sőt másodika (az első Róma, a 3-ik Antiókia) volt a legnagyobb kereskedelmi városoknak. Nagy Sándor alapította volt Afrika északi partjára. Kerülete 4 1/2 óra járásnyi, lakócai száma 900,000 volt. Virágzó kereskedése mellett híres volt iskoláiról. Ez volt a hellenizmus és neoplatonizmus központja, Olaszhon gabona-raktára, honnan a gabonát hajón egyenesen Puteoliba vitték alsó Olaszhonba.

Theodor elhallgatott; de látszott vonásaiból, hogy keblében fájdalom dúl, és Filep, hogy a beszédnek más irányt adjon, kappadóciai Györgyről kezdett beszélni.

Te rossz áriánus! szólt mosolyogva, legyen már eszed. Hát valóban csodálsz elhunyt püspökötöket? Pedig ő egyike volt a legbüszkébb és nagyravágyóbb főpapoknak.

A halottakról vagy jót mondj Filep, vagy semmit. Elfelelted volna e szabályt? valamint azt is, hogy menyinyivel több okunk van nekünk csak jót mondani azokról, a kik vértanui halált haltak? Én csak anynyiban szeretem Györgyöt, a menyinyiben a velem egy nézetben és hiten levőket védelmezte. De végre is ő úgy halt meg, mint keresztény — nyugodjék békével!

Mondj valamit az ő haláláról és annak körülményeiről Theodor; mert tudod, hogy én nem voltam itt a mikor ez történt.

Emlékezhetsz Filep arra a romra, a mely egykor a persák temploma volt, s a hol a mágusok¹⁾ szent tüzzel és az éneklő gyermekkel Mithrás²⁾ istent imádták. E romot a boldog emlékü Konstantin császár a keresztényeknek adta templomul. György tehát azon volt, hogy annak helyén egy pompás templomot építsen. A munkások hozzá is fogtak a romok kitakarításához. E közben egy nagy üregre bukkantak a hamis isten kápolnája megett. Ez iszonyatos üreg volt Filep! Mi eddig is tudtuk, hogy a persák szép fehér lovakat áldoztak a rettenetes Mithrásnak. Itt azonban férfi és női hullák voltak, kiket részint áldozatul, részint gonosz czélből öltek le. Nem csoda, ha György erre haragra gyult. Ő, a ki soha sem volt elég okos, elég óvatos és elég gyöngéd. Ez istentelenség látása dühbe hozta Györgyöt. Őszszegyűjtött egy csoport embert s az áldozatok csontjait egy ünnepélyes menetben, átkozódások közt hordoztatta végig a városon. E zajra a város pogány lakossága is felkelt; megtámadta a keresztényeket. A pogányok tömege szaporodott az athanasianusokkal. Fájdalom! ezek is az áriánusok ellen fordultak, s a pogányok mellé állottak a harczban. A harcz kövel folyt, s ez úgy hullott, mint a jég. Közülünk néhányan megmenekültek; többen elfogattak és megölettek. A kard, buzogány és bot még szép halál eszközök voltak. Sokan azonban keresztben vértettek el. Némelyeket vízbe fulasztottak, másokat megfojtottak.

¹⁾ Persa papok. — ²⁾ A persák hitregéiben a nap istene.

E harc alatt György oly bátran viselte magát, mint talán soha életében. Leütötte a pogányokat, a kik rárohantak. Megkísértette öszszetartani kevés számu követőit. Harcz közben egyenesen a főtemplom felé tartott. Ha az alexándriai keresztények hozzácsatlakozhattak volna, élete meg lett volna mentve. De minden késő volt. A templom előtti tért már vad pogányok őrizték, kiket öreg persa papok vezéltek. A mint odaért, ezek rárohantak, megfogták és egy tevéhez kötötték. Előbb a tevével hurczoltatták meg, azután széttépték és a tevével együtt megégették. Így halt meg, barátom, a mi püspökünk. Én azt hiszem, hogy az ő emléke fennmarad mindenütt, a hol keresztények lesznek, s a György név együtt véssődik be az emberi szivek táblájára azok neveivel, a kik nemes ügyért vértanui halált szenvedtek.

Theodor nem is képzelte mennyire bételnek utóbbi szavai. A vértanui halált szenvedett árián püspök neve ezután meszsze keletre elterjedett, és a kik semmit sem tudtak is az ő életéről, megváltak hatva kegyetlen halála által. A hová csak az áriánusok elszéledtek, ¹⁾ elvitték magokkal a Kappadóciái Györgyre vonatkozó eseményt is. Idő teltével számos legendák vették körül az ő emlékét, és különös mondák keletkeztek, a melyek halhatatlanították az ő tetteit. Athanasius pedig ijesztő sárkánynya vált, a kitől pestis árad az országra. Ezek a mondák úgy állítják elé a Krisztus egyházát, mint egy gyönyörű szűzet, kit a veszedelemtől egy fiatal, gyöngéd és deli lovag ment meg. Ekép György püspök „Szent György“ vértanuvá válik. Az áriánizmus később elfojtatott ugyan; de Szent György legendája fennmaradt. Midőn a kereszties hadak keletet elborították, ott már kánonizálva találták Szt. Györgyöt, kit minden tartomány kedvencz szentjének tartott. A kereszties vitézek haza vitték e legendát Angliába, s annak hőse Anglia védszentjévé lön. Reville azt mondja idevonatkozólag: „ne hogy megmondjátok a magas egyház (angol püspöki egyház) puseistáinak, mert ezt soha sem bocsátának meg nektek. Védszentül egy áriánust birni!.. Lehet-e ennél valami botránkoztatóbb a világon? ²⁾“

¹⁾ Kelet nagy része, Egyptom, Libyas, egész nyugot ariánus volt. Még a római püspök is ariánus nézetett vallott, a mit azonban a római egyház nagyon restelt. — ²⁾ Le Christianisme Unitaire au troisieme siècle. Revue d. d. Mondes, 1868 máj. 1. sz. Keresztény Magv. IV. köt. 108 lap.

Most Filep és Theodor elváltak, mert Theodor részt akart venni az estéli isteni tiszteletben, a fő egyházban.

Theodor egyenesen a nagy basilika felé tartott. Midőn odaért, az oltár már fényárban uszott. A templom keleti felében egy nagyszerű kép Jézust ábrázolta, a mint kiterjesztett kezekkel megáldja az imádkozókat. A papok a magok helyén voltak. De hát a gyülekezet hol volt? Egy alig ötvenre menő, öreg férfiak és aszszonyokból álló hallgatóság tette az egész gyülekezetet. Az isteni tisztelet vontatva folyt le.

Az alexándriai nép egész a bálványozásig szerette Ariust. Kitiűnő szónoki tehetsége és más jeles tulajdonai miatt kedves papja volt a népnek. Azonban a bölcsészek és bölcselkedő papok közt az áriánizmus nem tudott mély gyökeret verni Alexandriában a hellenizmus és neoplatonizmus miatt. Az árián püspök halála szétépte azt a köteléket is, a mely őket oly nézethez csatolta, a mely az emelkedő hitnézetek árjával ellentétben állott. Idő teltével az ellennézetűek hatása miatt lassanként fogyott a főegyház látogatóinak száma, és a nép mind inkább várta Athanásiusnak visszatérését, ki oly nézetekkel vegyítette össze a keresztény vallást, a melyek a napi kérdésekkel összhangban voltak, s mint már a levegőben levő járvány inficiálta az egyszerű népet is.

Pedig Athanasius ez éjen sokkal közelebb volt hozzájuk, mint hitték. ¹⁾

Isteni tisztelet végével Theodor odahagyta a templomot, és lépteit egyik külváros felé irányozta, a mely kicsiny kunyhóival messze kinyult a homok sivatagba. Gyönyörű éjszaka volt. A hold és csillagok fényesen megvilágították a tájat. Theodor gondolataiba merülve haladt a külváros felé. A mint így merengett, egyszer három útas férfit veszen észre, kik öszvéreiken éppen akkor értek az országuton a külvároshoz. Az öszvérek fáradtaknak látszottak. Az útasok poros hoszszu ruhája azt mutatta, hogy nagy útát tettek. Theodor figyelni kezdett rájuk. Az útasok áthaladnak a kapun és beérnek a városba. Két útas leszált öszvéréről s kopogtatni kezd

¹⁾ Az árián nézetű Konstantius halála után Julian lépett a császári trónra. Ő, hogy az ő lelke előtt lebegett romantikus pogány vallás számára mentől többeket megnyerhessen, türelmet mutatott minden párt inánt. Az előtte élt császárok által kiadott száműzetési rendeleteket visszavonta. Ekkor tért vissza Athanasius is, s egyenesen Alexandriába sietett, hogy püspöki székét újra elfoglalja.

egy szomszéd kunyhó ajtaján. Az ajtó a kopogásra azonnal feltá-
rul, s a szobából kitörő nagy világosság megvilágítja az útasok
arczát. Theodor megismeri Kleont, és a szomszéd fal árnyékába
vonul, hogy lássa, mi történik. A szobából egy férfiú lépik ki, a
ki, miután tiszteletteljesen köszöntötte az öszvéren maradt idegent
lesegíti őt. Erre mind a három férfi elébe térdel, s áldását kérik.
Theodor nem hallhatta az idegen szavait; azonban a mint ez ke-
zét imára emeli, s e közben arczát jobban a világosság felé fordítja,
Theodor felismeri benne Athanasiust. Az útasok most bemennek
a házba, és Theodor egyedül marad a csendes utczában búsán,
leveretten. Szive elszorul a bekövetkező szerencsétlenség elősej-
telme alatt. Hogy bús sejtelmeitől szabaduljon, sietett eltávozni e
helyről. A mint a fő templom mellett elhalad, észreveszi, hogy az
is elsötétült. E gondolat eszébe juttatja az áriánusokra bekövet-
kező balsorsot; de egyszersmind az is eszébe jut, hogy a meny-
nyei jó atya öröködi gyermekei felett: és e boldogító eszme eny-
híti bánatát, lecsendesíti lelkének zúgó viharait.

II.

Alexándria másnap reggel arra a tudatra ébredt, hogy sze-
retett Athanasiusa újra falai közt van. Hiában ültek árián püspö-
kök az alexándriai püspöki széken; hiában rajongott az Ariust
bálványozó néptömeg korábban az árián püspökök mellett; hiában
éltette és magasztalta őket, miként a nép a hatalmast mindig di-
csőíteni szokta. A Jézus istensége dogmájának növekedő árával
tartó Athanasius Alexándria számára való püspök volt, és az Alexán-
driabeliek az ő sajátóságos nyája voltak.

A harangok zúgása üdvözölte a püspök visszatértét! A há-
zak erkélyei és a terraceok már korán megteltek kíváncsi néppel.
Afrika deli szép nőinek természetéről tyrusi bibor folyt le. Vidáman
nézett mindenki a percz elé, hogy szeretett püspökét láthassa. Az
utczákon néptömeg hullámozott, a mely folytonosan ezt kiábálta:
„Éljen Athanasius“! — „Athanasiust a püspök“! — Athanasius az
igazhitű“! (= orthodox). Ki hinné, hogy e város még tegnap leg-
alább névleg áriánus volt, s a főtemplomban árián szellemben folyt
le az isteni tisztelet? Az árián papok felének legalább bensőleg
Athanasiust hívének kellett lenni. A kik még nem rég Kappadóciai
György úszályhordozói voltak, most új püspökük körül sereglenek,
s diadallal emelik trónjára.

De hát egy lény sincs Alexándriában, a ki hű maradt volna hitéhez? Van. Imitt-amott lehet látni egyes szomorú arcú embereket, a kik félrevonulnak, nehogy valaki őket észrevegye, és csüggedten imádkoznak Istenhez, hogy segítse őket a szükségben. Ott áll például egy öreg ember a diadalív alatt, kit a kor már meggyöngédített. Ez Ariusnak személyes barátja volt, s most is látszik gyöngéd vonásain, hogy előtte a szeretett tanító alakja lebeg. Arius is alexándriai volt. Ariusnak is voltak egykor e városban bámulói és követői. És habár ama gyanus halál után, melylyel Konstantinápolyban kimult, ¹⁾ minden tartományba elterjedtek is az ő tanításai, mindazáltal úgy látszik, hogy e városban nem vertek mély gyökeret, mert az ő tisztább nézetei a kor mind inkább zavarodó eszméivel ellenkeztek. S a mint az öreg ember így elmereng gondolatain, a diadalmenet előre halad; a nép éljenez, és Athanasius mellette elhaladva felismeri őt, s „eretneknek” nevezi. Erre zaj támad. A nép kiáltani kezdi „le az áriánusokkal!” Az öreg pap alig tud menekülni a nép dühe elől. Egyenesen haza siet, hogy útra készüljön és ott hagyja hazáját. Ő jól tudja, hogy mit lehet várni Athanasius tekintetétől. Jól tudja, hogy a mily bátor és nemes Athanasius a balsorsban, éppen oly durva és kérlelhetetlen, ha hatalomra jutott. Jól tudja, hogy a száműzetés még kérlelhetetlenebbé tette az ellennézetű áriánusok iránt. Azt is tudja, hogy minő forró vér kering ez afrikaiaknak ereiben, s e forró vér minő könnyen ragadja őket vérontásra és szélsőségekre. Alexandria most nem biztos hely az áriánusokra nézve. De ha az volna is, ő nem tudna kirekesztve élni abból a templomból, melynek oltáránál oly gyakran szolgált.

A főtemplom ajtaja mellé húzodva egy más szemlélő is nézte Athanasius diadalát. E szemlélő Theodor volt. A diadalmenet, szaporodva a Caesareum körül lakó szerzetesekkel, kik a menethez csatlakoztak, előre haladt és belépett a szentegyházba. Az énekkar hangosan énekelt: „Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek,” s Athanasius és hívei felelték reá: „örökön öröké.”

Mily nyomasztólag hatott Theodorra ez az: örökön öröké.” Ugy tetszett neki, mintha ez az áriánizmusnak utolsó halál-

¹⁾ Ariusnak ellenségei azt írják, hogy őt a Sándor átka fogta meg. Theodoritus egyh. történetében azt állítja, hogy az alexandriabeliek ölték meg. Legvalószínűbb, hogy ellenségei megmérgezték, s ez okozta halálát 336-ban Kr. u.

hörgése lett volna Alexandriában. A mint a papok felelete ellebbent ajkaikon, újabb meg újabb csoportok vették fel a szót s viszhangozták az utolsó: „ö r ö k k ö n ö r ö k k é“ zárszót. Minő tolongás volt, és mekkora volt a különbség a mostani és a mult esti isteni tisztelet között!!

Theodor nem tudta tovább kiállani. Ott hagyta a templomot és elment, hogy keresse fel Luciust, az öreg papot, kiről tudta, hogy hű maradt mesteréhez jó és balsorsban egyiránt.

Midőn Lucius házához ért, már néhány hű barát várt reá.

Lucius kis ágya szegletén ült. Papi ruhája szét volt szórva a szobában. Barátai körülötte állottak s erősen kérték valamire, a mit ő úgy látszott — nem akart elfogadni. „Itt van Theodor“ — mondá Lucius, midőn amaz belépett — „lássuk ő mit mond?“ Igen, itt van Theodor, mondá a beszélők egyike, és én azt hiszem hogy Theodor úgy fog gondolkozni, mint mi. Lucius itt akarja hagyni Alexandriát; mi pedig arra kérjük, hogy maradjon, és legyen püspökünk. Én meg azt mondom nekik, Theodor, mondá Lucius, hogy Alexandria nem biztos hely a mi számunkra, mert Athanasius rettenetes ellenségünk.

Lucius! mondá az elébbi beszélő, te igaztalan vagy magad iránt is, irántunk is, midőn így beszélsz. Athanasius nem bánthat és nem mer bántani minket, a míg Julián él. Emlékezzél Juliánnak a pogányokhoz irt levelére. Midőn azok Györgyöt megölték, miként fenyegette őket a legkegyetlenebb büntetéssel ama rémitő gonosztett miatt. De különben is...

Kedves barátom! — mondá Lucius búsan — én szívesen itt maradnék és püspökötök lennék, ha gondolnám, hogy valami jót tehetek. Én magammal nem törődöm, mert már öreg vagyok; s Isten látja, szívesen felteszem a martyr koronát, ha kell. De az a kérdés: vajon érdemes vagyok-e arra, kedves barátim? Vajon nincs-e köztetek erősebb kar az enyimnél, a mely jobban megtudjon védeni; és épebb fő, a mely okosabban tudja intézni azokat, a mik az Istennek és Krisztusnak dolgai? Azonban mit gondolsz te Theodor?

Én azt hiszem, szent atyám! felelt Theodor, hogy nélküled olyanok lennének az alexándriai áriánusok, mint a pásztor nélküli nyáj, melyet a farkasok könnyen elragadoznának. A mi engemet illet, kedves Lucius, mondá Theodor, én itthagynom Alexandriát és hazámba Antiókiába megyek. Egy benső szózat azt sugja nekem,

hogy távozzam, s én e miatt nem maradhatok. De a többieknek maradniok kell. S ha te nem leszesz püspökjök, akkor mi lesz belőlök?

Igen, Lucius, légy a mi püspökünk, mondá Theodor, légy e kis nyáj püspöke. S ha nem lesz is székes egyházad, te még is a mi püspökünk leszesz. Neimde beleegyezel Lucius?⁴

Theodor elhallgatott. Lucius lassan felállott helyéről, s miután felegyeuesedett, karjait ég felé emelve, így kiálta fel: „Oh örök-ké való Atyám! áraszsz el engem a te kegyelmeddel és tölts be szent lelkeddel, hogy a te dolgaidnak érdemes sáfára és a te kicsiny sergednek hű pásztora lehessenek. Adjad Uram, hogy miként a te egyszülött Fiaid, — a ki az atyától született, minden keresztény léleknek püspöke, hasonlókép én is abban a mértékben lehessenek azok püspöke. a kiket rám bízál. Adj nekem alázatos szívet, hogy magamat mindnyájok szolgájának tekintsem. Adj értelmet és okosságot, hogy a veszélyt látva, védeni tudjam a tiedet minden gonosztól. Szentelj meg engemet, hogy apostolaidnak, vértanuidnak és hű hitvallóidnak érdemes követője lehessenek. Oltalmaz, Atyánk, minket a te hatalmaddal, tartsd buzgásban az igazságot sziveinkben, s adj egységet és békét a te szeretett fiad egyházának. Hogy tudják meg minden népek, hogy egyedül te uralkodol mindenek felett, hogy a te fiad hű képe az ő atyjának, és hogy a te szellemed folytonosan sugázzik ki a te fenségedből. Adjad Atyánk, hogy mi tégedet örökké imádhassunk és dicsőíthessünk a te szent fiad által. Ámen.“

Az áriánusok kicsiny serge mélyen és meghatottan mondá az „Áment.“ A jelenlevők egyenként megcsókolák az öreg pap arczát és letérdeltek, hogy fogadják áldásait.

A mint az öreg őket megáldá, a nyitott ablakon át hallani lehetett a templomból jövő nép zajját, a kik Athanasiust éltették.

Itt megválnak egy kissé Luciustól és az Alexándriai áriánusoktól. Ők a nemes harczot megharcolták, s ha ezen nem is, egy jobb világban elnyerték jutalmukat.

Kövessük a Theodor lépteit. Theodor, otthagya Luciust és barátait, lépteit az Eudoxia lakása felé irányozta. Belépett a házba és a szembetalált cselédtől Eudoxia után tudakozódott. Éppen Kleonnál van, felelt a cseléd, de azonnal itt lesz. Theodor várt. Minden percz örökkévalóságnak tetszett neki. E néhány percz alatt lelkét félelem és kételyek fogták el; pedig százszor is eszébe ju-

tott, hogy Kleon jó barátja és Eudoxia mátkája. Nem tudta elűzni a félelmet. Eszébe jutott, hogy Kleon nem csak buzgó athanasianus, hanem éppen athanasianus pap, a ki éppen most tért haza, hogy az áriánusok hanyatlását előidézze. Az igaz, hogy ő védelme alá vette Kleont, midőn még Kappadócziai György volt a püspök; de vajon még fog-e emlékezni erről Kleon? Vajon szerette-e ő valaha nővére jövendő férjét? Vajon elbocsátaná-e nővérét Antiókiába, vagy nem? Eszébe jut a Filep intése is, és erre szívét egyszerre félelem és remény foglalja el. Ezalatt eltelik egy félóra, és senki sem jön. Eltelik még egy negyed óra, ekkor Theodor ajtó nyílást hall. Kinéz az ablakon, s meglátja Kleont, a mint hazunnan dühösen eltávozik. Kleonnak arca soha sem tetszett neki oly borusnak, mint ma.

Végre belépett Eudoxia. Lehetetlen leírni a jelenetet, midőn Eudoxia tört szívvel tudatta Theodorral, hogy Kleon megtiltotta neki, miszerint őt többé láthassa, azért, mert Theodor áriánus, és eretnek soha sem lehet Eudoxia férjévé. Eudoxia elmondta Theodornak, hogy ő hasztalan sirt és könyörgött Kleon előtt. Hiában ígérte neki, hogy ő Alexandriában marad, s Theodorral elhagyatja hazáját. Hiában való volt minden, mondá, nekik nem szabad többé találkozniok.

De hát, mondá végre Theodor, nem másíthatom meg én az ő határozatát? Oh Eudoxia! ő nem választhat el minket.

Nem, Theodor. Te éppen úgy ismered fivéremet, mint én. Jól tudod, hogy nem lehet meggyőzni, midőn valami olyant teszen, a miről azt hiszi, hogy jó. Ő kész feláldozni saját egyházának önmagát, engemet és mindent. Mi nem változtathatjuk meg az ő nézeteit.

De Eudoxia, hát kénytelenek vagyunk-e mi alája adni magunkat az ő önkényes és igaztalan kívánatainak? Kedves gyermek, jer velem Antiókiába, távol e kegyetlen várostól és szivtelen fivéredtől.

Theodor rossz hírt érintett. Eudoxiának fivére iránti szeretete szenvedélyes és mély volt. Ők korán árván és magokra maradtak, s Kleon egy személyben atyja és fivére volt. Kleon másokhoz lehetett szivtelen; de iránta mindig szeretetet és gyöngédséget tanusított. Kleon ápolta őt, míg gyermek volt. Azután barátja, vezetője lett. És Theodor beszédére tizenhét év emléke emelkedett fel lelke előtt, s bánata a méltatlanság érzetévé vált Theodor ajánlatára. Lehetetlennek tetszett előtte Kleon iránt engedetlenné lenni.

Ennek még csak gondolatától is irtózott. Jobb — gondolá — elveszteni Theodort, mint saját lelkét és fivérét.

Azonban bárha össze is volt törve szive, Eudoxia még sem vesztette el minden reményét. Még egy utolsó reményszikra csilámlott lelkében. Hátha Theodor lemond érette áriánus nézeteiről? Eudoxia arcát Theodor keblére hajtja és esengve kéri, mondjon le az áriánus hitről, miközben szive hangosabban kezd dobogni, hangja reszketni kezd és arcát a szemérem és szerelem pirja önti el. Ujra eseng, kér, könyörög, jól tudván, hogy Theodor nem oly bigot, mint Kleon; és hogy a köztök levő hitkülönbség nem lehet valódi akadály közöttök. Az isten jó és nem büntet meg senkit azért, ha valamely szóból egyetlen betűt kihagy. Ő maga szivesen lenne áriánussá vagy athanásiánussá azért, a kít szeret.

Oh Theodor, légy érettem azzá, a mi Kleon, rebegé Eudoxia. Kleon oly jó, és meglásd, mily boldogok leszünk. Oh Theodor minő boldoggá varázslom otthonodat! Mily boldogok leszünk mi együtt! Csak egy szót Theodor, csak egy szót!...

Rettenetes pillanat vala ez Theodorra nézve. Lelkében hatalmas tusát vivott a szerelem a hittel. Ugy fájt megválni attól, a kinek szivével szive egybefort. De ő bátran kiállotta a megpróbáltatás fájdalmas és nehéz küzdelmeit. Egy utolsó pillantást vetett lelkének felére, egy utolsó istenhozzádot mondott neki, és ott hagyta Eudoxiát örökre... Fülébe csengett Theodornak amaz evangéliomi szózat: „a ki inkább szereti atyját és anyját nálamnál, az nem méltó hozzám,“ és a mint eltávozott. kedvesétől, erőt kért Istentől, hogy bátran léphessen Jézus nyomaiba.

A következő nap reggelén Theodor hajóra ült Fileppel és útra kelt Antiókiába.

És most, míg útasáink vitorlaszárnyakon haladnak hazájok felé, vessünk egy pillantást az egyháznak azon időbeli állapotára.

III.

A niceai zsinat előtt teljes határozatlanság volt a ker. egyházban az atya és fiu közti viszonyt illetőleg. A háromsági elméletek a pogány vallásról áttért atyák működései nyomán, különösen keleten, hova-tovább mind inkább fejlődtek és több-több tért nyertek. Azonban mihelyt Arius az ő nézeteit kihirdette, azonnal sok egyház elfogadta azokat. Egész alsó Egyiptom, sőt a keleti püspökök nagy része is elfogadta. A nagy tömeg mindenütt az Isten

egységét vallotta. Mások pedig — mint az antiókiái egyház is — elismerték ugyan azok igaz voltát, azonban kijelentették, hogy ők mindig ugyanazt hitték, s ugyanazért nem fogják megengedni, hogy Arius, a ki csak presbyter, vezér-szerepet vigyen az ők püspökük felett.

Igy állott a dolog a niceai zsinat előtt. A niceai zsinat után minden megváltozott. Az athanasiánusok érdekében hozott niceai határozatot döntőnek tekintették, egyszersmind kijelentették, hogy most már ők alkotják a katolikus egyházat.

Az antiókiái egyháznak, s általában az egész keresztény egyháznak helyzete ekkor sokat hasonlított az európai kereszténységnek a reformációkori állapotához. Egyfelől ott volt a katolikus egyház, a mely már rég eltért volt az evangelium egyszerű tanításaitól; de mivel szervezett és hatalmas volt, nem törődött semmivel. Másfelől ott voltak az áriánusok, a kik miként a reformációkori protestánsok az eredeti ker. vallás helyreállítását sürgették, s az athanasiánusokat keresztény-ellenes, új tanok behozatalával vádolták. Ezek lelkes, erélyes és az ügy igazságát érző egyének voltak; de nem voltak elég okosak, s nem volt meg a kellő öszszetartás, egység közöttök. Ott volt még egy harmadik, vagy középső párt, a melyet — miként a reformációkor Erasmus — itt Eusebius képviselt. E párt felváltva majd az egyiket majd a másikat támogatta; majd meg mindkettő ellen nyilatkozott, mindkettővel szembeszállt. Végre, miként a reformációkor keletkezett anabaptisták, ott voltak a Nestoriánusok, Apollináristák és más felekezetek, melyek mindenike saját nézeteit toltá előtérbe, s ez által zavarta a vitát a katolikusok és áriánusok közt.

E vita — éppen mint a reformáció — különböző helyeken különböző eredménnyel folyt. Most a katolikusok, majd az Ariánusok emelkednek túlsúlyra. Egyszer az áriánizmus vezetőit küldik számkivetésre, majd a katolikusokéit.

Jerom azt írja, hogy egy időben az egész világ áriánus volt. Ha a niceai zsinat ellenök határozott, a riminii zsinat részökre döntötte el az ügyet. Alexándria nem szereti őket, de Antiókia rajong érettök; ez saját városuk. Theodoric áriánus, Clovis pedig katolikussá lesz. Igy folyt a harcz sok éven át különböző eredménnyel, épen ugy, mint a reformáció harcza. A katolikusok újra vissza nyerték az elvesztett területet. E nagy harcz vége a lett, hogy a catholicismus diadalra jutott, s a római püspök,

és az athanásiusi háromság symbolumává lett az öszszes ker. egyháznak. Alig maradt meg idővel valami nyoma a meszsze kiterjedt áriánizmusnak. Az unitárizmus az ő egy isten imádásával egy időre eltűnt a földről, talán azért, hogy annál újabb erőben támadjon fel egy Socin, Servet, Gentilis, Blandrata, Dávid Ferencz szavára az emberek szívében; hogy a józanész és lelkiismeret szavát követve, annál nagyobb erővel törekedjék vissza állítani Jézus egyszerű tudományát. Hányszor nem lön akadályozva és elnyomva e törekvés? De az emberiség, ha lassan is, folytonosan halad; s az igazság biztosan nyomul előre és terjed. És habár a protestánsoknak a katolikuskok érdekében való közreműködése és nemleges segélyével kiirtattak ¹⁾ is az unitáriusok Lengyelhonból, mindazáltal Erdélyben, Angliában, Amerikában, Indiában, Áfrikában és Ausztráliában hova-tovább mind inkább terjed. Az európai vallásos mozgalmak mind oda irányulnak, hogy a ker. vallás eredetiségét állítsák vissza.

De térjünk vissza elődeink kora harcaira, az antiókiai áriánusokhoz. Filep és Theodor kiszálltak a hajóból Seleuciában, Antiókia parti városában (kikötőjében); mert az Orontes folyó ritkán hajókázható. Minő hosszúnak tetszett előttök az az öt mértföldnyi út, a melyet Seleuciától Antiókiáig szekeren kelle tenniök. Azonban most az út befordul a Silphius hegy sziklá megé, s az egész város a maga szépségében előttök fekszik. Minő szép volt! Jobb kezük felől a meredek sziklák; rajtok olaj- és eperfával körülvett terraceok és sétányok. Balfelől az Orontes folyó békésen hömpölyögve a gazdag és termékeny völgyben, a melyben mintegy öt mértföldre gazdag legelők terültek el, s a hegyoldalokra szőlőhegyek nyultak fel. Antiókia a hegy és folyam közt feküdt, mintha azon töprenkedett volna, hogy vajjon a hegyre terjeszkedjék-e, vagy a folyón menjen át, hogy növekedő lakosságát befogadja. Az egyikre terraceokat épített, a másokra pedig, az Orontes egyik szigetére, egy új várost. Így egyfelől a Silphius hegy, másfelől az Orontes védte. A város nem is volt érdemetlen e kedvező helyzetére. Pompás paloták emelkedtek a széles utcákban, a melyek illettek Syria királyi városához. Mindezek felett magasan kitűnt a nagyszerű keresztény templom dómja, a melyet N. Constantin építettett.

¹⁾ Lubienecii Hist. Ref. Pol. p. 200 — 205 — 252 Krasinski Gesch. p. 111. 165. 182. — Rees Rac. Catech. XXX — XXXV.

Nem szép-e ez? kérdezte Theodor Filepet, midőn ez a szerkérben felállott, hogy körültekintsen. Oh Filep! ne gunyolódj te többé az én Árián Antiókiával. Kedves Antiókia! Itt prédikált Sz. Pál és itt volt püspök Sz. Péter. Ez volt Lukácsnak szülőhelye és Ignácznak hazája. És itt kezdték legelőbb keresztényeknek nevezni a Krisztus követőit. Emlékezel-e miként írja le ezt Lukács az Apostolok cselekedeteiről irt könyvben? Vagy tán nem tudod, hogy a mi püspökünk, Evodius, használta legelőbb ezt a nevet?

És aztán Filep, én mint áriánus azon örvendek, hogy ezek az Antiókiabeliek anynyira buzgólkodnak az áriánusok ügye mellett. Egy időben, szerencsétlenségre épen a niceai zsinat alkalmával, az Athanasius hívei túlsúlyban voltak; azonban azóta mi öszszetartottunk, és megerősödtünk, s mindenek felett türelmesek és humanusok voltunk.

Igy beszélt Theodor, a míg elértek a városkapujához, a hol később a nagyszerű Szt. György nevű kapu épült. Theodor néhány percz alatt otthon volt. És itt hagyjuk magukra kissé barátainkat, mert nekünk szükségtelen figyelemmel kísérnünk azt, hogy miként fogadták Theodort otthon szerettei és barátai. Célunkra elég anynyi, hogy Filep is naponta jobban bele mélyedt annak buvárlatába, hogy mit tanítottak az Apollináristák, ¹⁾ s minő értelmet adtak ők idegenszerű tanaiknak, ugyananyira, hogy azon vette észre, miszerint naponta inkább meg inkább áriánussá válik. Theodor megtelepedett Antiókiában, s Euzoius püspök alatt csendesen készült a papi pályára.

Ezalatt hetek teltek el; de semmi egyéb nem történt, a mi

¹⁾ Az apollináristák alapítója Apollinár, laodiceai püspök, volt, egy classikus miveltségű férfi. Ő azt állította, hogy Krisztusban az érzéki lélek (ψυχή λόγος) és test (σῶμα) volt az, a mi őt emberré tette. A szellem (νοῦς, ψυχή λογική) már nem volt benne emberi, hanem isteni. S az ő emberré léte nem abbau állott, hogy a logos *νοῦς*-zá vált, hanem abban, hogy az testté (σάρξ) lett. (Lásd Hagenb. Dogmengesch p. 225.) E vélemény ellen hevesen kikelt az ő barátja Athanasius és a két Gergely. Midőn Julián Kr. u. 362-ben megtiltotta volt a keresztényeknek a régi classikusok olvasását, Apollinár és fia azon működtek, hogy őket ker. classicus iratokkal lássák el. Ez okból egyik lefordította a Mózes öt könyvét, Homert utánozva, hősi versekbe, s az ő testamentum többi könyveiből Pindar, Euripides és Menander után, vigjátékokat szomorujátékokat és ódákat dolgozott. A másik pedig az evangéliumokat, leveleket s minden új testamentumi iratot párbeszéddé alakított a Plátó mintájára (Lamson Church of the first 3 cent. p. 298. note.)

foglalkozásaikon vagy örömeiken változást okozott volna, — kivéve azt, hogy Filep készült haza Alexándriába; Theodor pedig alig várta, hogy az oltárnál szolgálhasson.

E szerint felhasználjuk az alkalmat, s egy néhány szót mondhatunk Antiókiának ez időbeni egyházi politikájáról.

Ez időben Euzoius volt antiókiai püspök. Az ő szelid, de erélyes kormányja alatt az áriánusok megerősödtek és jólétre vergődtek. Ellenben az athanasius hívei türelmetlenek és közönyösök voltak; elhagyták magukat. Aztán benső egyenetlenségek is gyengítették őket, a melyek jobban pusztitnak, mint a külnyomás. Két gyülekezetre szakadtak. Egyik gyülekezet korábban az Eustachius főnöksége alatt állott; a másik pedig Melitius ügyét védte, egész addig, a míg a háromságnak általa tett gyermekies érzékitése meg nem fosztotta őt hívei bizalmától és az antiókiai püspöki széktől. ¹⁾

Az olvasó azt gondolhatná itt: hiszen e két elvált gyülekezetet még is egyesíthette volna a közös tannézet és az isteni tiszteltetés közös módja. Azonban ez nem történt; sőt kölcsönös féltékenységeikkkel akadályozták egymást abban, hogy az áriánus egyházat nyugtalanítsák. Ez által még inkább elősegítették Euzoiust, hogy napról napra szilárdítsa és állandósítsa Antiókiában azokat az elveket, a melyek annak régtől fogva büszkesége és dicsősége valának.

IV.

Antiókia vidékének szépségei közt legelragadóbb, legköltőibb volt Daphne, egy kis falu, két kis mértföldnyire Antiókiától a Seleuciai út mellett. A hódítók mintha elhozták volna hazulról az anyaország egész hitregészetét és ide ültették volna merész utánképző tehetségeikkel, úgy nézett ki e hely. E helyen állott, berkek közepében, Apolló nagyszerű temploma; mert az antiókiai nép szerint itt változott babérfává Daphné nympa, midőn ez Apolló szerelmi nyilatkozatai elől menekülve s Apollótól majdnem utólérve, azt kérte a földtől, hogy fogadja ő inkább kebelébe, minthogy Apollóé legyen. ²⁾ Gyönyörű csermelyek csörögtek végig a sűrű babérfa erdön, s a madarak is szebben énekeltek itt mint Attica

¹⁾ Melitiust Constantin nevezte ki püspöknek az áriánusok kérésére, abban a tudatban, hogy ő is áriánus. Egyik vasárnap azonban, egy tan-beszédet tartva, ezt úgy végezte, hogy kezén elébb három újját nyujtotta ki, azután egyet, így szólván: „Mí három személyt ismerünk el, de csak egyhez imádkozunk.“
— ²⁾ Ovid Metamorph. I, 452 s köv. versek.

berkei árnyaiban. Itt minden arra látszott alkotva lenni, hogy az érzékeket kielégítse és a képzelődést fokozta. Még az isten szobra is bámulatra ragadta a szemlélőt a szobrász művészete iránt. A nagy isten szobra óriási volt, kezében kehelylyel, melyből a földnek italt nyújt. A templomnak fala, a hol az isten szobra állott, gyöngyökkel volt kirakva s gazdagon aranyozva. Itt imádták a pogányok a napistent a hajdankorban.

Most azonban minden meg volt változva. Mióta a keresztény vallás Antiókiában terjedni kezdett, az Apolló temploma elhagyottabbá lett, s ha az idegen tanácsot kérni jött annak híres orákulumához, semmi feleletet nem nyert. Azonban ez a változás még nem volt minden. Ennél egyéb is történt. Az új vallás egészen behatolt a pogányok szentélyébe. A keresztények épen az Apolló temploma tőzsomszédságába temették az antiókiái vértanuk tetemeit. A szent Babylás ¹⁾ hamvai felett egy nagyszerű ker. temlom állott, s ker. énekek hangzottak a Daphnicus Apolló füleibe. A keresztények még enynyi szentségtelenítéssel se elégedvén meg — a mint a pogányok ezt nevezték — szeretett püspökük mellé temették rendesen halottaikat. E miatt az Apolló papjai mind inkább eltávoztak e helyről; csupán egyet hagytak itt, a ki a templomot a hitetlen keresztények további méltatlanságaitól megőrizze.

Igy történt, hogy midőn két barátunk egyik napon a Daphne berkein át sétált, csak az öreg pogány papot találta. Beszélgetésbe ereszkedtek vele, s beszélgetésük közben csakhamar a vallásbeli különbségre tértek. Mondd meg nekem jó öreg, mondá Filep, — hiszel-e valóban a te isteneidben? imádkozól-e reggel Apollóhoz és holdvilágnál Diánához? Kérsz-e tanácsot Aeskulaptól, ha a fogad fáj, és imádkozól-e Pánhoz, midőn juhaidnak kis bárányai vannak? Látod-e a Najadokat, Dryadokat és Nereideket s a többieket? És, oh bámulatos ember, hiszed-e, hogy Hebe most is tölti az italt a halhatatlan isteneknek; és hogy Jupiter még most is úgy ül trónján, mint régen, oldala mellett egy sassal?

A pap csak mosolygott e kérdésekre. Végre így szólott röviden és egyszerűen: Én éppen úgy hiszem azokat, mint atyáim hitték

¹⁾ Szent Babylas Kr. u. 237 — 250-ig antiókiái püspök volt. A Décius alatti keresztény üldözés alkalmával vértanui halált halt 251-ben. Az ő közelében elhallgatott Apolló híres orákulum. A régi írók azt mondják, hogy midőn az ő holt testét Julián parancsára onnan eltávolították, az Apolló temploma lángba borult.

előttem. Állhatnak elé új divatok; tűnhetnek fel új istenek; de én a régi divattal és régi istenekkel meg vagyok elégedve.

Hogy hiheted e régi isteneket? kérdezősködött Filep. Hiszed-e hogy Jupiter egyszer bika, máskor hattyu, stb. alakjában megjelenik a földön valamely alávaló czélből?

Én nem hiszem — felelt az öreg pap — mindazokat a meséket az istenek felől; de magokat az isteneket hiszem. Én a földön mindenfelé és mindenben életet látok; honnan van ez az élet? Vajjon nincs-e valami erő, a mely az eget ellenőrizzé; valamely szellem, a mely a szellőben nyilatkozik; szóval nem létezik-e valami isten, a ki mindent teremt és mindent fentart?

Van egy isten és ez cselekszi mindezeket, mondá Filep.

Jól van, tehát itt térünk el egymástól, felelé a pap. Egy isten nem okozhat örömet és bánatot, mosolyt és szomorúságot. Egy isten nem teremthette volna az embereket és növényeket. Egy isten nem süthet a vidám reggeli napban, és nem sötétülhet el, midőn felhő borítja a napot. A ti nézetetek helytelen. Aztán a ti istenetek kegyetlen istennek is látszik, mert fiát azért küldi el, hogy az miként egy gonosztevő, meghaljon a kereszten, kiről közületek némelyek azt mondják, hogy az maga az isten; mások azt, hogy hozza hasonló. Midőn a mi isteneink a földre jönnek, azok örömet és boldogságot hoznak magukkal. Ceres megérleli a gabonát és Bachhus a szőlő piros vérét ontja ki. Nátatok pedig, szegény keresztényeknél, még a kenyér és bor is nem az életnek, hanem a halálnak jelképei.

Jól van — közbevágott Theodor — ha nem tudunk meg egyezni, akkor szükségtelen a mi beszélgetésünk. Anynyit azonban mondhatok neked, hogy midőn a te isteneid — a miként mondd — emberi alakba öltöztek, nem tudták megmondani neked: mi fog történni, ha a nap, hold, csillagok, s minden teremtett dolgok elmulnak. Költőitek azt mondják, hogy Achillesnek lelke örömtelenül bolyong ide s tova az elysiumi mezőkön; de ki és miként tudhat valaki közületek valamit a jövő élet felől? Midőn Krisztus, az atya fia, a földre jött, s az emberek közt lakott, megmutatta nekünk, hogy miként éljünk; s ha meghalunk éppen úgy feltámadunk, miként ő, és együtt fogunk örökké élni az atyával és vele. Tekints ide — folytatá Theodor, kihuzva ruhája alól egy kis feszületet, a melyet mindig magával hordozott — tekints ide és gondold el, hogy ez a Krisztus, ki egykor a keresztre lőn feszítve és

meggyalázva, most a menyinyben van. Ott angyalok, vértanuk és az apostolok veszik körül, s vele együtt dicsőítik az atyát. Így lesz velünk is. A ti isteneitek a veszendő ember, a test jelképei; a mi Krisztusunk pedig a halhatatlan ember, a lélek jelképe, a mely soha meg nem hal.

Theodor itt elhallgatott. Filep azt vette észre, hogy barátjának arczát e gondolatnál menyinyei világosság fénye önti el.

Tegyetek úgy, a mint tetszik — mondá a pap — a régi istenek elég jók nekem. Így gondolkozik Julián is. Azt mondják, hogy ő ide jön. Ujju! Bacchus is vele jön és a Daphnicus Apolló oltárán újra áldozat fog füstölni. Oh szép napisten! te jól tudod, hogy én mily szegény vagyok; de azon a boldog napon legkedvesebb gidómat, vagy legkövérebb lúdamat neked fogom áldozni. Miként fog reszketni a berek fáinak minden levele, ha megtudják, hogy Apolló az övéhez jön! Sokáig éljen a jó, az isteni Julián! Evvel a pap eltávozott.

Julián jövődö! mondá Filep. Hallode-e ezt Theodor? ekkor kemény munka vár ránk. Vajon tudja-e ezt Euzoius?

Megtudjuk holnap — mondá Theodor hidegen — oly hidegen, hogy Filep meglepetve tekintett reá.

Igen, holnap vasárnap, és én azt hiszem, hogy Euzoius szólni fog erről valamit, ha a pap meséje igaz. De Theodor, te éppen úgy nézesz ki, mintha az isteni Julián alatt vértanui halálra vágynál.

Theodor csak mosolygott. Valóban neki az a gondolata támadt, hogy most végre lemoshatnák azt a vádat, a melylyel az alexandriabeliek avval vádolták az áriánusokat, hogy ők csak zavart tudnak előidézni, de hősökké, hitvallókká lenni nem tudnak.

Most — gondolá Theodor -- elérkezett az idő, hogy az igazságot be lehessen bizonyítani. Isten! adj nekünk erőt, kitartást és hitet!

E gondolattal lépett be másnap reggel az antiókiái basilikába.

Antiókia épületei közül leginkább kivált a székesegyház. Ez volt a legrégebbi s a legnagyobbszerű amaz épületek közt, a melyeket kiválólag a végre építettek, hogy bennök az „*atya a fiu által*“ imádtassék.

Az isteni tisztelet is méltó volt az épülethez, az „*Arany Templomhoz*,“ a mint ők nevezték. A szertartás sehol sem volt oly szép, s az ének és zene oly megható, mint itt. Két chorus

énekelte a kedvenc énekek verseit váltogatva. És egy vasárnap sem mult el a nélkül, hogy a 33-ik zsoltár szép verseit ne viszhangozták volna a templom falai és merész hajója.

Midőn Theodor a templomba belépett, az már tele volt. A püspök szokott helyén, és éppen kezdette az isteni tiszteletet amaz ismeretes szavakkal: „a mi urunk Jézus Krisztusnak kegyélme, az Istennek szeretete és a szent léleknek veletek való közösülése legyen mindnyájan ti veletek.“ Egy mély „Amen“ tört ekkor elé a gyülekezet kebeléből és lebbent el ajkain.

Az isteni tisztelet kissé hosszúra nyúlt, mert az urivacsorát is kiszolgáltatták. Mindenik könyörgés és ének után elmondották e doxológiát: „Dicsőség az atyának a fiu által.“ Ezután az egyházi beszéd következett, a mely akkor még nem volt oly lényeges része az isteni tiszteletnek, mint ma. A beszédet ma Euzoius tartotta. Ebben tudtára adta hallgatóinak, hogy a hitehagyott Julián jövendő. Felkérte híveit, hogy maradjanak hívek az urhoz, és mutassák meg Juliánnak minő szilárdak és határozottak tudnak lenni. Adják meg a császárnak, a mi a császáré. Legyenek iránta teljes tisztelettel. De minthogy Isten minden királyoknak királya, őt illeti egyedül a legfőbb tisztelet.

Ez volt az Euzoius beszédének lényege. Midőn ő ezt elvégezte, a nép a templomból eltávozott; mindenki avval a gondolat-tal távozván, hogy kész lesz, ha kell, meg is halni Jézusért. A legelhatározottabb Theodor volt.

A korai egyház a vasárnapot ¹⁾ rendesen az öröm és vigalom

¹⁾ Az a mythus, a mely Jézus testi feltémadását illetőleg a keresztények közt kifejlődött, igen természetesen befolyt arra, hogy már a korai egyháznál ünnepek keletkezzenek. Ehez járult az, hogy a zsidó keresztények már a mózesi törvénytől fogva hozza voltak szokva a Szombat megünnepléséhez. A pogány keresztények pedig a hét első napját, a zsidók szombatja után következő napot, a mint ők nevezték a Dies Solis-t ünnepezték meg. Ünnepezték ők még más napokat is p. o. a csötörtököt (Dies Jovis). És ezek ellen mondja Augustin: *Audio quod quidam feria quinta non laborent, nec mulieres lanam tractent. Ego vero coram Deo et Angelis ejus cunctestor, quod hi arsurī sint in inferno, ubi diabolus ardet. Nullus enim dubito, quin in honorem Jovis oti-entur, qui die Dominico laborare non metuunt.*“ Azonban részint a zsidó szombat iránti ellenszenvből; részint pedig azért, mert a monda szerint Jézus a hét első napján támadt fel, a keresztényeknél már korán a vasárnap megünneplése jött szokásba, a mihez a pogány keresztények annál szivesebben csatlakoztak, mert az ők Dies Solis-ok éppen összeesett e nappal. Már Csel. 20, 7 és I kor. 16, 2. különösen kiemelik a hét első napját. Justin Trypho-
vali Dialogusában azt mondja, hogy a vasárnap az egyedüli nap, a mely isten

napjának tekintette. Ezért a hivek örömet adták át magokat a reggeli isteni tisztelet után az ártatlan mulatságoknak és élvezeteknek. Azonban e vasárnap délutánja egészen más szint öltött. Gond, kétség és aggodalom szállott mindenki arczára. Eszökbe jutott, mily hatalmas Julián, kinek számtalan pogány legio áll rendelkezésére mindenütt. Eszökbe jutott, mily sajtáságos nézetei vannak Juliánnak a vallás felől. Az is eszökbe jutott, hogy Julián könnyen azt parancsolhatná, miszerint a vértanuság terhe alatt mindenki tartozzék imádni az isteneket. Ámbár ezt ők nem fogják megtenni, — mindazáltal a vértanui halál mégis borzasztónak tetszett nekik. Ily gondolatokkal foglalkoztak az ántiókiabeliek e vasárnap délutánján. E közben a vasárnap eltelt, s másnap reggel Julián császár már Ántiókiában volt.

V.

Hogy mennyire hű maradt az ántiókiai nép saját hitéhez, s mily bátran viselte magát a megpróbáltatásnak e nehéz ideje alatt, azt leginkább megítélhetjük akkor, ha Juliánnak két kiválasztott barátjával folytatott beszélgetésére figyelmezzünk. Julián, a ki ez alkalommal egy hetet szándékozott Ántiókiában tölteni, de a ki erősen megbotránkozott az itt talált eseményeken, így panaszkodik Ántiókia mély tudományu sophistája Libanius és a testőrség kapitánya Sallustius előtt:

Mond meg jó Libanius! mit tegyek e nyakas emberekkel?

előtt kedves (cap. 12.) „Azon a napon,“ így folytatja tovább, a melyet a Nap napjának neveznek, mind a falusiak öszszegyűlnek egy bizonyos helyre, ott elébb olvassák az apostolok emlékiratait, vagy a próféták iratait. Azután valamelyik előlülő férfiú beszédet intéz hozzájuk és őket a hallottak követésére serkenti. Ennek végével mindnyájan felállanak és imádkoznak. Ez után kenyeret, bort és vizet vesznek elé és az uri vacsorát kiszolgáltadják. (Apol. I. c. 67. Dial. c. 12. stb.)

A régi egyházi írók bizonyítása szerint az első keresztényeknek kezdetben csak egy ünnepök volt, a vasárnap. A többi ünnepek és ünnep-körök később fejlődtek ki. Ők a vasárnapot az öröm napjának tartották, a melyen sem szomorkodni, sem böjtölni, sem pedig térdelni szabad nem volt. Ez egyébiránt a feltámadás és pünköszt között is tiltva volt. Ide vonatkozólag azt mondja Tertullian (Apol. c. 16): „mi vasárnap örömet élvezünk.“ A vasárnap megünneplésére nézve nem is volt eltérés a keresztények közt. A mint alexandriai Kelemen mondja: „e napot mindenki a legfőbb napnak, a napok királynéjának tartotta, a melyen mellőzve gonosz gondolataikat, öszszegyűltek, s hálákat adtak istennek és imádkoztak.“ Nevezték a keresztények a vasárnapot még „U r n a p j á n a k“ is.

Ezek részt vesznek minden ünnepélyben, pompában és diadalmenetben; hangosan kiabálják „Sokáig éljen Julián!” s általában minden tiszteletet megadnak nekem, a mit csak ember megtehet. De ha azt akarom, hogy az istenek iránt legyenek tisztelettel, akkor oly némák maradnak, mint a sir. Csak tegnap is, a mikor a Daphnicus Apolló templomához mentem — ... Oh Libanius! legalább egy napra félre kellett volna tenned könyveidet, s velem lenned. Évek óta álmodom már ama gyönyörű berkek és az isten felől. Magam elé képzeltem az imádkozók csoportját, az emelkedő áldozati füstöt, az oltáron levő tulkot és az örvendezők örömdalát. Ez okból elmentem tehát tegnap testőrségem élén Sallustiussal és másokkal az isten templomához. Az ántiókiai népség már ott volt és hosszasán éltette Juliánt. Ők az oltár egyik oldalán állottak; mi pedig a másikon, s az imádkozók és az áldozó pap jövetelére vártunk. Bacchusra mondom! soká várhattam volna az imádkozókra. Csupán egyetlen egy imádkozó jött, a ki egy ludat helyezett az oltárra áldozatul a napisteunek. Libanius! meg kell büntetnem e hitetlen galileabelieket.

Oh Julián! — mondá Libanius mosolyogva — mit törődöl az ők átkaikkal az isten iránt, ha irántad tisztelettel viseltetnek?! Hadd, hogy bűnhődjenek. Jupiternek megvannak még az ő menykövei.

Julián felállott helyéről, s dühében hoszszu, tömött szakállát tépte és így szólt: Mit ér nekem Libanius az ők minden tiszteletök és éljenzésök, ha nem ugy tesznek, a hogy én akarom?

Miért aggódjunk és búslakodjunk érettök? folytatá Libanius. Hagyjunk békét nekik, hadd éljenek örömtelenül, ha nekik ugy tetszik. Ugy is Tantalus és Sisyphus lesznek az ők társaik ott, a hova a napisten soha se tér be.

De gondold meg, mint elhanyagolják ezek az emberek a templomot és a berket! Nem csak, hanem még meg is szentségtelenítik az által, hogy esztelen vértanuik hulláit oda temetik. Libanius! ezt lehetetlen tovább túrnóm.

Jól van — felelt Libanius — ha megakarod őket büntetni, ugy büntesd, hogy vért ne onts; mert ezt sem én nem tudnám kiállani, sem pedig Plátó nem helyeselné. Gondolatom szerint az lenne a legnagyobb büntetés rájuk nézve, ha megparancsolnád, hogy a berekből takarítsák el mindazokat a holttesteket, a melyek a napistent sértik.

Jól gondoltad Libanius! hátha ekkor tán még az órákulum

is megszólalna. Menj Sallustius és add ki rendeletben, hogy holnap reggel ez átkozott galileusok elvigyék a Babylas holttestét. Ha nem akarnák ezt megtenni, akkor ők is vértanukká válnak.

Sallustius a legjelesebb és legbátrabb katonák egyike volt; azonban ő még is azon volt, hogy Juliánt kiengesztelje és haragját lecsendesítse. De hasztalan volt minden igyekezete. Végre így szóllott: hátha nem teljesítik a parancsot? akkor mit tegyek?

Akkor — felelt Julián — ölesd le őket.

E kegyetlen parancs fellázította Sallustius lelkületét; irtózva fordult el Juliántól, jól tudva, hogy Julián határozatát meg nem változtathatja. Ott hagyta a termet és egyenesen Euzoiushoz ment, hogy őt a rendeletről tudósítsa és a császár akaratának teljesítésére bírja.

Euzoius figyelemmel végig hallgatta őt és megígérte, hogy a szerint fog cselekedni. Megígérte, hogy ő és hívei készek a császár rendeletének engedelmeskedni. A püspök ígérete megnyugtatta Sallustot, és ő örömmel sietett haza, hogy a császárral a választ tudassa.

Euzoius azonnal hozzá látott, hogy más napra mindent rendbe hozzon. Ő jól tudta, hogy ha a Szent Babylas holttestét el nem takarítják, a pogányok fel fogják törni az ő sirját, csontjait összetörök és szélnek eresztik. Azonban egész csendességben sem vihették végbe a vértanu maradványainak elszállítását. Szerinte ezt csak egy ünnepélyes menetben lehet eszközölni, hogy ez által mutassák meg egyfelől Juliánnak az ők hitbeli állhatatosságukat; másfelől pedig azt, hogy ők semmi vallásos közösségben nem akarnak lenni olyanokkal, a kik Jézust megtagadják. Hogy Julián mit fog erre tenni, azt senki se tudta. De hogy mi az ők teendőjük, az tisztán állott Euzoius előtt.

Másnap napkeltekor az antiókiái keresztény népség szomorúan, de ünnepélyes érzelmek közt ment a Daphne berkeihez. A vértanu maradványait ráhelyezte egy diadal-kocsira és viszatért a városba. Ez meglepő és megható látvány volt. A menetet Euzoius vezette püspöki öltözetében. Őt követték az esperesek, papok és a székesegyház szolgálattevő egyénei. Ezután a vértanu hamvait vitték. A menetet férfiak, nők és gyermekek nagy tömege zárta be, kik szent énekeket énekeltek.

A mint a menet ily rendben haladt az úton, egy helyen a pogányok, kik e látványra szintén összegyűltek, elkezdtek egy éneket énekelni Apolló dicsőítésére.

„Légy üdvözölve Főbus Apolló!
 Ki kelettől nyugotik jársz és kelsz,
 És ki perczet órát egymást váltó
 Haladásra, lefolyásra készített.
 Szép homlokod dicsőség övezi,
 S jelenléted fennséggel van teli.“

De tovább nem énekelhették; mert az öszszes árián népség
 rákezdvén egyik legkedvesebb és legszebb szent énekökre, túlszár-
 nyalták a pogányok énekét.

„Mi atyánk, ki uralkodól
 Trónodon végzetlenül,
 Erő és szentség a tied,
 A tied csupán egyedül.

* * *

Csupán te töled származik,
 Mindenható erőd által,
 Az égi üdv szent világa,
 Szeretettel teljes lánggal.

* * *

Fiu, te isten képe vagy!
 Te is ott fenn uralkodol;
 Mert az égi szeretetnek
 Kutfejből jösz, származol...

* * *

Hozzád intézzük imánkat
 Jó atyánk! a fiu által,
 A lélekért, a mely minket,
 Céljainkban, sziveinket
 Kösse öszsze, kösse által.“

Kissé távolabb Julián állott és nézte a menetet. Midőn a me-
 net feléje közeledett, elkezdett egész erejéből nevetni, látva az
 emberek hoszszu képét, — egyszersmind Sallustot is figyelmez-
 tette, hogy nézze meg, minő szomorú arcot öltöttek az egykor

vidám ántiokiabeliek. Theodor észrevette a császár nevetését, s fülébe sugta Euzoiusnak. A püspök e nevetést gúnynak vevén, jelt adott, s e jelre azonnal az egész gyülekezet rákezdte a 97-ik zsoltár amaz ismeretes versét:

„Hát pironkodjanak,
Kik bálványt imádnak,
És tisztelnek képeket.“¹⁾

Ez ének hallatára Julián dühössé lett. Sallustnak azt parancsolta, hogy a vezetőket tartóztassa le és vonassa kinpadra. Sallustius elébb szabadkozott, s menteni igyekezett a vezetőket; de mind hiában. A császár parancsának engedelmeskednie kellett, és Theodort le tartóztatta. Szegény fiul ez is sokszor és sokat beszélt a vértanúságról. Most érezhette annak kinjait. Nem szükség leirnom a kinzó eszközöket és a kinoztatás részleteit. Elég annyit tudnunk, hogy őt addig kinozták, míg testben lélekben össze lön törve. Azonban Sallust közbenjárására a császár meghagyta életét. Julián nem volt kegyetlen természetü, anynyira, hogy midőn Theodor lelki erejéről és magatartásáról értesült, meg lön hatva, és megengette, hogy Theodor életben maradjon, — anynyival inkább, mert érezte, hogy az ilyenü kegyetlenkedések a pogányokra csak gyalázatot hoznak; a keresztényekre pedig dicsőséget.

Theodort végre szabadon bocsátották. De a kinzás és fogság miatt anynyira el volt változva, hogy még Filep is alig ismert reá.

Évek multak el és Theodor megöregedett. Évek mulva a leáldozó nap sugarainál találkozunk vele ismét, a mint ajtaja előtt ül, s mellette egy fiu áll, kire ő gyakran szeretetteljes tekintetet vet, s kinek saját életéről és kiállott szenvedéseiről beszél. Számtalan kátékumenus²⁾ hallgatta az ő oktatásait; de ő mindnyájok közt

¹⁾ Molnár Albert fordítása. Lásd Károli Oppenheimeri kiadásu bibliája végén. — ²⁾ A régi egyházban katechumenusoknak nevezték azokat a zsidókat és pogányokat, a kik a ker. egyházhoz kívántak csatlakozni; de a kik még nem voltak megkeresztelve, hanem csak az arra való előkészülettel foglalkoztak. A katechumenatus a szokásnál fogva lassanként intézménnyé fejlődött, és különböző fokozata volt. A katechumenusokat kezdetben kizárták az isteni tiszteletben való résztvehetésből; később a könyörgés és tanítás alatt jelen lehetek; de az uri vacsora vétele alkalmával távoznok kellett. A 4-ik százon innen már három fokozata lesz a katechumenatusnak. Az első osztályban vagy fokozaton voltak a hallgatók (audientes = ἀκροούμενοι), a kik a beszéd és írásmagyarázat alkalmával a gyülekezetben jelen lehettek. A másodikban a

ezt szerette leginkább; ez volt az ő kedvencze. Volt valami e fiu arczában, a mi őt a multa emlékeztette; a mi visszaidézte lelkében egy kedves lény emlékét. E fiu sokat hasonlított Eudoxiához.

Neked — monda Theodor a fiunak — át kell a tűz próbán menned, ha Isten úgy akarja. De ne félj; mert ha az atya és a fiu veled vannak, semmitől sem félhetsz. Midőn az atya ügyeért lemondottam a földiekről, le arról, a ki előttem a földön legkedvesebb volt, s Alexandriát örökre elhagytam, éppen azt az égi örömet éreztem, a mit Krisztus érezhetett, mikor a kísértő próbáit kiállva, őt legyőzte. Midőn pedig itt Antiókiában a Jézus ügyeért szenvedtem, ekkor valóban éreztem, hogy a menynei atya közel van hozzám; tisztán láttam őt; fájdalmaim megszűntek, s előttem a halál ágya paradicsom rózsás kertévé vált.

A mint Theodor beszélt, a fiu közelebb simult hozzája. Ő másoktól is hallotta volt e történetet. Azt is tudta, mily nemesen tűrte Theodor a vértanúságot.

A mint a gyermek hozzá közelebb simult, gyöngéden megfogta kezét. A nap utolsó sugarai éppen eltűntek a hegy ormairól. A fiu csendesen maradt. Theodor is elhallgatott néhány perczre. Arczán a magasztosság kinyomatát lehetett látni. Végre megszólalt; de már csak néhány szót tudtak rebegni ajkai. Fiam — mondá — én hazámba térek az atyához és a fiuhoz. Atyám, fogadj be engemet! E szavakkal a hitvalló elhunyt, s lelke visszaköltözött oda, honnan származott.

A korszak, a honnan ez olvasmány meritve van, még sok tekintetben homályos. Azonban a történelmi bírálat segélyével sokat tehetünk ennek felderítésére a kezeink közt levő adatok alap-

térdezők (genuflectentes = *ἑοικυλλωντες*), kik már az imádkozás alhalmával is jelen lehettek. A harmadikban voltak a megvilágosítottak (competentes = *φωτισόμενοι*), a kik eddigi előkészületeik által képesítve voltak arra, hogy a következő alkalommal megkeresztelkedjenek és az egyházba felvétesse-
nek. Az egyházba való felavatás kéz-rátétel, ima és só-kiosztás által történt. A míg a kompetenseket meg nem keresztelték, addig rudes-eknek hívták. Azonban ez intézmény lassanként megszűnt már a korábbi időkben, s helyébe a keresztelés lépett. Ma azokat a gyermekeket nevezik kátéchumenusoknak, a kiket a pap vallástanítás által az urvacsora vételre előkészít, tehát a confirmándókat.

ján. Nézetem szerint nagy szolgálatot tenne a theologiai tudomány-
nak mind az, a ki akár ily alakban, akár pedig más tudományos
alakban és modorban az első keresztény száz esztendőök történe-
tének világosítására dolgozatával befolyyna. Én részemről — miként
ez olvasmánynyal kedvet kívántam ébreszteni az olvasóban a kora
egyház mozzanatai iránt — ugy ezután is igyekezni fogok e reánk
nézve nagy horderejü korszak történetének felderítésére közre-
működni.

S i m é n D o m o k o s.

A schweiczi szabadelvű protestánsok egyetemes alakító gyűlése Bielben.

Csaknem hét hólnapi Schweizban létem alkalmával megtanultam becsülni a munkás, szorgalmas és mind a szokások mind az életmód és ruházatban egyszerű schweizi népet.

Szabad ott minden ember, szabadon kimondja, a mit érez mindenki. Gyakran megfordultam templomaikban, hol a legszebb és legszabadelvűbb beszédek mellett hallottam a legorthodoxabb beszédeket. Az úgy nevezett pietista papok a szentírást betűértelemben tanítják. Egy volt a mi mindenütt elragadott, a hiveknek vallásos éneklése, mihez hasonlót egész utazásomban nem hallottam. Minden ember énekes könyvet tart kezében, szegény és gazdag, első és utolsó, mindenik énekel, még pedig a legszebben öszhangzó hármóniában. A ki eljön Schweizba és meghallgatja, lehetetlen, hogy elragadtatással ne beszéljen e vallásos és meghatólag szép éneklésről. Így körülmények közt várva-vártam a napot, hogy Schweiznak legszabadelvűbben gondolkodó férfit együtt lássam, a mi ez idei junius 13-án el is jött.

1870 junius 14-én keleti és nyugoti Schweiznak legszabadelvűbben gondolkodó protestánsai Oltenben öszszejövetelt tartottak, a mikor el is határozták, hogy egy egyesületet alkossanak a schweizi szabadelvű keresztények számára, és egy alapszabályi javaslatba az alap követ ehez le is tették, a jelenlévők mindnyájan örömmel beleegeztek, hogy az első, magát jövőre szervező gyűlés Bern Kantonban tartassék meg, részint azért, hogy a berni szabadelvű protestánsok meghívásának eleget tegyenek, részint hogy a berni Reformegyletnek elismeréssel adózzanak, mint a honnan ez eszme keletkezett, hogy Schweiznak minden szabadelvű gondolkozóit egy társulatba kell öszszevonni. A bieli nap, melyről ez alkalommal rövid ismertetést kívánok adni, örvendetes bizonyságául

szolgált annak hogy a kik a mult évben Oltenből hazatávoztak, nem minden eredmény nélkül működtek odahaza.

Az egylet megalkotóinak úttörői már június 12-én délután megjelentek Bielben, hogy az utat előkészítsék a következő napon megvitatandó tárgyak számára. Délután a vendégek mind jobban jobban gyülekeztek s a barátságos, kedélyes társalgás gyanittatni engedte, hogy a következő nap fontos nap lesz.

Június 12-én, hétfőn estve, Sahli (államférfi) egy hatásos szép beszédben a berni Reformegylet és a Bieliak nevében üdvözölte a jelenlévő vendégeket, a melyben kimutatta a kezdetnek fontosságát, és hogy menynyire szükséges e kezdeményezés. A mire Dr. Göttisheim (Baselből) az összes vendégek nevében megköszönte az üdvözlést és barátságos fogadtatást és egyszersmind örömet fejezte ki, hogy éppen Bielben tartatik az első gyűlés, e történelmi nevezetességekben gazdag városban. Az egyes Kantonok követői egy Rüscli nevű kávéházban azonnal tanácskozásra ültek össze, a hol előlegesen megvitatták a következő nap tárgysorozatát. Az alatt a többi vendégek egy csinosan berendezett kertben schweizi jó kedvvel mulattak, közbe-közbe megszólalt a bieli dalárda igazán szép, magasztos énekeivel.

Végre elérkezett a szorongó kebellet várt nap, június 13-a. Nyolcz órakor megkezdődött az első főgyűlés. A tanács terem lassan-lassan megtelt vendégekkel, a hallgatókat oda számítva, kik között nők is voltak, lehetünk mintegy 400-an. A gyűlést a bieli dalárda nyitotta meg egy nagyon alkalomszerű vallásos illettségű dallammal. Ezután az elnök, Guhl, elmondta megnyitó beszédét, melyben kifejezte köszönetét, hogy a különböző kantonok oly melegen felkarolták az első alakító gyűlésre a meghívást, úgy szintén köszönetét fejezte ki az egylet tagjainak is a vendégeknek e gyűlésrei megjelenésért, egyszersmind rövid velős szavakkal tolmácsolta a fájdalmas érzést, mit az egylet első elnökének elvesztése (Hirzel volt zürichi pap) okozott.

Továbbá fejtegette, hogy mi az egyletnek a feladata, munkaköre; megmutatta, hogy mily szükségesek az ily vallásos egyesületek; megcáfolta azokat, kik előítélettel, gyanus szemmel, ellenséges indulattal nézték az anynyira üdvös szabadszellemű protestáns egyletnek megalakulását, végezetre buzdítja, hogy a különböző Kantonokban lévő egyesületek összeköttetésbe jöjjenek egymással, hogy összetett vállakkal munkálva, annál nagyobb ered-

ményt mutathassanak fel a már megindult alapon. Mindezekhez az elnök egy statistikai kimutatást csatolt, hogy hány egyesület alakult és mindenikben hány tag van. A különböző egyesületek e közös névvel nevezendő: *Schweizerische Vereinigung* részeinek nyilvánították magokat. A következő kantonokban alakultak egyesületek. Aargauban 60 taggal, Basel 90. Bern 300. Freiburg 30. St. Gallen 300. Genf 75. Neuenburg 350. Thurgau 210. Waadt 40. Zürich 37 taggal, e két utóbbiban csak most vannak keletkezében.

Azonkívül a többi Kantonokban, mint Appenzel, Baselland, Glarus, Graubünden, Schaffhausen és Solothurnban számos barátokat számlál, kik ha még nem is alkottak a fennebb említettekhez hasonló egyesületeket, még is ez ügynek hívei, úgy hogy az egyesület 1500-nál jelenben többet számlál; a mi minden esetre örvendetes száma egy egyesületnek, mely most csak alakuló, szervező gyűlését tartja, s a mi még örvendetesebb, minden oldalról úgy szólnak a tudósítások, hogy e szabadelvű egyesület minden Kantonban sok barátot számlál, kik jöllehet még nem nyilvánították magokat tagoknak, mégis ennek megalakulását örömmel üdvözlik és terjedésén munkálnak. Miután az elnök és jegyzők e gyűlésre az elnök megnyitó beszéde után megválasztattak, a német protestáns egyesületnek egy irata olvastatott fel, melyben Dr. Schenkel, Heidelbergből, az egyesület nevében köszönetet mond a meghívásért e gyűlésre. Továbbá kifejezi, hogy a német protestáns egyesület ohajtja, miszerint e két egyesület közt a viszony jövőben szorosabbra fűződjék. A gyűlés mind ez iratot, mind a német protestáns gyűlésre való meghívást, mely jövő évben Darmstadtban fog megtartatni, örömmel vette tudomásul.

Még több iratok is olvastattak fel, melyekben a reform-barátok örömeiket fejezik ki az egyesület létrejöttén, mit csak megemlíteni kívánok. Franciaország sem maradt képviseletlenül; az elnök örömmel jelenti, hogy van szerencséje Achille Abitès urat a gyűlésnek ajánlani, mint Coquerel-nek barátját és Párisban az irodalomnak tanárát.

A kiküldött bizottságnak javaslata szerint ezután az alapszabályok minden vita nélkül elfogadtattak, s a gyűlés a többi tárgyalandókra mehetett által.

Troquemé volt az első szónok. Beszédjének alapja e volt: *Mi a szabadelvű kereszténységnek feladata a jelenlegi vallásos krisissel szemben?*

A szónok előadásában a kérdésnek szorosan csak a vallást érdeklő oldalára kívánt szorítkozni. A szabadelvű kereszténységnek ez oldalon van meg a maga feladata, a többi a mi korunkban csak a kedélyek hangulatától függ. Azonban a jelenleg uralkodó lelki bizonytalanság három osztályra oszlik, u. m. az első osztályban vannak a fántastikusok, kik a csodát és a formulát nem tudják nélkülözni. A másodikban vannak az ész emberei, kik a dogmai képtelenségektől elfordultak ugyan, de a vallási vitakérdésekben inkább az értelmet, mint a kedélyt igyekeznek kielégíteni. Miután őket a hiányos, vallásos nevelés nem vezette személyes meggyőződésre, ennél fogva mindent kívánnak félrevetni, mi a vallással összefügg. A harmadikban vannak azok, kik a dogmáktól elidegenedve, hanem azért vallási szükségleteiket és kelleiket nem tagadva, valami jobbra igyekeznek törekedni. Ez utóbbiakhoz fordul a szabadelvű kereszténység is, ezekre kíván támaszkodni. Egyedül ez tudja őket kibékíteni. Mert legyen bár a zsidóknál, legyen a katolikusoknál, legyen magoknál a protestánsoknál, legyen bár hol, mindenütt a hagyománynak kérlelhetlen szelleme uralkodik, mutatkozik, mely a szabad vizsgálódást kárhóztatja, s következőleg a gondolkodó embereket magától eltaszítja. A szabadelvű protestántismusnak tehát az a feladata, hogy a kinyilatkoztatott vallás hajótöréséből a romokat összegyűjtse, miután ez a század szükségleteinek megfelelni kíván. E célnak megfelelőleg kell, hogy a vallás a lelkiismeret tárgyává legyen, s arra kell munkálni, hogy az emberi természetben alapuló felebaráti szeretet létrejöjjön és az egyetemes papság vallása megvalósuljon. A szónok visszaütöztette azt a szemrehányást, hogy a szabadszemű kereszténység nem zárja ki kebléből sem a zsidókat sem a katolikusokat. „Mit tartozik reánk azoknak neve, kik hozzánk jönnek, ha a mi keresztény nevünk őket nem ijeszti vissza.“ Így kiált fel a szónok lelkesülten. Beszédét e bűzdítással zárja be: igyekezzünk arra, hogy a mi munkánk ne mától holnapig tartó legyen; ne azon munkáljunk, hogy a tömeget mozgalomra ragadjuk, hanem gondolkozóba ejtsük s mintegy kovászt hintsünk közéje. Így szól: ha mi az igazságért munkálunk, úgy a mi művünk nem fog alászálni, még ha az igazságnak lassu útján vagyunk is kénytelenek járni. Erre semmi vita nem lett, hanem az elnök köszönetét fejezte ki az igazán szép beszédért.

Alig hangzottak el e szavak, hallottam körültem suttogni, hogy Münchenből távirat érkezett, mindenki vágyott tudni, hogy

származhatott valami jó Münchenből? A távirat közölte Döllinger levelének rövid kivonatát, melyben, fájdalom, most is csak a régi nóta van, mihez már oly régen hozzászoktunk.

Azután a gyűlés egy más tárgyra ment által, t. i. két derék papot az illető synodus felfüggesztett hivatalából szabadelvű szónoklataikért. A gyűlés természetesen mély sajnálatát és roszzsalását kimondta, de mit használ ez nekik, ha már most kenyér nélkül és tér nélkül vannak, hol működhessenek. E kis félbe szakítás után következett, mit mindnyájan nagy érdekeltséggel vártunk, t. i. e kérdésnek megvitatása: Hogy e szabadelvű egyesületnek mi magatartása legyen a katolikus egyházban most mutatkozó mozgalommal szemben?

Lang, zürichi pap, lépett a szószékre, hogy egy rövid és velős beszédben legelőször hallassa szavát az említett kérdésben. Felelete az említett kérdésre így hangzott: Nekünk most előlegesen nincs más teendőnk, mint az eseményeket szemmel kíséreni és várni. A szónok e szavai után egy rövid pillantást vetett a jelenlegi katolikus mozgalom mineműségére, a protestáns egyházra s végtére, hogy mi a teendője a szabadelvű egyesületnek. A mozgalom, így szól, a katolikus egyházban csak a legujabban keletkezett dogma ellen van irányozva. „Mi ó-katolikusok akarunk maradni,“ azt kiáltják mindenütt, mintha a pápa csalhatatlansága nem az ó-katholicismusnak volna érett gyümölcse. Azok a férfiak, kik most a mozgalom élén állanak, u. m. Döllinger és Hyacinthe korábban a protestántizmus ellen-vivtak és az ultramontanizmus mellett a tudomány fegyverét villogtatták. Ez a mozgalom nem hord magában semmi új és világot megrendítő dolgot, elvet. A szónok továbbá inkább helyezi reményét az események hatalmába és a tények logikai egymás utánjába, mint a személyekbe. A pápának világi hatalma meg van törve, a kultur-mozgalomnak sulypontja a részben frivol, de még is mindig ultramontán érzelmű franczianéptől áttétetett annak a nemzetnek a kezébe, honnan a reformatio kiindult. A catholicismus a főbbeknek karakteretlensége miatt hitelét elvesztette, úgy szintén a szakadás által, mely tagjai közt most megvan, az egységet is. Végül a szükség kényszeríti az uralkodókat és államférfiakat, hogy az ultramontanizmus ellen fellépjenek, melyet eddig legyezgettek, mely most fejökre akar nőni. Mindezek jó reményre adnak alkalmat, de még

senki sem tudja, hogy az események jövőben miképpen fognak alakulni, azért csak várjunk. A protestáns egyházra is vetett egy pillantást. Így szól: nekünk itt még sok teendőnk van, nekünk is, mint a katolikusoknak a szabadságnak hasonló csatáját kell megküzdenünk. A szabadelvű katolikusokkal — így szól — egy egyházat nem alkothatunk, mert nem úgy néznek ki mind a szabadelvű katolikusok mind a protestánsok, mint egy jövőző egyháznak oszlopai. Egy olyan reformot kell megindítani, mely a nép lelkében gyökerezék, mely határozott legyen céljaiban, előrelátó az eszközökben. Mi nem vagyunk kénytelenek egy egészen tiszta lapot betölteni, mi megtalálunk mindent a mi egyházunkban és annak alapeszméjében, a mit mi abból ki akarunk formálni, hogy olyan legyen, a milyen lehet és a milyennek kell lennie, egy olyan egyházat, mely a hitnek teljes szabadságával a vallásos népet közösségét kösse össze.

A jelenlévő szabadelvű katolikusok közül Keller (államférfi) Aargau Kantonból a szónoknak beszédjére így felelt. Ő az előtte szólóval teljesen egyet értett, hogy az úgy nevezett ó-katolikusoktól nem sokat lehet reményleni, de vannak a katolikus egyházban szabadelvű férfiak is, még pedig több ezereken, kik az esztelenség és dőreség legutóbbi dogmáját nemcsak elvetik, hanem küzdenek minden tanítás ellen, mely már századok óta a népek szellemi fejlődésének akadályja volt. Tehát most nem az a kérdés, hogy a reform egyet miképp viselje magát azokkal szemben, hanem az, hogy a szabadelvű protestánsok és katolikusok miképpen sorakozzanak egymás mellé. A szónok nincs abban az értelemben, hogy most már régi alapon építsünk fel egy új templomot. Továbbá mi egy oly korról nézünk szembe, hol az istennek temploma többé nem emberi kezeiktől építették, hanem a hol azt a templomot magában hordja mindenki, egy oly templom ez, melyben az értelem a pap és a hol a kereszténységnek örök eszméi, mint szentek tiszteltetnek, melytől senki sem lesz megfosztva. Ez az egyéni vallás nincs egy vallástétel (confessio) korlátai által meghatározva, hanem egy egyetemes isteni lelkiismeret által, vonatkozva az erkölcsre, és egy magosabb világrendnek általános érzett szüksége által, tekintettel a hitre. A katolikus egyháznak szabadszelleme férfiai, kik magokat e vallás, mint igazi kereszténység követőinek vallják, meg vannak győződve, hogy a keresztény valláshoz mindenki hozzájárulhat, s eunélfogva nem

engedhető meg, hogy az a miveletlenek és parasztok vallásává legyen dogmatizálva, sem pedig az, hogy a tudos theologusok és philosophusok vallásává tétessék. Mindenesetre, ha valamely házasságot feloldhatatlannak mondhatunk, úgy annak mondhatjuk a vallás és tudomány közöttit, tehát most a theologusoknak az a kötelességök, hogy e kettőt úgy megegyeztessék, hogy az istennek háza a népnek minden osztályára ráilljék, hogy a vallás mindenneknek közös java legyen. Erre törekésznek minden szabadelvű katolikusok és azért van a jelenlegi katolikus mozgalomnak jövője. Az új napnak hajnala már feltűnt, melyen az értelem világa az értelmetlenség és esztelenség sötétsége felett diadalmaskodni fog; és ha — így folytatja lelkesedetten — már ennél többet nem érhetne is meg, azzal az édes reménnyel szál a sirba, hogy ez meg fog lenni, s már Simeonnal elmondhatja: „Uram engedd a te szolgádat békével meghalni, mert már szemeim látták az idvezítőt.“ Őt már az az esemény reményekre jogosítja fel, hogy azok a százak meg százak, kik a legutóbbi concilium határozata következtében a katolikus egyháznak már hátat fordítottak volt, mint katolikusok kötelességökre visszaemlékezve, a közönyösséget félretéve, a tett terére kívánnak lépni. Ez magában nagy nyereség, s ha a legújabbán keletkezett dogmát, minden eszközt felhasználva, a népre ráakarnák is erőszakolni, az ellenzék addig nem fogna megnyugodni, míg az igazság nem diadalmaskodott. Valóban hol most állunk — így végzi beszédét — még semmi segílyt nem várhatunk, mindenek előtt szükséges, hogy a dolgok érjenek, hanem ha a mozgalom egyszer anynyira ment, hogy az a szabadelvű protestánsok elveinek megfelelő, akkor reméljük, hogy a szabadelvű protestántismusnak bajnokai nekünk örömet fognak kezét nyújtani. Azonban most az elég, hogy megtanuljuk egymást kölcsönösen érteni és ismerni, mint Augustinus mondja: *In necessariis unitas in dubiis libertas, in omnibus caritas.*

Ezekután az egész hallgatóságnak figyelmét lekötő szabadelvű szavak után élénk vita fejlődött ki. Voltak olyanok, kik tömeges kilépést ajánlottak a szabadelvű katolikusoknak, de így szólt Kambli (Horgenai pap): Semmi kilépés sem a katolikus, sem a protestáns egyházból. Mi nem tudnánk nagyobb szolgálatot tenni a mi ellenfeleinknek, mintha kilépnénk. Már tiz husz évvel ezelőtt feltették ezt rólunk, hanem mi ezt nem tettük, s most a községeknek egy nagy része mögöttünk áll. Valóban a katolikus ultramon-

tanismusnak semmi sem lenne kedvesebb, mintha az ellenzék kebeléből kilépne, mert így hatalmasabban megerősödne. Nem, sőt inkább mondjuk ezt: maradjatok ti ott, és működjétek abban hasonló lélekkel, érzellemmel és törekvéssel, mint a milyennel mi a mi egyházunkban működünk. Vagy ha jöni kívántok, akkor jöjjetek hitközségeitekkel. Az egyház, a melyre mi törekszünk, szükséges, hogy a nép egyháza legyen, erre pedig nekünk hitközségek kellenek. Azért maradjon mindenki saját álláspontján, míg a cél el fog éretni. Ezután Keller a szónoknak köszönetét kifejezván, kijelenti, hogy ő most egyáltalán nem fog kilépni, hanem helyén marad és ott kíván működni. Ez értelemben beszéltek még többen, s a heves vita azzal ért véget, hogy jegyzőkönyvben tudomásul vétetett.

Az elnök pedig a következőleg zárta be a gyűlést. Először is köszönetet mondott, hogy mind a tagok, mind a vendégek oly számosan jelentek meg, egyszersmind reményét fejezte ki, hogyha ezen a napon nagy horderejű határozatok nem hoztak is, de a különböző szabadelvű vallásuaknak alkalom adatott, hogy egymást megtanulják ismerni, becsülni és szeretni, és hiszi hogy mindenki azzal az erős elhatározással fog haza távozni, hogy otthon teljes erejéből azon fog munkálni, hogy a vallásban a szabadelvű előhaladás terjedjen, indítatva az igazság ereje által, lelkesítve a haza, a szabadság és a schweizi nép iránti szeretet által.

Benedek Áron.

Tudósítás az 1871-ik évi egyházi főtanácsról.

Vallásközönségünk legfőbb hatósága, az egyházi főtanács, évi rendes közgyűlését f. év szeptember 3-án és 4-én tartotta meg Kolozsvárt, hová a főtanács tagjai már a megelőzőtt napon szép számmal öszszesereglettek egyházkörnyékeinkből. Azt hisszük, kedves dolgot cselekszünk olvasóink legnagyobb része előtt, ha a gyűlés folyamáról lehető részletes tudósítást adunk.

Első nap.

A gyűlés szeptember 3-án reggeli 8 $\frac{1}{2}$ órakor nyílt meg főgondnok mlgs. Kaali Nagy Elek miniszteri tanácsos s püspök mlgs. és főtiszt. Kriza János urak előülések alatt a főiskolában levő egyházi tanácsteremben, még pedig nagy érdemű püspökünknek a következő rövid, de jelentéstartalmas üdvözlő beszédével:

„Köszöntöm főpásztori üdvözléssel az Egyházi Főtanács tagjait, a kik már eljöttek s minden órán érkeznek hozzánk. Isten hozta, Isten hozza a bizton várt kedves atyafiakat, — az egy atya fiait — mind testvéreket: azon egy testnek, mely Krisztus anyaszentegyháza, élő és érző vércsepjeit.

Én hiszem, — fölteszem minden igaz hívéről szentegyházunknak, hogy magasztos missióval bíró vallásunk érdekeinek benső mély érzelme, igazi szent lélek buzdította az eljövételre, — az utjokat gátló minden nehézségek legyőzésére a végett, hogy felmutassák szívök és lelkök egészen égő áldozatát itt a mi egyházi központunkban, mint hajdan Izrael hű gyermekei népök egy szentséges helyén; mert lobognak ugyan hazaszerte a mi oltártüzeink, de itt van e szűkebb hazánk fővárosában egyetlen nagyobb-szerű oltárunk, melynek tüzhelyén soha sem szabad kialudni a szent lángnak, a melynek fénylő és hő sugarai egyházunk minden környékére szétterjedjenek; ámde viszont ez elszórt helyekről kell jönni a buzgó lelkek fuvalmának, mely az egyeseket és az egészet átható tüzet folyton élő és éltető lángjaiban fentartsa.

Legyen áldott azért a vallásos szellem tüzeinek minden szikrája, mely egységünk, lelki érintkezésünk e háromszázados főhelyére az atyafiakat ismét özszegegyülekezni buzdította. Ily égi szikrákra — a vallás iránti buzgó szeretet szellemének ápolására — ha valaha, most van szüksége egyházunknak; most van szükségünk az éber vigyázat s a legnagyobb küzdelmekre is mindég kész akarat erős és kitartó lelkére: mert hatalmas ellenei vannak a vallásnak korunk anyagi hajlamában, a mind inkább terjedő erkölcsi romlottságban, a testi és lelki inségben és nyomorban, melyek ellen csak az erkölcsi erőt tápláló s a rothadásnak ellentálló só — az edző vallás lehet a legbiztosabb mentő szer. De ébren kell lennünk azért is; mert a társadalom jelen forrongó állapotában, midőn az erkölcsi világrend minden kérdése mintegy mélyebb felfogásu vita alá kezdett jöni, maga a vallás s az egyház ekkorig kegyelt formái is mind újabb megpróbálás s átalakítás elé néznek: teljes lelkünkkel, minden erőnkkel munkálkodnunk kell nekünk is azon, hogy multunkhoz mérve a léleknek újságában jelenhessünk meg a szebb eszmények után küzdő társak sorában, hogy „megtartva azt, a mi nálunk vagy, senki el ne vehesse a mi koronánkat,“ a melyet mint előharczósai a hitujításnak hordoztunk. Legközelebb pedig ez egyházi közgyűlésünk is legyen a legjobb alkalom a lelki erősödsre s az áldozatkészség gerjesztésére minden eszközök előállítására, melyeknél fogva egyházi éltünk mezejét termékenyebbé s különösen népünk lelki szeméit minél több s tisztább világosság részeseivé tehetjük. És végre buzgó kérésem ez órában a lelkek atyjához, jó Istenünk-höz, hogy adja nekünk jóra törekvő hiveinek mostan is a jó bölcsesség, a józan mérséklet, s főként az atyafiui szeretet tüzét, hogy tanácskozásaink folyama legyen csendes, mint áldásos folyó vizé s legyen jelentékeny hatása vallás-erkölcsi életünk virágzóbbá tételére, s ezzel a jelen egyházi közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

Ezután marosköri esperest t. Farkas György ur egy rövid imát mondott, a mint itt következik:

Felséges Isten! Minden dolgainknak bölcs intézője! Egybe gyűltünk mostanis mint a te anyaszentegyházadnak választott hivei, hogy dicsőítsük nagy nevedet a te kicsiny sereged iránt minden időben megmutatott atyai gondviselésedért, de egyszers-mint azért is, hogy szivünk és lelkünk egybeolvadt akaratjával szent országod tovább építését s földi intézeteid virágztatását munkáljuk. Nem akarjuk elásni a talentumot, melyet szent

kereskedés végett reánk bízál, hanem szent lelked segedelmével kezet emelni és munkálkodni abban, a mi szent dolgaidban még bevégzetlen. — Ő jövel közinkbe mindenütt munkálkodó menyei erőddel és megszentelő áldásoddal, s segélyed hiveid munkásságát, adj nekünk egy szívet és lelket, adj szeretetet, adj értelmünkbe menyei világosságot, és bölcsességet, hogy a te földön vitézkedő anyaszentegyháznak dicsőségét munkálhassuk most és mindörökké. **A m e n.**

Ezekután elnök ő méltósága a tárgysorozatot a jegyzőkkel felolvastatván, az ülésezések idejét megállítja s mielőtt a tanácskozások megkezdődnének felszólítja azon egyházi tanácsos aait, a kik még esküt nem tettek, hogy azt a szokott módon tegyék le; mire Bartok Zsigmond, radnai orvos; Nagy Sándor h. karácsonfalvi lelkész és Kovács Mihály, kis solymosi lelkész és kereszturkőri jegyző egyházi tanácsosokká felesküsznek. Továbbá a jegyzőkönyvek megvizsgálására esp. T. Farkas György elnöklete alatt a vidéki tagokból bizottságot nevez ki a főtanács azon útasítással, hogy miután három jegyzőkönyv u. m. a közigazgatási, pénztári és főpapi törvénytörvényeségi jegyzőkönyvek lesznek megvizsgálándók, a munka megkönnyítéseért három bizottságra önmagokat oszszák fel és jelen téseikkel a következő napra készüljenek el.

A tárgyalások sorát tulajdonképpen a jövő évben tartandó zsinati főtanács ügye nyitotta meg. Az 1861-ik évben Tordán tartott zsinati főtanács, mely a mint tudva van az egyh. főtanácstól csak annyiban különbözik, hogy papszenteléssel van összekötve, a zsinat tartás ügyét aként szabályozta, hogy az vidéken tartassék még pedig legalább minden negyedik évben egyszer. Ugyanakkor a vidékek sorrendde is megállítattott. Mely határozatok értelmében a jövő 1872-ik év zsinati év, s helye sepsi miklósvárkőri egyh. környékünk lenne; de miután a nevezett környék készületlenség tekintetéből annak a jövő évről leendő elhalasztását s egyszersmind a maroskőri egyh. környék közgyűlése támogatásával a tordai zsinat határozatának megváltoztatását s a zsinatok tartásának a megváltozott viszonyok s az ekkleziák terheinek folyton növekedő szaporodása okából s levéltárunk kézügybe esésénél fogva is állandó helyéül Kolozsvár kijelölését hozta javaslatba, meghatározatott, hogy a jövő évben Kolozsvárt tartassék a zsinat; egyuttal pedig a vidéken tartandó zsinatok végleges eltörlése iránti javaslat közöltessék a többi egyh. környékekkel is, hogy ezek véleményének ki-

hallgatásával és tekintetbe vételével lehessen a közelebbi gyűlés alkalmával ez ügyben újabb szabályozó végzést hozni.

E tárgyalást az E. K. Tanácsnak a múlt főtanács óta tett némely intézkedéseinek előterjesztése követte, a melyek közt különösen az angolhoni és amerikai hitroköninkkal folytatott levelezés általános figyelmet ébresztett. Álljon itt e levelezés, mint fényes bizonyossága azon meleg és barátságos viszonynak, mely évek óta mind szorosabbra fűződik külföldi hitroköninkkal.

I. Angolhoni hitroköninkkal folytatott levelezés.

327 E. K. T. — 1870

Kedves keresztény testvéreik!

Az angliai eseményekről az Inquirer útján értesülünk, de a háboru megkezdése óta nem kapjuk s éppen ezért halogattuk mi is a levélküldést mostanig, ámbár még mind kétséges Londonba jutása.

Az a körülmény azonban, hogy a Manchester New Collegeben az előadások nem sokára megkezdődnek, követeli, hogy e levelet elküldjük. Az önök szivességéből ugyanis ismét egy ifju megy most tőlünk Londonba, a ki talán eddig meg is érkezett. Ez az ifju, Kovács János ur, a ki egy félévig Zürichben volt. Ajánljuk őt is azon szíves pártfogásukba, melyet eddig ott volt ifjaink iránt tanusítottak. Az ő segedelmezése által igen nagy szolgálatot tesznek Önök ügyünknek, miután vallásközönségünk jelen szeptember hó első napján ismét három ifjut választott, a kiket saját költségén fog a külföldi egyetemeken kiképeztetni.

Örömmel értesítjük arról is, hogy a Channing műveiből egy kötet még ez év végén megjelenik magyar nyelven, Angliában tanult tanárainktól fordítva. Mind ebből mind a decemberben megjelenendő Ker. Magvetőből küldeni fogunk önöknek is.

Kolozsvárt sept. 18-án 1870.

(Hivatalos aláírás)

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.

178, Strand, London, W. C. october 13-án 1870.

Uraim és keresztény testvéreik!

Önöknek sept. 18-ról kelt szíves levele felolvastatott a Committee előtt, és az mindig örömet érez, midőn önöktől és Magyarhonban tett minden igaz törekvéseikről hirt vehet, — egyszersmind azt kívánja, hogy Isten áldja meg önök minden fáradozását. Különösen örvendettünk hallani azt, hogy Channing munkáinak

egy kötete korábbi londoni tanítványaink által munkálat alá van véve, és örülni fogunk, ha egy példányt kaphatunk belőle, mikor készen lesz. Mi közelebről 21,000 példányt nyomattunk a Channing műveiből és 20,000-et eladtunk. Önöknek Kovács János nevű tanítványa köztünk van, s mi minden figyelemmel és szivességgel fogunk íranta lenni, a mit önök kívánnak, s azon leszünk, hogy szükségei fedezve legyenek.

Önökkel együtt mi is fájlaljuk azt az iszonyu háborut s nem tudjuk, meddig fog tartani.

De mi nem kételkedünk azon, hogy a Mindenható enynyi emberi életnek feláldozását az emberiség nagy családjának végső javára fogja fordítani, mert az elmúlt időkben a jótékonyság és magasabb polgárisodás szolgáló angyalaivá változtatta a nemzetek szerencsétlenségeit s a rosz kormányzat és zsarnokság démonait. Mi ismét szives és kegyes óhajtásba egyesülünk mindnyájan önök iránt s önök között levő egyházaink iránt.

önöknek hive,
Spears Róbert.

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.

1878. Strand, London. W. C. Nov. 28. 1870.

Püspök főtiszt. Kriza János urnak.

Uram!

Mindnyájan fájdalommal értesültünk szegény Uzoni szerencsétlen haláláról.

Mi gondozzuk és szeretjük az önök fiatal barátját, Kovácsot, s reméljük, hogy ő egyházuknak hasznos tagja lesz.

Ő ugy értesít minket, hogy önök nem kaptak *Inquirer*t 1870 júliusától fogva. Ez ama kör hanyagságának tulajdonítható, a mely azt e hivataltól kapja. Én utána fogok nézni azonnal, hogy az elmaradt számok önöknek elküldessenek egy-két hét alatt. Sajnálom ezt a tévedést, miután mi mindnyájan örvendünk azon, hogy önök szeretik közlőnyeinket.

Adja a mi mindenható atyánk, hogy sziveink szorosabban összefűződjenek az ő legkedvesebb fia Jézus Krisztus iránti közös tiszteletben és engedelmisségben.

őszinte hive
Spears Róbert.

73. E. K. T. — 1871.

A magyarhoni unitáriusok consistoriumától az angliai unitáriusokhoz a britt és külföldi unitárius társulat által.

Kedves atyánkfia az urban!

Régi óhajtásunk vala nekünk Channing műveit magyarnyelvre fordítva az ő vallásos és társadalmi nézeteit honfiainkkal megismertetni. Ez óhajtásunk teljesült is anynyiban, hogy a mult évben

amerikai atyánkfiai által is segítettve Dr. Channing társadalmi tárgyú műveiből egy kötetet magyarra fordítva kiadhattunk; miből midőn négy példányt, az V-ik köt. K. Magvető egy példánynyával, idezárva ezennel önöknek Consistoriumunk nevében megküldeni szerencsénk van, keresztényi szeretettel maradtunk.

az urban szerető atyjokfiai.

(Hivatalos aláírás)

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.

178. Strand, London. W. C. April. 13. 1871.

Püspök főtiszt. Kriza János urnak.

Kedves Uram!

A committee örömmel vette önök levelét, a Channing művei is szerencsésen megérkeztek, és felhivott engemet, hogy érettek köszönetet mondjak és kívánjam, hogy önök becses munkálkodását áldás kísérje. Remélhetjük-e hogy atyánkfiai közül valaki eljön évi gyűlésünkre pünköszt tájban. A predikátorunk amerikai lesz, s várunk barátokat Némethonból, Indiából és Franciaországból. Nagyon örvendenék, ha Magyarhoni atyánkfiai közül is valaki eljöne. Egyszersmind megkívánom jegyezni, hogy mi most egy „Szent ének“ gyűjteményt akarunk kiadni azokból, a melyeket az unitáriusok minden időben és tartományban irtak. Lenne-e ön oly szives, hogy elküldje nekünk mind azokat, a melyeket az önök közt levő unitáriusok e tekintetben irtak a mult három században; és megjelölje azokat, a melyeket czélunkra jóknak tart. Szeretnők, ha ön vagy barátainak valamelyike le tudná fordítani azokat nekünk angol nyelvre, mielőtt elküldenék.

Mi mindnyájan egyesülünk a legőszintébb keresztény szeretetben önök iránt.

önnek hive, Spears Róbert.

Ez utóbbi levél kapcsában előadatott az is, a miről már folyóiratunk t. olvasói értesítve vannak, hogy angolhoni hitrokoninknak jelen évi közgyűlésén csakugyan Brassai Sámuel a fia, mint egyházunk képviselője, jelen volt s az ő szóbeli jelentéséből is örömmel győződött meg E. K. Tanácsunk angolhoni hitrokonink legbensőbb rokonérzelméről.

II. Amerikai hitrokoninkkal folytatott levelezés.

45 E. K. T. — 1871.

A magyarhoni unitáriusok consistoriumától az amerikai unitáriusokhoz, Bostonban székelő committeejök által.

Kedves atyánkfiai az urban!

Igen kedves kötelességet vélünk teljesíteni, midőn Channing munkáinak magyar nyelven kiadott első kötetéből 4 példányt ezen-

nel önöknek megküldünk, s annak történetéről és jövő tervünkről önöket értesíteni kívánjuk.

Általánosan érzett hiány volt eddig nálunk oly philanthropicus ember műve, mint a Channingé. Bár egyes műveit közöltük „K e r. M a g v e t ő” czimű folyóiratunkban, — mindazáltal az érzett szükségét nem pótolhattuk. A mint tehát önök segélye a mult évben megérkezett, azonnal munkába vettük Channing műveinek magyaryelven leendő kiadását. Arról meg voltunk győződve, hogy az egyházi elem szívesen veendi Channing egyházi dolgozatait. De hogy az ő műveinek mentől nagyobb elterjedést eszközölhessünk, czélszerűbbnek láttuk oly művekkel kezdeni meg az ő munkáinak kiadását, a melyek egyetemes társadalmi, nevelési, philosophiai és emberiségi szempontokból biztos befolyást eszközöljenek társadalmunk minden osztályára.

E czélből olyanokat szemeltünk ki az első kötet számára, a melyek, ez idő szerint, olvasó közönségünknek legkedvesebb olvasmányai legyenek, s a világi elemben is kedvet keltsenek Channing munkái iránt, a mely előtte ez ideig ismeretlen vala.

Kiválogattunk ennél fogva öt beszédet (Lectures) 1. Az önművelésről, 2. A jelen korszakokról, 3. A munkás osztályok emeléséről, 4. Észrevételek a nemzeti irodalom felett, 5. Észrevételek a nevelés felett, — és ezeket sikerült fordításban, Channingnek püspökünk, Főtiszt. Kriza János ur által irt rövid életrajzával együtt, a mint a mellékelt példányok mutatják, kiadtuk.

Mi azt hisszük, hogy midőn önök minket e vállalat megindításában anyagi segélyökkel oly szívesen támogattak, a legszebb krisztusi missiót teljesítették: tanítás nevelés által emelni fel az emberiséget arra a magaslatra, a hol Krisztus és az ő igaz tanítványa Channing állottak. Egyszermind arról is megvagyunk győződve, hogy Channing munkáinak magyaryelven leendő kiadása a legszebb gyümölcsöt termi meg hazánkban az unitarizmusnak, a tiszta ker. igazságoknak terjesztésére.

Ugyanazért midőn ez alkalommal újabban is köszönetet mondanánk önöknek nemes áldozatkészségökért, mely által minket társadalmunkban közös szent ügyünknek, a tiszta jézusi elveknek terjesztésére képesítetttek, — nem tehetjük, hogy az ég áldását ne kérjük önöknek minden igaz és nemes munkáikra, hogy magasztos missiojukat teljesithessék.

Atyafiságos indulattal levén,
az urban szerető atyjokfiai.

Kááli Nagy Elek,   Kriza János,
főgondnok.   püspök.

Pap Mózes,
egyh. főjegyző.

Az amerikai unitárius társulat termei,

42. Chauncy street. Boston, Mass. 1871, martius 20.

Főtisztelendő Kriza János urnak.

Kedves Uram!

Nagy meglepéssel és örömmel vettem a Dr. Channing munkáinak példányait, s azokat az ön levelével együtt Committeénk, valamint a társulat májusi nagy gyűlése elébe fogom terjeszteni. Bizonyos vagyok benne, hogy az önök fordítása nagy örömet fog szerezni, anynyival inkább, mert e mű létrehozásához önök a szeretetnek több munkájával járultak, mint mi a segélyvel. Ez erősíteni fogja a baráti kapcsolatot közöttünk.

Levén kiváló szeretettel

önnek hiva

Lowe Károly,

az Amer. Unit. társ. titkára.

Az amerikai unitárius társulat termei.

42. Chauncy street, Boston, Mass, Julius 31, 1871.

Kaali Nagy Elek urnak.

Kedves Uram!

Önnek az amerikai unitáriusokhoz küldött levelét vettük és a társulat évi gyűlésének bemutattuk, a mely gyűlésről való tudósítást mind önnek, mind pedig az önök magyar egyházából előttem ismeretes egyéneknek elküldöttem.

Az én hivatalos működésem e gyűléssel bevégeződött; s részint a hivatalból való kilépésem miatti elfoglaltatásom, részint betegségem miatt semmi választ nem küldöttünk önöknek. Engedje meg kifejeznem és biztositanom önt arról a nagy érdekeltségről, a melyet az ön levele ébresztett-, valamint arról az elégtételről, a melyet az önökkel folytatott érintkezésből származott barátságos viszonyból meritünk.

A Dr. Channing iratainak egy kötete örömmel fogadtatott, és mi hálás érzelemmel vagyunk önöknek igyekezete iránt, a melylyel önök azt honfiakkal megismertették.

Midőn Brassai urnak Angliában tett látogatását meghallottuk, az az óhajtság ébredt fel bennünk: vajha ő, vagy egyházuknak más képviselője Amerikába is eljöne; én azt reményelem, hogy nem messze az idő, mikor önök közül valamelyiket itt üdvözölhetjük.

Az én utódom az Amerikai Unitárius Társulat titkári hivatalában Tiszt. R. R. Schiften ur: és én jól tudom, hogy ő kedves

kötelességének tartja amaz érintkezés közege lenni, a mely az önök Consistoriuma és a mi Társulatunk közt keletkezett, s a mely remélem hova-tovább szorosabb lesz.

Teljes tisztelettel vagyok önnek igaz hive,
Lowe Károly.

A felolvasott levelek tartalmát az Egy. Főtanács a legörvendetesebb tudomásul vévén, megbizta a E. K. Tanácsot, hogy angolhoni és amerikai hitrokoinkkal kifejlődött eme hitrokoni és atyafiságos viszonyt fenntartani és azt minél szorosabbra fűzni igyekezzék.

Ezzel a rendes isteni tisztelet ideje elérkezvén, a főtanács tagjai együttesen a templomba mentek, a hol hévizi pap és f. fejköri jegyző, Péterfi Sándor afia, buzgó ima után egyházi beszédet tartott Máté 13. r 16. és 17. verseiben levő eme szent ígék alapján: A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és füleitek hogy hallanak; mert bizony mondom nektek, hogy sok próféták és igazak kívánták látni, a melyeket ti láttok, és nem láthatták és hallani, a melyeket ti hallotok, de nem hallhatták. Már az alap ígék mutatják, hogy a beszéd méltó volt Péterfi Sándorhoz, a ki magának az egyházirodalomban kiadott beszédgyűjteménye által előnyösen ismert nevet szerzett. Bővebb ismertetésébe azonban nem bocsátkozunk; mert a szónok beleegyezésével legközelebről meg fog jelenni folyóiratunkban.

Templomozás után a tanácskozás tovább folytatvatván, még az nap a következő tárgyak nyertek ellátást.

1) Csokfalvi ekklezsiánkban az ekklezsia malma jövedelméből a belső embereknek adni szokott zabbér megváltási ajánlata elfogadtatott, meghatározatván, hogy a nevezett bér megváltási díjában a pap kapjon 100 frtot o. é. az oskola tanító 50 frtot o. é. minden évben szt. mihály napján fizetendőleg, s ha ez bár mi okból megszünnék, abban az esetben a zabbér-adásnak canon szerinti eddigi módja azonnal visszaállitassék. Ny. Szt. Lászlói ekklezsiánk tagjai pedig a zabbéradásnak teljes eltörlését kérelmezvén, kérelmeknek hely nem adatott. Továbbá Ny. szt. mártóni ekklezsiánkban a fabéradás a következőleg állitattott meg, hogy jelenleg az ekklezsiában levő minden birtokos, minden igavonó marhával bíró gazda s kivétel nélkül minden gazda, ki mestersége vagy tőkepenze után

tartja fenn családját és minden ezután új házasegyén és minden más helységről ide telepedett a fennebbi osztályok valamelyikéhez sorolható gazda, fabér megváltási czim alatt egyszer mindenkorra fizessen állandó tőke gyanánt egy egy frtot o. é. Az e szerint részt már begyűlt és időről időre begyűlendő tőke illő biztosíték mellett fakamatra kiadatván, a beszerzett öt öl tüzfát, évenként Szt. Mihály napra, a marhás emberek kötelesek legyenek a papi telekre beszállítani s ölbé rakva az illető papnak számba adni az 1861-ben megállított kenyér és pálinka kiszolgáltatása mellett. Végre minthogy kükküllökéri egyházainkban a borkepe egy, a jelen század elején kelt, püspöki vizsgálatról szóló jegyzőkönyvi határozat értelmében igen sokak részéről egy magyar frttal szokott megváltatni: határoztatott, hogy a borkepe vagy természetmennyben fizetessék vagy pedig a helybeli évenkénti árfolyam szerinti öszveggel váltassék meg.

2) Néhai Jobbágy András afia által a tordai középtanodának hagyományozott szindi jószág tárgyában, melynek a nevezett tanoda igazgatósága ajánlása következtében az E. K. Tanács is eladását véleményezte: a főtanács azt határozta, hogy n. Jobbágy András hagyatékából a szindi tagosított birtok és a tordai határon hozzá tartozó szénafüvek megtartatván; Mészkon, Turban, M. Nagy Csánban, Pusztá sz. királyon és Szt.-Mihályfalván levő apróbb részletek adassanak el, oly célból, hogy az ezekből bejövendő öszveggel a hagyományt terhelő adósság törlesztessék és a megmaradó birtokon szükséges javítások megtétessenek. Ezen apróbb részleteknek eladása iránti javaslattételre, valamint a megtartandó jószágnak jövődöbeli kezelésére nézve pedig vélemény adásra Berde Mózes afia elnöklete alatt Szigeti Sándor, Antal Mihály és Nagy Lajos afia személyökben egy bizottság neveztetett ki, oly utasítással, hogy javaslatukat és véleményöket a E. K. Tanácshoz mielőbb adják bé.

3) Az 1871-ik évre nyert 5000 frt államsegély felhasználására nézve a mult évi eljáráshoz képest a következőt határozta a főtanács:

a) Az államsegély kivételekor a nyugtára megkívántató bélyegre fordítandó	17 ft 50 kr.
b) Az ekklézsiák és belső emberek tőketartozásai után eső 1871-ik évi kamatok fedezésére	2255 „ 90 „
c) A belső emberek tőke tartozásainak törleszt.	693 „ — „

- d) A kolozsvári második rendes papság fizetésébe és szállás-
pénzébe . . . . . 600 ft — kr.
- e) Szegényebb ekkleziáink egyházi szüksé-
geire kiosztandó . . . . . 433 „ 60 „

Összesen 5000 „ — „

4) A válóperek bélyegtelen elláthatása tárgyában a m. k. pénzügyminiszterhez felterjesztés intéztetett, azzal indokolva, hogy miután a bélyegtörvény a törvényszékek költségeinek fedezésére szolgál, a mi papi törvényszékeink fenntartása pedig nincs az állam terhére, ennél fogva válóper-okleveleinkre nézve méltányosan lehetne bélyegmentességet élveznünk.

5) Sepsi Miklósvárkör felterjesztése következtében intézkedés tétetett, hogy több helység, hol hitrokonink vannak, mint leányekkleziák valamelyik közelebbi ekkleziánkhoz csatoltassék. Ugyancsak Sepsi Miklósvárkör felterjesztése következtében tárgyalattott Sz. kereszturi középtanodánknál a VI-ik gym. osztály felállítása; de miután a tanárokat szaporítani ez idő szerint nincs módunkban, annak teljesedésbe vétele elhalasztatott.

6) Közigazgatási és törvénykezési testületeink szervezésére nézve mult évi főtanácsunk egy javaslatot küldött ki az egyházkörökkel leendő közlés és vélemény adás végett, de miután erre a vélemények még mindenik körből nem érkeztek bé, ezt a tárgyat a jelen főtanácsra elkészíteni nem lehetett s így nem is tárgyalattatott.

7) Meghatározatott, hogy falusi iskoláinkban minden tanuló gyermektől a tandij ezután egy iskolai évre legalább egy frt o. é. legyen. A hol több van, az a fizetés ezután is érvényben marad, valamint a hol erre nézve másnemű intézkedés van s a tandij természetményben vagy földbirtok haszonélvezetével fizettetik, ott ez a fizetés mód továbbra is fenntartandó

8) A marosköri közgyűlés felterjesztése következtében, miután a környék özvegy-árvai gyámoldája közel 1000 frt tőkével bir, meghatározatott, hogy a kamat $\frac{5}{6}$ részének a kijelölt célra való fordítása még a jelen év folytán folyóvá tétessék, $\frac{1}{6}$ része az alapszabályzat értelmében tőkésítendő lévén. Továbbá az alap lehető gyarapítása végett meghatározatott az is, hogy a papok és mesterek részéről eddigelő fizetett csekély díjak felemeltessenek, mihez képest a jövő 1872-ik év Szt.-György napján tul a nevezett gyámolda részére a papok évenként 1 frtot, a mesterek pedig 50

krt fizetnek; a bekebelezési illeték pedig a papok részéről 4 frt. a mesterek részéről 2 frtban o. é. állított meg.

9) Felolvastattak vallás és közoktatási m. k. miniszter, néhai b. Eötvös József elhalálózása alkalmából az E. K. Tanács által a néhainak özvegyéhez, valamint a főméltóságu m. k. miniszteriumhoz intézett két rendbeli részvét-irat s ezekkel kapcsolatban özv. b. Eötvös Józsefné ő nagyságának főgondnokunkhoz küldött válasza.

10) Udvarhelykőri esp. néhai Inczei József afia helyett a környék Gyöngyösi István, vargyasi pap és kőri jegyzőt esperessé választván, a főtanács nevezettet hivatalába megerősítette és feleskette; ugyancsak az Inczei József halálával megürült főközügyigazgatói és közszonoki állomásra a főtanács által Farkas György, maroskőri esp. afia választatott és eskettetett fel. Darkó Sándor, jánosfalvi papnak udvarhelykőri és Ütő Lajos, dompói papnak, küllőkőri jegyzökké, valamint Kozma Ferencz, állami tanítóképezdei tanár afiának a kereszturni közép tanoda pénztárnokává választatása megerősítették.

11) A mult évi főtanács intézkedése következtében akademiáról hazatért László József Kereszturra tanárrá neveztetett ki; V. Pálfi Károly ottani segédtanárnak közköltségén akademiára való kiküldetése elhatározott.

12) Kolozsvári tanár Benczédi Gergely afiának igazgatói időszakára letelvén, két évre ufolag igazgatónak választatott; ugyancsak a kolozsvári iskolánál Uzoni Gábor halálával megürült féltanári állomás, az ő helyébe második rendes pappá választatott Dezsi Józseffel tölletett bé.

13) Egyházi tanácsosokká választattak s részint még a főtanács folyama alatt fel is eskettettek: Ürmösi Boldizsár Ferencz, telekkönyvi igazgató, Ütő Lajos, dombói pap, László József kereszturni tanár és Derzsi József kolozsvári pap és tanár afiai.

14) Sándor János, papjelölt, azzal a kérelemmel járulván a főtanácshoz, hogy őt a maga tovább képzése céljából külföldre való utazhatására 500 o. é. frttal segítse, felajánlván magát akár papi, akár tanári állomásra: a főtanács ezt a kérelmet azzal a kijelentéssel tette át az E. K. Tanácshoz, hogy a maga részéről a segélyt hajlandó lévén megadni, hallgassa ki a pénzügyi bizottságot s ennek véleményéhez képest a további intézkedést tegye meg.

15) Ö s z s z e s t a n i n t é z e t e i n k állapotáról értesülvén az E. Főtanács a közelebbi iskolai év végével tartott közvizsgák-

ról szóló hivatalos jelentésekből, megnyugvással és örömmel vette azon tényt, hogy tanügyünk falusi iskoláinkban a múlt évben tetemesen gyarapodott, láthatólag haladott. Lát ugyan még igen sok hiányt és fogyatkozást, melyeknek orvoslását saját jó akaratunk és buzgalomunk mellett az időtől is várja, a midőn a tudás és műveltség szükségességének érzete általánosabban kezd nyilatkozni.

A haladás észrevehető az iskolákba járt növendékek számban. Az 187°/₁ isk. évben népiskoláinkban volt az ismétlődő iskolák növendékeivel együtt 5059 tanuló, míg az 18⁶⁹/₇₀ évben 4365 — gyarapodás 687.

Hogy a tanköteles és tényleg iskolába járó gyermekek számáról mindig tisztán értesülhessen az E. Főtanács s hogy a népességi táblázatokat a lehető legnagyobb pontossággal és biztonsággal lehessen összeállítani; körrendelet útján újból megrendelte, hogy t. pap aai. október elején az anyakönyvekből elkészítvén a tankötelesek kimutatását, adják által isk. tanító atyánkfiaiának; a vizsgák alkalmával pedig a vizsgáló bizottmányok ezen kimutatások alapján vegyék számba a növendékeket, s aztán csatolják mindig jelentéseikhez,

Haladás látszik a tanszaknyújtásában. Kevés kivétellel ugyanis az ekklezsiákban Majus hó utolsó felében tartattak a zárvizsgák. Azon országos baj, hogy a szülők a tavaszi munkák béálltával gyermekeiket elvonják az iskolától, megvan miközöttünk is, s a kimutatások szerint az iskolába járt gyermekek közül sokan nem állottak vizsgára. Tudja ugyan az E. Főtanács, hogy e bajnak egyik fő oka népünk szegénysége; látván azonban éppen a tárgyalás alatti jelentésekből, hogy e tekintetben eddig tett intézkedéseinek látható jó következtése volt, s a vizsgák sokkal népesebbek voltak mint az előbbi évben is, körözvény útján viszont felhívja t. pap atyánkfiait és ekklezsiáink előjáróit, hogy rábeszélés felvilágosítás s hol szükséges, kényszerítés által is igyekezzenek eszközölni, hogy a tanköteles gyermekek járjanak iskolába s a nyolcz havi tanszakot tartsák ki.

Haladást tapasztalt az E. Főtanács a sikerben is, meny nyiben meggyőződött arról, hogy a jobb módoni tanításra törekvésnek, az ügyszeretnek és buzgalomnak tagadhatatlanul látható jelei mutatkoznak néptanítóink munkálkodásában, ennek következtében a megállított tantárgyak mind taníttatnak, még pedig a viszo-

nyokhoz mérten előmenetelen. A felmerült egyes mulasztások orvoslására pedig megtette a szükséges intézkedéseket.

A haladás másik jele az ismétlő iskolák beállítása és szaporodása. A beérkezett jelentések szerint csak 284 növendék részesült volna ismétlő iskolázásban; azonban hihetőleg ennél sokkal többen vettek részt, minthogy több jelentésben említetik, hogy folyt ismétlő iskolázás, de nincs kimutatva, hogy hányan vettek részt, s mily eredménye volt ezen kísérletnek. Mivel pedig az E. Főtanács melegen ohajtja, hogy a rendes iskolákból kilépő hitfeleink még tovább is képeztessenek és mivelődjenek, de mert tudja, hogy tanító atyánkfiai tél folytában a rendes iskola vezetésével nagyon el vannak foglalva, az ismétlő iskolázástól csak akkor remélhet megnyugtató eredményt, ha a tanításban t. pap atyánkfiai is tetleges részt vesznek; ezért felhivta t. Esperes atyánkfiait, egyfelől arra, hogy az E. K. Tanácsnak e tekintetben még 1869-ben 123 szám alatt tett javaslatának tényleg alkalmazását eszközöljék, más felől arra, hogy a rendes iskolákról szóló jelentések mellé csatoltassék jelentés arról is, hogy az ismétlő iskolákban hányan vettek részt s mily eredménnyel, Az ismétlő iskolákban vizsgák nem tartatván, a jelentés mellé névsor nem szükséges csak számszerinti kimutatás a két nemű növendékekről.

A részletes intézkedések közül kiemeljük azt, hogy Kis Solymosi, Derzsi, Karácsonfalvi és H. Ujfalvi részint öregrendü, de buzgó és kevésbé javadalmazott tanító atyánkfiait melegen ajánlja az E. Főtanács vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága becses figyelmébe megjutalmazás végett.

Böloni ekklézsiánkat felhivta az E. Főtanács, hogy a tanköteles leánynevendékek számára iskola házat építtessen s gondoskodjék egy tanító beállításáról; a tanító, ha lehetséges, legyen nő, ki a növendékeket női munkára is tanítsa.

Négy felsőbb tanintézetünkben a tanügy a megállított rendszerént és módon kezeltetvén, azokra nézve újabb intézkedések nem voltak szükségesek.

Végül közöljük az őszzes tanintézetünkről őszzse állított táblás kimutatások őszzsetes kivonatát.

I. Falusi és népiskoláinkban volt:

Unitárius	fiu 2427	leány 1878
Más vallásu	" 282	" 181
	<u>Együtt . . . . .</u>	<u>4768</u>
Az ismétlő iskolákban		284
	<u>Együtt . . . . .</u>	<u>5052</u>
Az 18 ⁶⁹ / ₇₀ évben		4356
	<u>Gyarapodás . . . . .</u>	<u>696</u>

II. A négy felsőbb tanoda összes népessége volt	565
az 18 ⁶⁹ / ₇₀ évben	611
	<u>Apadás . . . . .</u>
	46

III. Az összes tanintézetek népessége.

187 ⁰ / ₁ évben	5617
18 ⁶⁹ / ₇₀ "	4976
	<u>Gyarapodás . . . . .</u>
	641

16) Kelemen Benjámín afia több rendben tanusított áldozatkészségét a jelen főtanácsn azzal tetézte, hogy a tordai újból építendő középtanoda három lakszobájának felszerelésére korábbi ígretéhez képest 300 — sismét a torozkói iskola részére 200 frtot urbéri pappirokban az ülés színén beadott.

17) A latin szövegü papi oklevelek elfogyván, annak alapján egy magyar szövegü oklevél állittatott meg, melyet evangeliumi szellemeért egész terjedelemben im itt közlünk:

Mi, a magyar királyságban levő unitárius keresztény anyaszentegyház püspöke, ugy az egyházi körnvékek esperesei s az egyházi főtanács többi rendes tagjai ezennel nyilváníjuk mindeneknek a kiket illet: hogy jelen írásunk előmutatóját az urban szeretett atyánkfíát, Tiszteletes N. N. urat egyházi ünnepélyes szer-tartások közt esdve számára Istentől, mint a világosság kutfejétől a szent lélek ajándokát, kezeinknek fejére tétele mellett, az Isten igéjének szent szolgálatára, törvényesen és ünnepélyesen kibocsá-tottuk, felhatalmazást és szabadságot adván neki a papi hivatalra tartozó minden szent cselekvénynek, jognak és köteleességnek teljesítésére és gyakorlására, s a keresztény vallás igazságainak tanítására, magyarázására és szabad hirdetésére, oly szellemben és irányban, a mint azokat az evangelium alapján álló hitközségeinkben, a maga és mások lelkiismeretes vizsgálása és tanulmányozá-

sa után, józan belátása s őszinte erős meggyőződése szerént, a gondjaira bizott lelkek üdvére, anyaszentegyházunk épületére, Isten országának, az igazság, szabadság, szeretet és béke terjedésének előmozdítására minél hatosabban előadhatja ; valamint ő maga is miud ezekre, ugy szintén a fegyhetlen erkölcsös élet folytatására, s a hivatala egész körében való lelkes és kitartó munkásságra magát nyilvánosan letett esküje által szentül kötelezte.

Miknek erősségeül ime bizonyítványt főtanácsunk közpecsétjével s a püspök és egyházi főjegyző aláírásaikkal megerősítve kiadtuk.

. . . . . őszszegyült zsinati közgyűlésünkől. Az urnak
. . . . . évében . . . . . hónap . . . . . napján.

M á s o d i k n a p.

A főtanácsi ülés második napján a következő pénztári tárgyak jöttek elé.

1) Olvastattak a pénztár-vizsgáló bizottság jelentései. Ezekből kitünt. hogy a pénztár kezelése pontos, hiba nélküli. •

2) A kolozsvári köztanítóknak az oskolai tartozások fizetése alol leendő felmentetéseket, az iskolai szabályok rendén, a Főtanács helyben hagyta.

3) Az adósokra nézve meghatározatott, hogy mindazok, kik kamatot a 3-ik évben sem fizettek, minden különbség és tekintet nélkül pereltessenek be. A beperlést eszközendő ügyvéd felvételével és a további teendőkkel az E. K. Tanács bízott meg.

4) Kereszturon az isk. igazgatóság a 4-ik köztanító fizetését 20 frttal megpótolni határozván a kebli pénztárból, ezt a Főtanács örömmel hagyta helybe.

A kereszturi középtanodát illető Koncz alaphoz Néhai Gálfi Sándor és a pénztári kezelésről lemondott Pálfi Sándor helyébe kezező biztosokul megválasztattak Jakabházi Sigmond, dulló, és Kozma Ferencz, képezdei tanár, — oly utasítással, hogy a Főtanácsi határozatok értelmében a tőke- és kamatbeli befizetéseket további kezelésre Kolozsvárra küldjék fel.

6) Az 1872-re szóló költségvetés a pénzügyi bizottság kihallgatásával terjesztetett a Főtanács eleibe. A p. bizottság a költségvetésbe előirányzott 15654 frt 47 kr. csupán 85 frttal pótolta meg, a midőn az igazgató tanár fizetését 105 ftról 150 ftra emelte és az iskolai ellenőrnek 40 frt fizetést javasolt. E csekély kiadási összeg mellett is mutatkozik hiány 497 frt 30 kr, mit azonban a kamathátralékokból a főtanács fedezhetni reméll.

7) A pénztári tárgyak ezután ellátott tetemesebb részét a különböző számadások előterjesztése képezték.

Végül a jegyzőkönyvek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését a Képviselő Tanács iránti méltányoló elismerésével megtévén, s azt egy pár, a káplánokat s belső emberek özvegyeit illető canonokra vonatkozó indítvánnyal kísérvén, a melyeknek az egyházkörnyékekkel leendő közlése meghatározottatott, a közgyűlés főtisz. püspökünk szívélyes szavaival s esp. Farkas György imájával bészaratott.

Ezek valának jelen évi főtanácsunknak főbb tárgyai. Azt nincs miért mondanunk, hogy az első napon főtiszt. Kriza János püspökünk, a második napon pedig főgondnokunk, mlgs. Kaali Nagy Elek ur által adott közebédeknél a legélénkebb pohár köszöntések folytak, megemlékeztvén mindarról, a miről ily alkalmakkal megemlékezni nem csak szokás, hanem kedves kötelesség.

Különfélék.

Iskolai statistika. Mátrai Ernő t. barátunk a közelebbi tíz iskolai évről összeállítván az erdélyi gymnasiumok népességi viszonyait mutató adatokat, vallásközönségünk négy főbb iskolájára vonatkozólag szíves volt velünk egy táblás kimutatást közölni, melyből kitűnik, hogy az 186⁰/₁ — 186⁹/₇₀ iskolai években évenként hány, minő nemzetiségű és vallásu tanuló nyert oktatást. Mi itt a nagy gonddal összeállított adatoknak csak részszerinti közlésére szoritkozhatunk.

E szerint:

a) Kolozsvári fő gymnasiumunk hallgatóinak összes száma az 186⁰/₁ tanévben 235, az 186¹/₂-ben 235, az 186²/₃-ban 249, az 186³/₄-ben 236, 186⁴/₅-ben 259, 186⁵/₆-ban 261, 186⁶/₇-ben 302, 186⁷/₈-ban 301, 186⁸/₉-ben 293, 186⁹/₇₀-ben 276 volt.

b) Székelykereszturi V. osztályu gymnasiumunknak 186⁰/₁-n 123, 186¹/₂-ben 129, 186²/₃-ban 142, 186³/₄-ben 160, 186⁴/₅-ben 163, 186⁵/₆-ban 132, 186⁶/₇-ben 169, 186⁷/₈-ban 185, 186⁸/₉-ben 182, 186⁹/₇₀-ben 202 tanulója volt.

c) Ó-Tordai V. oszt. gymnasiumunknak 186⁰/₁-ben 145, 186¹/₂-n 166, 186²/₃-ban 169, 186³/₄-ben 166, 186⁴/₅-ben 168, 186⁵/₆-ban 171, 186⁶/₇-ben 179, 186⁷/₈-ban 165, 186⁸/₉-ben 148, 186⁹/₇₀-ben 147 volt a tanulója.

d) Toroczói aloskolánknak (186⁰/₁ és 186¹/₂ tan éveiről hiányzanak az adatok.) 186²/₃-ban 106, 186³/₄-ben 88, 186⁴/₅-ben 81, 186⁵/₆-n 80, 186⁶/₇-ben 77, 186⁷/₈-ban 69, 186⁸/₉-ben 69, 186⁹/₇₀-ben 72 tanulója volt.

És így összes erdélyi tanodáinkban 186²/₃-ban 666, 186³/₄-n 650, 186⁴/₅-ben 671, 186⁵/₆-ban 644, 186⁶/₇-ben 727, 186⁷/₈-ban 720, 186⁸/₉-ben 692, 186⁹/₇₀-ben 687 tanuló nyert középtanodai oktatást.

Mind a tíz évet összeszámítva:

Kolozsvári VIII. oszt. gymnasiumunkban volt	2647	tanuló.
Sz.-kereszturi V. „ „	1587	„
Tordai V. „ „	1624	„
Toroczói aloskolánknban	642	„

Együtt 6500 „

Ezek közül nemzetiség szerint:		Vallás szerint:	
Magyar volt . . .	6262 tanuló	Unitárius volt . .	4897 tanuló
Német " . . .	70 "	Római katolikus . .	510 "
Román " . . .	145 "	Görög " . . .	84 "
Zsidó " . . .	11 "	" keleti " . . .	15 "
Örmény " . . .	8 "	Ev. reformatus . .	693 "
Czigány " . . .	4 "	Ev, lutheranus . .	153 "
		Izraelita	148 "

Az izraeliták közül nemzetiségre többen magyaroknak vallották magokat.

A VIII. gymn. osztályt végezte 276, kik közül érettségi vizsgára állott 245.

A gymnasiumot végeztek közül lépett: Theológiára 84. Jogra 109. Philosophiára 2. Medicára 7. Bányászatra 4. Technikára 3. Erdőszetre 6. Gazdaságra 12. Távirásatra 7. Tanító képezdebe 1.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük azt, hogy a mult iskolai évben az iskolai anyakönyvek tanúsítása szerint Szt. Mihályi ekklezsiánkból, ide értve a hozzá tartozó leány egyházakat is, harmincz tanuló volt gymnasiumainkban. Érdekes adat a Szt.-Mihályi ekklezsia művelődési történetéhez. Egyébaránt ugy látszik, hogy az iskolázás már régi erénye nevezett hitközségünknek, s jelenleg is tizenöt egyént ismerünk, kik a Szt.-mihályi ekklezsiából különböző életpályára kiléptek, s a kik között öt papunk s két tanárunk is van.

Egyházi magtárak tudunkkal eddig a következő ekklezsiáinkban vannak: Karácsonfalván, Széplakon, Szinden, Szt.-Mihályfalván, Toroczkó szt. Györgyön, s Varosfalván; legközelebből pedig Derzsbén és Oklándon is alapítottak. Mi egy alkalommal kifejeztük azon nézetünket, hogy a magtáraknak falukon éppen az a rendeltetése, a mi városokon a kisegítő egyleteknek. Jó kezelés mellett ezekből egykor oly jövedelem forrás válik, a mely az ekklezsiák közszükségeit fedezni lesz képes, a mely hivatva van arra, hogy a papság csekély fizetésének javítására is módot nyujtson; a mi pedig már-már égető kérdéssé válik, ha azt akarjuk, hogy oly papjaink legyenek, a kik mint eddig, ugy ezután is a nép vezérlésére képességgel birjanak. A midőn azért a megalapult magtárakat örömmel jegyezzük fel s azoknak lelkiismeretes kezelésére az illető előljárókat atyafiságosan kérjük, egyszersmind hasonló működésre hívjuk fel más ekklezsiáinkat is.

Az angol unitáriusok működése a continensen.

„A britt és külföldi unitárius társulat“ a német tudományosság egyik központjában, Berlinben, nem régen saját könyvkereskedést nyitott; egyszersmind a következő elvekbe foglalta össze művei czimsorozatában az unitáriusok nézeteit:

1) Az unitáriusok hisznek egy istenben, az atyában. De nem hiszik az istenségben levő személyek háromságát.

2) Az unitáriusok egyedül az atya istent imádják, éppen úgy, a mint azt Jézus parancsolta. De sem szűz Máriát, sem Krisztust, sem pedig az angyalokat nem imádják.

3) Az unitáriusok azt hiszik, hogy istennek jósága minden emberre kiterjed; és hogy isten egyetlen egy lélek kárhozátát sem határozta el.

4) Az unitáriusok azt hiszik, hogy Jézus az isten fia, a Krisztus (= a messiás). Azt azonban nem hiszik, hogy ő „fiu-isten.“

5) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a törvénynek teljes betöltése nem egyéb, mint szeretni istent teljes szívből, teljes lélekből és teljes elméből, s szeretni felebarátinkat mint önmagunkat.

6) Az unitáriusok azt hiszik, hogy az emberi természet nem romlott meg a születésnél, ennél fogva nem vált képtelenné a jóra.

7) Az unitáriusok azt hiszik, hogy isten a jókat megjutalmazza; a gonoszokat pedig megbünteti.

8) Az unitáriusok azt hiszik, hogy Jézus azért élt és azért halt meg, hogy minket (példája által) a bűntől megváltson; nem pedig azért, hogy érettünk szenvedjen, vagy pedig bűneinkért eleget tegyen.

9) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a megváltás nem a hitnek puszta vallása — vagy a cselekedetek érdeme által történik; hanem istennek kegyelme által.

10) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a gonosz bocsánatot nyer, ha bűneit megbánja és megtér; valamint mi is bocsánatot nyerünk, ha másoknak megbocsátunk.

11) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a bibliában benne van istennek szava; de nem mind isten igéje az, a mi a bibliában van.

12) Az unitáriusok azt tartják, hogy mindenkinek joga és kötelessége a szabad vizsgálódás; és hogy senkinek sincs joga másoknak lelkiismerete felett uralkodni.

13) Az unitáriusok azt hiszik, hogy istennek büntetései nem örökkévalók, hanem csupán időszerű fenyítések.

14) Az unitáriusok hiszik az örök boldogságot.

Midőn angol unitárius testvéreinknek ez újabb lépését megemlítjük,

nem titkolhatjuk el abbeli reményünket, hogy ez intézkedés nem csekély lendületet fog adni Németországon az ujabbkori vallásos mozgalomnak s nagy mértékben bé fog folyni arra, hogy az unitarizmus is elfoglalja az őt megillető állást az egyháztörténelemben s hova tovább mind inkább megnyerje az elfogulatlanabbak rokonszenvét.

Az egyházi reform egylet közel áll tényleges megalakulásához. Az „Egyházi Reform“ augusztusi száma többek aláírásával közli a meghívót a közgyűlésre és egy alapszabály-javaslatot, melyet az egyházi reformegylet indítványozói terjesztenek az 1871 október 4-ki alakító közgyűlés elé. Az alapszabály-javaslat 23 pontban a lehetőségig röviden és határozottan körvonalozza az egylet célját és leendő szervezetét, s hiszszük, hogy azt a közgyűlés tanácskozás alapjául elfogadja; mert oly szellemben és irányban van szerkesztve, a melyet követve lehet legbiztosabb eredményt ígérni az egylet működésének. Miután azonban egyes pontokban az alapszabály-javaslaton a közgyűlés még módosításokat és változtatásokat is tehet, s kétségen kívül tenni is fog, annak teljes szövegü közlését akkorra hagyjuk, midőn közgyűlésileg is meg lesz állítva. Nevezetesen óhajtanok mi is, hogy a mint ezt a Prot. egyház. és isk. lap mult évi 45-ki számában részben már kifejeztük, főleg az egylet irodalmi munkásságának nagyobb mérvben leendő kifejthetéseért bizonyos, habár csekély tagsági év díj is állíttassék meg. Helyesnek fogja-e találni ezt a közgyűlés vagy nem, nem tudjuk; de egyet bátrak vagyunk a közgyűlés figyelmébe ajánlani, azt t. i. nehogy az egyetemességet illetőleg letérjen arról az utról, a melyen a mozgalom megindult s nehogy magát felekezeti korlátok közé szorítsa. mert a kizárási elv meggyőződésünk szerint ma már senkinek sem válik dicsőségére. Ha megállítja az elveket, a melyekért küzdeni akar s a lobogóra kitézi a jelszót, ne kérdezze senkitől, a ki csatlakozni akar: te protestans vagy-e vagy katolikus, s ezeknek is melyik pártjához tartozol? hanem fogjon kezét azzal, a ki kezét nyújt; mert csak ekkor bizonyítja bé azt, hogy megértette az idők jelét s az evangelium szelleme lelkesíti; másfelől vállvetve bizonyosan többre mehetünk, mint az egy czálra törő erők szétforgácsolásával.

A csalhatatlanság ellen Buda város közgyűlése f. évi sept. 4-én Ribáry Ferencz tanár indítványára patronatusi jogánál fogva azt a határozatot hozta: hogy azon papjaitól, kik a csalhatatlansági dogmát netalán kihirdetnék, fizesítésüket elvonja s hivatalokból letétteknek fogja tekinteni. Méltó határozat a fővároshoz. Bár több helyt követnék e példát, legbiztosabb szer volna az ultramontán fondorlatok ellen.

Egyébként a csalhatatlanság kérdésében elvégre a kormány részéről is megtett egy figyelemre méltó lépés. Miután, ugyanis, a Székes-fejérvári megyés püspök, Jekelfalusy, a famosus dogmát királyi tetszvény-jog nélkül kihirdette megyéjében s ez által az országos törvényt megsértette, september 11-én Budára idéztetett ad audiendum verbum regium s a miniszteri tanácsban Andrásy miniszter-elnök ő felsége egyenes rendeletéből és nevében a királyi visszatetszést, ros z al á s t és meg f e d d é s t kinyilatkozta, s azt a püspöknek írásban is kiadatni rendelte. A kormány ez eljárása a napi sajtó legnagyobb részénél elismerő helyesléssel találkozott, csak a „Magyar Állam“ kesereg fellette, s azt egy végzetes drámai jelenetnek nevezi. Mi is óhajtjuk, hogy szakadjon vége ezzel a kath. hierarchia azon törekvésének, mely szerint magát az országos törvényeken kívül, sőt bizonyos tekintetben azok felett álló hatalomnak szereti tekinteni.

Kath. autonomiai gyűlés munkálatát jun. 12-én egy küldöttség az esztergomi érsek vezérlete alatt ő felségének átnyújtotta, egyebek közt kifejezván, hogy ha ő felsége, mint kegyur, hozzájárul jóváhagyásával e munkálathoz, mellőzhető lesz minden más illetéktelen ellemek hozzászólása (tehát a törvényhozásé is). Mit mond ehhez Pauler miniszter, s méginkább az országgyűlés: nem tudjuk; de anynyi bizonyos, hogy ha ily elaboratum, mint a szóban levő, a csalhatatlansági dogma aegise alatt, az orsz. törvényhozás mellőztével léptetnék életbe: az alkotmányhű hazafiaknak országszerte hangosan felmerült aggodalma teljesen igazolva volna. Részünkről nem hihetjük, hogy a törvényhozás a fenforgó ügyben mellőztethessék.

Reáliskola. A kormány valahára két reáliskolát határozott Erdélyben felállítani, egy főreáltanodát Sz.-Udvarhelyen és egy al r. tanodát Déván. Októberben mind kettő megnyílik. Nagy ideje, hogy mi is mozgjunk a realis oktatás terén.

Tanító-képezdek. Az eddigi 14 állami tanító- és tanítónő-képezden kívül, mint értesülünk az őszön még 5 ily intézet állittatik fel. Egy tanító-képezde Kolozsvárra jut, hol már egy év óta egy virágzó tanítónő-képezde működik. E szerint Erdélyben három állami tanító-képezde lesz (Sz.-Kereszturon, Déván és Kolozsvártt) és egy tanítónő-képezde szintén Kolozsvárt.

Hat heti póttan-folyamot tanítók számára a kormány a mostani nyári szüenidő alatt 40 helyen nyitott, a résztvevő tanítók 50 krnyi napi díjban részesülnek. Ezen felül 8 helyen tornászati, 3 helyen gazda-

sági póttan-folyam is rendeztetett. Ezen póttan-folyamok költsége, mint biztosan értesülünk, feljül megy e nyáron 100,000 frton. Szép öszszeg, vajha arányban lenne ezzel a szellemi nyereség!

Tanító-egyletek. Mint a néptanítók lapjából látjuk, országszerte alakulnak a tanító-egyletek, legtöbb helyt felekezet különbség nélkül. Ed-dig mintegy 30 ily egylet alakult. Örvendünk, hogy a tanítókat is tömörül-ni látjuk, s maguk is igyekeznek segíteni magukon, nem várnak mindent mástól. Ezen az úton sokat nyerhet a tanító testület szellemileg és erköl-csileg is.

Kolozsvár története. Közelebről alig jelent meg nagyobb becsü mű, mint J a k a b E l e k történettudósunk fennszimzett, pályadíjjal koszorozott munkájának első kötete, mely magában foglalja Kolozsvár ős-ó- és középkori történetét 513 Kr. e. — 1540 Kr. u.; Hoszszu évekre terjedő fáradhatatlan buvárlatnak, alapos és lelkiismeretes munkásságnak gyümölcse ez, melyről el lehet mondani, nem csak azt, hogy szükségét pótol, hanem azt is, hogy annak teljesen megfelel s hasonló művek írásánál példányképül szolgálhat. A mellett, hogy Kolozsvárnak történetével jóformán öszsze van kötve egész Erdélynek története, tehát e mű nemzeti szempontból mindnyájunkra nézve érdekel bir: mi azt vállalatunk köréhez képest azért is figyelmébe és pártolásába ajánljuk t. olvasóinknak, mert abban a keresztény vallás bevételével s ennek alapján a kolozsvári ekklézsia megalakulásával, és fejlődésével oly adatokat találhatni, a melyekre az egyházi irodalommal foglalkozóknak is elkerülhetlen szükségök van s a melyek nélkül a keresztény egyház történetét hazánkban ismerni, még kevésbe megírni nem lehet. A megjelent első kötet a hozzatarozó oklevéltárral s rajzokkal együtt, melyeknek diszes kiállítására a budai m. k. egyetemi és állam nyomdának becsületére válnak 10 o. é. frton bármely könyvárus utján s magától az írótól is megszerezhető. Mi a műnek megérdemlett kelendőséget, a t. írónak pedig, ki gazdag ismereteit szerény vállalatunk érdekében is oly sokszor hasznosította s nem kétkedünk rajta, hogy ezután is hasznosítandja, időt és erőt kívánunk, hogy művét teljesen bevégezhesse s a második kötetrel is minél hamarább gazdagithassa nemzeti irodalmunkat.

A szent háromság és annak története ezim-mel már több idő óta foly a Ballagi Mór által szerkesztett Protestáns Tudományos Szemlében Simén Domokos tanár és munkatársunk tollából egy nagy szorgalommal és eredeti okmányok alapján irt beeses dolgo-

zat. A mint tudjuk, október hóban bevégeződik a cikksorozat a nevezett Szemlében és akkor az egész mű külön lenyomatban is megjelenik, ugyancsak Simén Domokos által az orthodoxiáról irt és szintén a Protestáns Tudományos Szemlében közölt bevezető értekezéssel együtt. Örülünk rajta, hogy ez intézkedés által egy önálló s tudományos becsesel bíró művel gyarapodik különben is nem nagyon gazdag egyházi irodalmunk s addig is míg következő füzetünkben tüzetesebben ismertethetnők, ajánljuk olvasóink, főleg lelkészeink figyelmébe.

A szent háromság kérdése Debreczenben. Fennebbi értesítésünkkel kapcsolatban megemlítjük, hogy a mint a Prot. egyh. és isk. lapból olvassuk, a tiszántuli ref. egyházkerületnek augusztus hó 10-én s következő napjain Debreczenben tartott közgyűlésében a főgondnoki esperesi, segédgondnoki s tanári esküminták tárgyalatván, egy lelkész tisztelettel indítványozta, hogy az esküminták kezdetén a szentháromság említése mellőztetvén, az egy élő istenre esküdjék a hivatalba lépő, mire Révész Bálint superintendens akként nyilatkozott, hogy a kinek nem tetszik az eskü minta, az lépjen hi a ref. egyházból. Ugy látszik, hogy Debreczen csakugyan meg akar felelni a „kálvinista Róma“ elnevezésnek. Eddig úgy tudtuk, hogy a kizárás jogával csak a katolikus egyház ékeskedik s imé a lelkiismeret szabadságát zászlóján hordozó protestántismus kebelében is akadnak, kik urai kívánnak lenni hiveik meggyőződésének. Nem élünk oly korban, hogy vallásos meggyőződésünknek csak martiromság útján lehetne érvényt szerezni; de anynyi bizonyos, hogy az igazságot ma sem segíti semmi hamarább győzelemre, mint az a mód, melylyel egykor martirokat teremtettek. Minden esetre feltűnő, hogy Debreczenben nem a Krisztust, hanem a szentháromságot tartják a ref. egyház fundamentumának.

Az ó katolikus mozgalom, melynek egy oly kiváló tudós és jellem, mint Döllinger a tudomány alaposságát, a hit szilárdságát, s a siker biztos reményét kölcsönzi, Bajor — sőt egész Németországban e nemzetet jelző öntudatossággal halad előre, s tán gyorsabban, mint képzelnők egy ujjászületett phönix támad fel az álmélkodó világ szemei előtt az elaggott, s magát a mai erkölcsi és világrendbe bele találni nem tudó „római“ hamvaiból.

Svájczban hasonlóan nagyon előrehaladt e kérdés: az egyház ottan nem sokára kénytelen lesz „szabaddá lenni a szabad államban;“ az állam nem akar többé gyöngédebb viszonyban élni egyik-másik vallással, csupán

mert inkább szerelmes szép sötétbarna vagy kék szeméibe; egyiránt kedves előtte minden oly hívő, ki igazsággal jár éltében, s Isten törvényére vagyon gondja. Ausztriában és Magyarországon szintén ezer meg ezer higgadt, csendes lelkű ó katolikus háznép van, melytől semmi sincs távolabb, mint a szakadársági gondolat, ragaszkodik vallásához, mint hite szerint igaz valláshoz, s különösen becsüli egyházát azért is, mert abban a szép cultusának is kívánatos nagy tér van engedve. Azonban nem kissé röstellik ezek a józan ó katolikusok, hogy római hierarchiájok nem tudá tisztán tartani magát az uralkodásvágy ördögi szenvedélyétől, s épp a mely pillanatokban veszté a halász-*apostol* székén ülő főfőjük világi királyságát, azokban alkoták meg ennek ravasz és vakmerő tanácsosai *per fas et nefas* a „csalatkozhatlanság“ dogmáját, melyet ha a tanuló egyház — a számtalan világi katolikus is oly szolgálai engedelmességgel fogadna el, mint a tanító egyház, a *clerus*, kivált ennek főbb papsága, a lelkek országának ily nagy részben, s ily korlátozatlan birása több, mint kárpótolná a világi uralom vesztét; sőt a *clericalis*okkal egy célra működő *feudalis*ok hatós segélye mellett azt egykor még vissza is szerezhethné. Korunk műveltségének s általában az emberi észnek dicséretéül rovandó fel, hogy a kik a „szabadságra hivatásukat“ érzik, mégis ezerszerre többen vannak, mint a kik tovább is „embereknek szolgálai“ kívánnak maradni, s ugyanazért, mint ó katolikusok szervezkedni akarnak — viszszatérvén a kereszténység első századaira, ott találандják a legnagyobb szabadságot, egyenlőséget és testvériséget, s ily szellemben tartván meg a Münchenbe f. é. szeptember 22—25 napjaira összehívott szervező gyűlést, hova Magyarországból és Ausztriából is sokan készülnek: a *katholicismus* minden rázkodtató, s kinzó belfájdalmak, minden sajnálatos szakadárság nélkül meg fog magában ujulni, mint életre való ép *organismus*, s szellemünk hármas irányához képest az igaznak, jónak és szépnek öszhangzatos *cultusa* által az emberiségnek az ősrégihez hasonló szolgálátokat tenni.

Még most is fülünkbe hangzik egy lelkes ó katolikus német tudós felkiáltása, melylyel egy ily korszerű értekezését végzé: „Hát csakugyan meg kell-e annak lenni, hogy az ujdonsült, bibliailag és történelmileg tartathatlan, minden gondolkozó lelket eltaszító dogmák e malomköve rákötessék az Isten anyaszentegyházának nyakára. Ez a legegyszerűbb út arra, hogy egész Németországot elvégre protestánsná, (s én hozzáteszem: vagy hitetlenné) tegyék“. Ahoz, hogy hitetlenné legyen Németország, nem kevés járult újabb korban a protestáns *orthodoxia* befolyása is, de hogy a hitujításkor katolikusnak maradt nagy tömeg a protestáns hitfelekezetek valamelyikének alakját öltse magára, arra nem mutatkozik valami figyelemre

méltóbb jelenség, legalább tömegesebb érzetnyilvánulás nem, azonban nem is szükséges névben keresni a panaceát az idült sebekre. Elég a jelenkor művelt, de túl nem művelt, vallásos érzelmekben buzgó, de nem vakbuzgó embereinek, mintegy a jobb társadalom, s tisztább családi élet bizalmi férfainak — és még fenköltebb lelkű és kegyes hölgyeinek is — egy alkalmas központi helyen egybegyülekezni: a s z e n t l é l e k, mely ma is, mint a kereszténység hajnalodtakor, nagyobb erélylyel és hatályossággal ragadja meg a világiak, mint az ex professo szentek, az úgynevezett belső emberek vagy clericálisok szívét, megtanítandja az urnak nevében öszszegyűlőket az idő szükségleteinek megértésére, s elvezetendi a legczélszerűbb eszközök megválasztására.

Az Augsburgban közelebről tartott izraelita zsinat zárulásában (Jul. 18-án) a zsinat egy bizottmányt választott, mely a tárgyalások közzétételét elintézte. Egyszersmind elhatározta, hogy az első és második zsinat végzéseiből egy kivonat állittassék össze s küldessék meg az egygyes községeknek. Erre Spanta ur előterjesztette a Dr. Auerbach által szerkesztett, egy bizottmányban, azután az előtanácskozmányban megvitatott s a zsinat által is egyhangulag elfogadott, következő határozati javaslatot.

I. A zsidóság ősi időkig visszamenő fennállása óta különböző fejlődési phasisokban ment át, s azokban lényegét folytonosan fejlesztette. Ismét egy új, még pedig nagyon jelentékeny fordulati pont jött elé történelmében. Az isten igaz ismeretének s a tiszta erkölcsiségnek szelleme mindinkább elfoglalja az öszszes emberiség öntudatát s mind inkább inkább kitűnik a népek életében az államban és polgárzatban, a tudományokban és művészetekben. A zsidóság örömmel ismeri fel ebben azon célhoz való közeledést mely történelmi multján mindig vezérfénye volt. II. A zsidóság lényege és feladata változatlanul marad, azonban azon hatalmas változás, mely az egész emberiség, különösen pedig a zsidóság világnézetében feltartóztathatlanul történik, valamint a zsidóknak a népek közti telyesen megváltozott állása sok formák ujjá alakításának sürgető szükségességét idézte elé. III. A zsidóság kezdet óta önismeretre törekedett, s hasonló módon mindig a gondolat, érzés és cselekvés közti öszszhangzást tüzte ki és munkálta. Ez értelemben bátran és biztosan igyekszik azokat a változtatásokat eszközölni, s csak legbensőbb ösztönét követi, midőn az általa hivségeesen megörzött fensőbb örök életjavak kellő becsben tartása, a mult iránti teljes elismerés és tisztelet mellett, komoly tudományos vizsgálódás eredménye nyomán arra törekszik, hogy a mi elévült és céliránytalan, elmellőzze s az

uj kor szellemében magát tovább képezze. IV. A zsinat a tovább képezés eszköze akar lenni, benne kell hogy hű kifejezést nyerjenek a mai zsidóságban élő meggyőződések és törekvések. A zsinat tiszta öntudattal oda kíván hatni, hogy a zsidóság körében több évtized óta munkába vett átídomítások a lehetőségig egységes szellemtől intéztesse el és hitrokonaink szükségeinek lehető számbavételével célhoz vezetessenek. Azon köteléket, mely az egyes hitfeleket össze fűzi, meg akarja védeni a lazulástól, a magasabb közös érdekeket az életben és tudományban ereje szerint istápolja. V. A zsinat a maga határozatai számára csak anynyi érvényességet igényel, a megnyitit az igazságnak, a szent komolyságnak és szilárd meggyőződésnek ereje ad; de tudja, hogy ezen erő, melynek a vallás terén egyedül kell hatni, ellentállhatatlan, s minden nehézségek és akadályok ellenére is végre győzelmeskednie kell. VI. Midőn a zsinat a kor kívánalmainak engedni igyekszik, meg van győződve az iránt, hogy a zsidóság érdekében cselekszik; e szerint öszhangban érzi magát a zsidóság szellemében egész történelmi fejlődésében, öszhangzásban van minden hitfeleivel, bár mely irányt kövessenek is azok; s azt reméli, hogy a kiegyeztetésen munkál, nem ugyan a jelen pillanat számára s nem a meggyőződés megtagadása által, hanem az igazság lelke által, mely hajdani tanítóink tanításai szerint a békesség alapja. VII. A zsinat feladata a fennirt nyilatkozat által még koránt sincs befejezve: a vallásos életnek a társadalmi és polgári viszonyokkai szoros öszszeköttetésénél fogva a zsinatnak egyenes kötelessége a tudomására hozandó esetekben a hitfelekezet egyes tagjai polgári és társadalmi viszonyaira nézve, a rokonság és egység tudatának illő kifejezést adni.

Cuquerel és az ámerikai unitáriusok. Többször volt alkalmunk megemlíteni azt a viszonyt, a melyben ángolhoni és ámerikai hitrokonaink a szabadelvű kereszténység egyik kitünő képviselőjével, Cuquerellel állanak. Örömkre szolgál, hogy e tekintetben most ismét közölhetünk egy adatot. Coquerel, ugyanis, jelenleg Amerikában van, oly czélból, hogy az ottani unitáriusoknál segélyt eszközöljön a háboru által megrongált párisi szabadelvű kereszténység részére, a mire neki kilátást és biztositást nyujtott Collyer, chicagoi unitárius lelkész, a ki a britt és külföldi unitárius társulat jelen évi közgyűléséről Párisba menvén, Coquerellel személyesen megismerkedett. Ide vonatkozólag ezeket olvassuk a Bostonban megjelenő „Christián Register“ ámerikai unitárius heti lap f. évi aug. 26-iki számából.

Coquerel ur ámerikai látogatása, azt hiszszük, közelebbi viszonyba fogja hozni a francziaországai és az egyesült államokban levő szabadelvű

keresztényeket. Ez a francia szónok a múlt héten érkezett meg és vasárnap Newportban prédikált. Mielőtt Bostonba jöne, meglátogatja a Niagarát és nyugotot, mivel úgy egyeztek Collyer urral, hogy korán szeptemberben Chicagóban lesz. Coquerel azért jó hozzánk, hogy köztünk segínyt gyűjtson azon iskolák és más emberbaráti intézetek fentartására, a melyeket ő a szabad kereszténység terjesztése céljából állított fel, s a melyeknek fentartására most annyival nagyobb szüksége van segélyre, mivel a közelebb lefolyt véres háboru a szabadelvűek számát egyfelől megfogyasztotta, másfelől vagyonából kipusztította. Ez esemény nem csekély fontosságú reánk nézve, és mi azzal a reménnyel hívjuk fel rá honfiaink figyelmét, hogy Coquerel ur köztünk kedves fogadtatásban részesül. Bostonban lesz szeptemberben és akkor alkalmuk leend polgártársainknak tőle magától meghallani az ő célját és szükségeit“.

Newportban tartott beszédéről pedig ezeket írja ugyanazon lap:

„Coquerel ur múlt vasárnapon Newportban tartott beszédében igen jellemző okait adta Franciaország jelen szomorú állapotának. A demoralizatiót — úgy mond — a kereszténységnek és a tudománynak egymástól való elkülönítése idézte elő. A kereszténység szószólói megtagadták a szabadelvést, s babonáknak hódoltak. A szabadságot nem szerették, s nem volt bizalmuk a jövőben. Vallásuk jobbra üres szertartásokból állott és öszsze volt kötve mindenféle gyermekes és látványos cselekvényekkel. Franciaország egyháza római katolikus volt, s ellentállott minden valódi reformnak, a haladás és szabadság iránt mutatkozó minden törekvésnek. Másfelől a haladás barátainak egy része elszakadott a vallástól és megtagadta az isten lételet. Elhagyták az egyházat, gyűlölték a papságot, s beérték a mérő tagadással. Az credmény most látható. Ha Franciaország elfogadta volna a szabadelvű kereszténységnek azon elveit, — mond tovább Coquerel — a melyeket Ámérikában hirdetnek, meg lett volna mentve ettől a keserü tapasztalattól. Ha Boston most felette áll Párisnak mindenben, a mi egy községet nagygyá tesz, ennek az az oka, hogy itt a kereszténység és haladás kezét fogott és hogy a szabadságszeretetét megszentelte a vallásos hit“.

Figyelemre méltó nyilatkozat, melyből a tanúságot a magunk részére könnyü lesz kivonni. A vallás, s ezen alapuló erkölesiség ma is támasza, s talpköve minden államnak, mely ha elvész, a költöként: Róma ledől, s rabigába görnyed. De a lelkek felett csak oly vallásnak van hatalma, a mely a kor miveltségével teljes öszhangzásban van. Nem azok fenyegetik tehát felbomlással a társadalmi rendet, a kik a vallásos élet megújításán

munkálnak, hanem a kik ellent akarnak állni a haladásnak, s azt hiszik, hogy az emberiség üdve annak tudatlanságához s vakhitben tartásához van kötve.

Kolozsvári templomunk 1869-ik évi kijavitási költségeire begyűlt kegyes adományok ekkleziáinként. 1) A kolozsvári ekkleziában begyűlt 1444 frt kész pénz, 100 frt urb. papirost, 1 drb. egyes cs. k. arany; 2) Tordán 296 frt; 3) Abrudbányán és Verespatakon 125 frt; 4) Toroczkon 165 frt 74 kr; 5) Mészkön 12 frt 43 kr; 6) Sinfalván 5 frt 36 kr; 7) Ar.-Rákoson 10 frt; 8) Várfalván 14 frt; 9) Járában 31 frt 20 kr; 10) Szinden 3 frt 10 kr; 11) A. és F.-Szt.-Mihályfalván 4 frt; 12) Bágyonban 35 frt 50 kr; 13) Vinczi hitrokoninktól 20 frt; 14) Kövendén 9 frt; 15) D.-Szt.-Mártonban 42 frt 97 kr; 16) Désfalván 19 frt 10 kr; 17) Szőkefalván 4 frt 35 kr; 18) K.-Sároson 27 frt 80 kr; 19) Dombon 8 frt 20 kr; 20) B.-Szt.-Miklóson 2 frt 10 kr; 21) Széplakon 10 frt; 22) Sz.-Gericzón 32 frt 52 kr; 23) Szabédon 16 frt 17 kr; 24) M.-Vásárhelyt 55 frt; 25) Szt.-Háromságon 3 frt 65 kr; 26) Kaalban 1 frt 70 kr; 27) Ny.-Szt.-Lászlón 37 frt; 28) Vadadban 8 frt 67 kr; 29) Nyomáton 2 frt 66 kr; 30) Csokfalván 4 frt 50 kr; 31) Ny.-Gálfalván 3 frt 25 kr; 32) Ny.-Szt.-Márton és filiaiban 6 frt 52 kr; 33) Ravában 32 frt 34 kr; 34) Bözödön 15 frt; 35) Körispatakon 6 frt 7 kr; 36) Martonosban 11 frt 30 kr; 37) F.-Váralján 3 frt 77 kr; 38) Enlakán 9 frt 30 kr; 39) Korondon 9 frt 96 kr; 40) Csehétfalván 4 frt 71 kr; 41) Tarcsafalván 3 frt 37 kr; 42) Szt.-Mihályon 10 frt 8 kr; 43) Siménfalván 6 frt 99 kr; 44) Szt.-Miklóson 3 frt 94 kr; 45) Medeséren 2 frt 35 kr; 46) Kedében 5 frt 59 kr; 47) K.-Solymoson 5 frt; 48) N.-Solymoson 2 frt 83 kr; 49) Pipében 10 frt; 50) Kadácsban 2 frt 9 kr; 51) Fiafalván 2 frt 40 kr; 52) Sz.-Kereszturon 6 frt 80 kr; 53) Tordátfalván 15 frt; 54) Ujszékelen 7 frt 63 kr; 55) Csekefalván 2 frt 80 kr; 56) Zsákodon 3 frt 56 kr; 57) Derzsenben 28 frt; 58) Lokodon 1 frt 11 kr; 59) Kénoson 2 frt 42 kr; 60) H. Szt.-Mártonban 2 frt 52 kr; 61) Recsenyédén 3 frt 14 kr; 62) H.-Szt.-Pál 16 frt; 63) H.-Szt.-Péter 8 frt; 64) Városfalván 22 frt; 65) H.-Karácsonfalván 30 frt; 66) H.-Almásón 17 frt; 67) Oklándon 20 frt; 68) Jánosfalván 10 frt; 69) Vargyason 50 frt; 70) Ürmösön 6 frt; 71) F.-Rákoson 9 frt; 72) A.-Rákoson 2 frt 50 kr; 73) Datkon 6 frt 20 kr; 74) Hévizen 11 frt; 75) Bölönben 94 frt 94 kr; 76) Kálnokon 5 frt 73 kr; 77) S.-Körispatakon 7 frt 82 kr; 78) Árkoson 48 frt 6 kr; 79) Laborfalván 4 frt 29 kr; 80) Kőkösön 18 frt 34 kr; 81) S.-Szt.-Királyon 12 frt 95 kr; 82) Kilyénben 4 frt 50 fr; 83) Ekklezián kívüli egyes adakozások 337 frt. Összes adakozás együtt: 3389 frt 13 kr. o. é. 100 frt urb. papir, 1 drb. egyes cs. kir. arany.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások val- lasközönségünkben 1869-ben.

a) Kolozs-Doboka-körben: 1) Kolozsvárt, Molnos Dávidné végrendeletileg az ekkla. szükségeire hagyományozott 100 o. é. frt. A helybeli kisegítő pénztár-egylet leányiskolánk költségei fedezésére mostantól kezdve 3 éven át 100—100 o. é. frtot szavazott meg. Iktári gróf Bánffi Miklósné, szül. gr. Bethlen Kata egy arannyal és ezüsttel himzett urasztalára való diszes takarót; Lörinczi Mihály végrendeletileg összes vagyonát hagyta az unitárius status és kolozsvári unitárius ekklézsiának enylenő részben felosztandólag; kivételével némely egyeseknek tett legatumokat. Urasztalára kenyeret és bort adtak, husvétkor Groisz Gusztávné szül. Szász Zsuzsánna; pünköstkör kaáli Nagy Elek; az őszi urvacsora osztáskör. nov. 14-én, midőn a kijavítás után a templom ujjal megnyitott; Szilvási Miklósné szül. Gedő Anna; karácsonkor dr. Gálffi Endre.

b) Aranyos-Torda-körben. 1) Bágyonban: A birtokosság által ajándékozott államkölcsön kamatjából 57 frt 84 kr; 2) Csegezben, Sárosi Klára egy urasztalára való takarót; 3) Komjászegén: Albertfi Mózes és neje Komjászegi Zsuzsánna, a papság számára 2 hold földet; 4) Sinfalván: A birtokosság korcsmárlási jövedelméből 87 frt; 5) Szinden: Bors Albertné két selyem takarót az urasztalára; 6) Toroczkon: urivacsorához kenyeret és bort adtak Pál Andor és Tobiás Sára, özv. Veres Istvánné, Botár János és Vajda Ilona, Botár Gergely és Vernes Ilona; 7) T.-Szt.-Györgyön: ugyanazt: Moricz Miklós és Barra Zsuzsa, Szabó Péter és Szabó Anna, Barra Mihály, Györke Péter és Barta Bori, kecskepásztor Toma harangszerzésre 2 frt; Vaszinka Toma 1 frt 80 kr; Szabó Miklós és Barta Bori két ontángyért az urasztalára. Szabó Judit, Benedek Kata, Györke Anna, Becze Judit, Veres Judit, Kovács Anna, Nagy Zsuzsi, Getzi Kati, Mitrofán Mária, Simon Anna, Imre Anna együtt egy diszes urasztali takarót; 8) Túrban: Csipkés Albertné, urasztalára kenyeret és bort ígért életére. Komjászegi Pál és neje haláluk utánra 10 frt; 9) Várfalván: a torony bádогоzására utólagosan a hívektől 20 frt 72 kr; Barla Bénéjamin alapítványából 3 frt 21 kr.

c) Küküllő-körben. 1) Ádámoson: Szentgyörgyi Istvánné egy uraszt. takarót; 2) D.-Szt.-Mártonban: Gyárfás Ferencz 10 frt; Rédiger Árpád 6000 téglát, Nagy András, Szabó István, Molnár János, Pál András, Szabó Dániel külön-külön 2000 téglát; Hegyi Samu, Szabó József, Nagy József, Szabó Mihály, ifj. Pál Márton, Udvar Imre, Barta Márton, Szabó János és Mihály, Dunig Ferencz és János, Pálfi József. Pál János és Kis Mihály külön-külön 1000 téglát, Koncz Elek és Szabó István külön-

külön 500 téglát a papi ház építésére; Nagy András, Szabó István, Szabó Dani, ifj. Szabó János, Szabó Mihály, Czikra András, Szabó József, Szabó Andor, Szabó Dániel, Pálfi József és Szabó Bárány János egy énekkart alkotva 55 frtot szereztek be új orgonára; Nagy András ugyan e célra 5 frtot. Ürmösi János 2 frt; 3) Dombon: Az orgona kitarításra Székely György 1 frt; ifj. Székely György 1 frt; id. Jámbor András 1 frt: Az ekkla tagjai templom építésre 356 frt 56 kr; 4) Haranglábbon: Kőkösi Sándor egy kemenczét rakatott a papiházba; 5) Sároson: Pataki László a jobb tanulók számára kiosztandó könyvekre 5 frt o. é. Zoltán József, künnlevő bértartozásaiból az ekkla közszükségeire 135 v. bort és 21 k. gabonát; 6) Sz.-Benedeken: A község államkölcsonéből 82 frt 52 kr; 7) Szt.-Miklóson: Miklós Józsefné egy uraszt. takarót; 8) Szőkefalván: Pálfi Domokos templomépítésre 75 frtos kötlevelet.

d) Maros-körben: 1) Iszlóban: Toth Sándorné egy uraszt. takarót; 2) Káálban: Dobos József egy talpas és fedeles ezüst poharat az urasztalára, értéke 50 frt; 3) M.-Vásárhelyt Az ujonnan épült imaházba ülőszékek állítására Eperjesi Mihály és neje K. Nagy Mária 150 frt; 4) Ny.-Gálfalván: Özv. Tolnai Jánosné az urasztalára egy ezüst poharat, értéke 100 frt, továbbá egy nehéz selyem rojtos uraszt. abroszt, értéke 20 frt; Nagy Lajos tanár, az ekklának eladott föld árából szülői emlékére elengedett illetőleg ajándékozott 100 frt; néhai Török Zsuzsánna orgona építésre 32 frt; 5) Nyomáton: György Lászlóné egy poharat az urasztalára, Domo Sámuelné egy nyujtoztató padot. Domokos Áron urasztalára bort, s a pap-ság kútjánál dolgozott 39 napszamos élelmezését sajátjából állotta ki; 6) Sz.-Háromságon: Özv. Barabás Jánosné egy üveg poharat az urasztalára.

e) Keresztur-körben: 1) Boldogasszonyfalván: Gagyi Pálfi Mihály egy szál cserefát; 2) Böződön: Rado Jánosné egy szószék takarót; Darkó Rózsália egy uraszt. takarót; Vas János 4 frt; 3) B.-Ujfaluban: Pálfi József a templom kijavitásra 7 frt; 4) Csehétfalván: Szent annai József egy 3 vékás földet; 5) Enlakán: Török József és Biró Zsuzsánna egy szószék takarót; a juhos társaság 59 frt 90 kr; A község 19 frt 10 kr; 6) Firtos-Váralyán: Miklós Györgyné r. kath. egy szószék takarót. Az ekkla tagjai 308 frt 7 kr; a falusi közönség 502 frt 68 kr, ismét 329 frt 58 kr orgonára; 7) Fiafalván: néhány buzgó nő, s velők egy férfi egy uraszt. poharat; Varga Zsigmond isk. czélokra 20 frt; 8) Kadácsban: Mann István 2 darab szántót, ért. 60 frt; 9) Kedében: Fehér András 5 frt; 10) Kis-Solymoson: ifj. Buzogány György egy szószék takarót, értéke 55 frt; 11) Martonosban: Pálfi Sándor az iskola kikövezésére téglát; 12) Medeséren: id. Varga János 10 frt; Lázár

Márton több év óta bort az urasztalára; ugyanazt Bálint Sándor és László Mihály; 13) Pipében: Bálint János 12 frt 50 krt az ekklának; 14) Sárdon: Özv. Földvári Pálné a templom és torony kijavitására 25 frt; 15) Siménfalván: Özv. Nagy Dánielné egy szószék takarót; Pakot István a vizsgáló széket élelmezte, s e mellett isk. szükségre 2 frt; 16) Szt.-Mihályt: Az aszszonyok szószék takaróra 102 frt 36 kr; Az ekkla tagjai orgonára 500 frt; 17) Sz.-Mikloson: Özv. Vári Zsigmondné egy szószék és egy urasztali takarót; 18) Tarcsafalván: Pálfi Dénes a vizsgáló széket ellátta; 19) Tordát-falván: Inczei Dénes egy aranykönyvet; Andrási Pál a toronytöke gyarapítására 66 kr; Az ekkla tagjai ugyan e célra 49 frt 86 kr; 20) Ujszékelben: Rafai Dánielné egy urasztalt, ért. 15 frt; Özv. Szabó Pálné egy szószék takarót.

f) Udvarhelykörben: 1) Abásfalván: Rácز Mihályné templom építésre 5 ft; 2) Derzsben: Csenkér Zsigmond és felesége egy szószék takarót; 3) Gyepesben: A községi birtokosság építkezésre 94 ft; A kereszturi iskola számára 60 ft; A papi és mesteri jövedelem emelésére földbirtokot szereztek s már használatba is adattak 4) H. Szt. Pálon néhai pap Sándor István gyermekei 50 ft alapítvány tettek apjuk emlékére az iskola javára; A volt urbéres hitrokonok ekklának 6 ft 71 kr; 5) H. Almáson: Gothárd Dániel és Józsa Mária egy szószék takarót, érték 30 ft; n. Szabó József és Gothárd Rebeka egy urasztal takarót, ért. 12 ft; Rigó Jánosné egy gyoles abroszt ért. 2 ft; A községi birtokosság új orgonára 500 ft; Lukácsfi Gergely ugyanarra 50 ft; Schwarcz József urvacsorai bort. 6) H. Ujfaluban: Az ekkla tagjai a papi ház megépítésére 173 ft 12 kr; Goró István 2 ft 54 kr; A juhos társaság 4 ft 33 kr; Bekő János és felesége malombeli vámrészöket egy évig az ekklának átengedték adósságai törlesztésére. 7) Jánosfalván: Mezei Zsigmond Uzoni Judittal a papi és mesteri jövedelem állandó alapjául 100 frt alapítvány tettek készpénzben. Sárdi Hector állandó tőkéül 13 ft 33 krt; A községi birtokosság 45 ft 57 krt. 8) Kénosban: urvacsorai bort Máté József nagyobb és középső, Imre Ferencz. 9) Lokodban Az elhasadt harang újra öntésére a lokodi hívek 54 ft 26 kr; a kenosi hitrokonok 13 ft 73 kr. Sándor Márton 2 ft; Deák Mózes, László Gergely, Demeter Mihály, Demény Zsigmond, Vas Mózse, Dombi István, Dombi Mózes, Kádár Ferencz, Kolest Mihály, Balassa András, Lakatos Ferencz 1 — 1 ft; Szóts Andrásné egy szószéktakarót; urvacsorai bort ígérték: Gergely Ferencz, Sándor Lajos, ifj. Sándor Mihály ifj. Sándor János. 10) Muzsánán: Gedő István és Gábor Mária egy szószék takarót elhunyt leányuk

emlékére; Hatházi József mesteri és isk. házra $2\frac{1}{4}$ öl követ; Dénezs György 1 ft; A kömivesi és faragási munkát az ekkla tagjai ingyen tették meg. 11) Oklándon: Lukácsfi Gergely a papi ház építésre 50 ft; A községi birt. ugyan e célra az italméresi haszonbérnek $\frac{1}{6}$ részét. 12) Recsenyédén: A községi birt. építkezésekre 165 ft; Bomhér István és János, alsó és felső Máté Istváu urv. bort. 13) Városfalván: Egyed Ferencz, a vizsgálószék költségeit maga fedezte. A községi birt. italméresi haszonbérből 50 ft; felesleges adó visszatérítésből 64 ft. 14) Vargyason: A templom fedelén való romlás kijavítására Józsa András 1000 dr. cserepet; A községi birt. a 3-ik harang alapjául egy erdőrészenek kigyérintését.

g) Felső fejér-körben 1) A Rákoson: Az orgonára Bartok Albert 2 ft; Szabó Zsigmond 2 ft; Gáspár Mihály 2 ft; Antal János 1 ft; Józsa András urvacsorai borra 2 ft. 2) Datkon: özv. Tordai Mihályné egy szószék takarót; id. Kallos György nejével egy urasztalára való takarót. 3) F. Rákoson: urvacsorai kenyeret és bort Siménfalvi Sándorl Biró János és Biró Anna, Biró István, Pál János és Biró Katalin. 4) Hévizen: Ugrai Mártonné a templom kijavítás alapjául 240 ft; Több buzgó hitrokonok felébe szántnak és vetnek az ekkla javára. 5) Ürmösön: Erdő Mihály egy szószék takarót ért. 16 ft. Szász János és Gyerő Anna a czinterembe egy kaput csináltattak 21 ft; A női rend a korona kijavításra 14 ft; Az urasztalára bort adtak: özv. Orbán Andrásné, Maurer Károly, kenyeret Gyerő Dávidné.

h) S.-Miklósvárkörben: 1) Árkoson; Egyh. kebli levéltartó szekrényre többen 5 ft 65 kr; Wellnereiter az ekklának 10 ft; Albert Lőrincz 7 ft; Göncz Mihály 1 ft; Esp. Kiss Mihály a vizsgálószéket ellátta. Veres György 16 v. buzát és 30 ft 62 krt az ekkla magtára számára. 2) Laborfalván ifj. Berde Mózes 50 ft; Tatrangi Sándor és neje 2 dr. arany Berde Antal és neje 20 ft; Id. Berde Mózes isk. tanítói kepe váltságra 40 ft; Zsigmond Károly és neje urvacsorai kenyeret mindenkorra ígértek; Babán János és neje szószéktakarót, ért. 25 ft. 3) S.-Szt.-Királyon. Molnár József és neje szószéktakarót ért. 18 ft. E mellett mindenkorra urvacsorai kenyeret; Bagoly Sándor 3 keszkenyőt ért. 5 ft.

Helyreigazítás. Folyóiratunk ez évi 2-ik füzetében, „Értesítés kolozsvári főiskolánkról” című cikkben emlékezet van arról, hogy Borbély Sámuel hitrokonunk egy egyházi beszédre 10 ft díjat tűzött ki, a mit iskola főnök és segéd pap Ürmösi Kálmán nyert el. Miután azonban e közlemény részben félreértésen alapult, megjegyezni kívánjuk, hogy az említett 10 frtot o. é. Ádám Albert hitrokonunk tűzte volt ki.